

การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน
A COMPARATIVE STUDY OF PĀRAMITĀ IN THERAVĀDA AND
MAHĀYĀNA BUDDHISM

พระครูปริยัติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๒

การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

พระครูปริยัติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๒

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระศรีสัทธินี)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาเสวี พุทธฤทธิโต, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร. เกียรติศักดิ์ นาคประสิทธิ์)

กรรมการ

(ผศ. ดร. สมบุญ ตันยะ)

กรรมการ

(ผศ.ดร. ธวัชชา เดชสุภา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาเสวี พุทธฤทธิโต

ประธานกรรมการ

ผศ.ดร. ธวัชชา เดชสุภา

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน
 ผู้วิจัย : พระครูปริยัติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม)
 ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาเสวี พุทธกรุขิต ป.ธ. ๔ , พธ.บ., M.A., Ph.D.
 : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ธวัชชา เดชสุภา , Ed.D.

วันสำเร็จการศึกษา :/...../.....

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (๑) บารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) บารมีในพระพุทธศาสนา มหายาน และ (๓) เปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีในพระพุทธศาสนา มหายาน ผลจากการศึกษาพบว่า

บารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีความหมายหนึ่งคือ เป้าหมายของการปฏิบัติธรรม อีกความหมายหนึ่งคือ เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุด นั่นคือการหมดกิเลส เป็นพระอรหันต์ มีข้อสังเกตถึงความหมายของบารมี ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้ (๑) การบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ (๒) ระดับชั้นของบารมีคือ บารมี อุปปบารมีและปรมัตถบารมี (๓) ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เมื่อเริ่มต้นได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน คือ สี่อสงไขยแสนกัป และ (๔) ความเต็มเปี่ยมของบารมีนั้น ยังมีขอบเขตในแต่ละการบรรลุธรรมด้วย กล่าวคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะต้องมีความเต็มเปี่ยมของบารมีในขอบเขตที่มากกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้า และลดหลั่นลงมาตามลำดับจนถึงระดับอริยบุคคล คือ พระโสดาบัน

บารมีในพระพุทธศาสนา มหายาน มีจุดมุ่งหมายหลักอันเบี่ยงไปจากความปรารถนาพระโพธิสัตว์ ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า ความปรารถนาพระโพธิสัตว์ก็คือ ความปรารถนาความสุขให้เกิดแก่สรรพสัตว์เพราะการหวังที่จะได้บรรลุพระสัมโพธิญาณ คือ ความต้องการที่ช่วยเหลือสัตว์ทั้งปวงให้พ้นจากทุกข์อันเป็นทุกข์ประจำ คือ ชาติ ชรา มรณะ อย่างถูกวิธี แต่ทั้งนี้พระโพธิสัตว์มีความจำเป็นที่จะต้องช่วยเหลือตัวเองพัฒนาตัวเองให้สามารถเป็นที่พึ่งของตัวเองได้เสียก่อน จึงจะสามารถแนะนำหรือช่วยเหลือผู้อื่นได้ อุปมาเหมือนบุคคลจะช่วยเหลือผู้อื่นขึ้นจากตมได้ นั้น จะต้องช่วยเหลือตัวเองให้พ้นจากตม นั้นเสียก่อน ฉะนั้น พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีธรรมทั้งหลายด้วยความปรารถนาพระโพธิญาณเป็นเหตุปรารถนาทำให้พระโพธิสัตว์มีความมุ่งมั่นจริงใจ

ต่อวัตรปฏิบัติในบารมี ในขณะที่เดียวกันบารมีธรรมทั้งหลายก็เป็นเหตุแห่งความสัมฤทธิ์ คือ การบรรลุพระโพธิญาณ จึงกล่าวได้ว่า การบำเพ็ญบารมีธรรมกับความใคร่ปรารถนา ซึ่งพระโพธิญาณ เป็นเหตุปัจจัยหนุนเนื่องแก่กันและกันให้เกิดขึ้น อนึ่งเมื่อกล่าวถึงจุดมุ่งหมายแห่งการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์แล้วจะเห็นได้ว่าย่อมนั้นไปเพื่อ (๑) การตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระโพธิสัตว์เองก่อน (๒) การรื้อถอนปวงชนทั้งหลายทั้งปวงออกไปจากห้วงทุกข์ระทมแห่งการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ

ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น พระโพธิสัตว์ หมายถึง ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต แต่ในพระพุทธศาสนาเถรวาทมหายานได้พัฒนาไปอีกแบบหนึ่ง กล่าวคือ ศาสนิกทุกคนควรตั้งโพธิจิต เพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ อุดมคติพระโพธิสัตว์ในฐานะระบบจริยธรรม ที่เป็นแบบอย่างการดำเนินชีวิต ซึ่งปัจเจกชนสามารถดับทุกข์ได้ด้วยความสามารถของตนเอง ถูกแทนที่ด้วยระบบจริยธรรมที่ต้องพึ่งพิงสิ่งภายนอกช่วยเหลือให้พ้นทุกข์แทน นอกจากนั้น มหายานยังเห็นต่อไปอีกว่า พระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีแก่กล้า สมควรที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้แล้ว อาจจะไม่ยอมตรัสรู้และยินดีเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อช่วยสรรพสัตว์จากกองทุกข์ในวัฏฏสงสารต่อไป สรรพสัตว์ทั้งปวงแม้จะมีพุทธภาวะในตน แต่ก็ใช้ทั้งหมดที่จะสามารถช่วยตนเองได้ จึงต้องอาศัยการช่วยเหลือจากพระโพธิสัตว์จึงจะสามารถดำรงตนอยู่ได้ และก้าวหน้าในธรรมขั้นสูงต่อไป

Thesis Title : A COMPARATIVE STUDY OF PĀRAMITĀ IN THERAVĀDA
AND MAHĀYĀNA BUDDHISM

Researcher : Phrakhu Pariyattikhananurak (Phongsan Srisomngam)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee
: Phramaha Seree Buddharakkhito, Pali IV, Ph.D.
: Asst.Prof.Dr.Thawascha Dechsubha, Ed.D.

Date of Graduation :/...../.....

ABSTRACT

This research aimed to (၁) study parami (perfection) in Theravada Buddhism, (၂) study parami (perfection) in Mahāyāna Buddhism, and (၃) compare Bodhisattva's parami (perfection) in Theravāda and Mahāyāna Buddhism.

It was found as follows : Parami (perfection) in Theravāda Buddhism, was considered to be the target of Dhamma practice, and the way of achieving the highest target, that is, Buddhist saint. There are four observations about parami in Theravada Buddhism. First, performing ten meritorious acts. Second, the order of parami consists of three steps: parami (perfections), upaparami (superior perfections), and paramatthaparami (supreme perfections). Third, the period of performing meritorious acts would start from the previous Buddha's prediction. Last, the full perfections of Buddha are higher than that of private Buddha. The full perfections of Paccekabuddha (Private Buddha) are higher than that of Sotapanna (stream enterer).

Parami in Mahāyāna Buddhism aims at enlightenment wishing all living creatures happiness or wishing to help them free from permanent suffers, that is,

birth, old, and death correctly. However, Bodhisattva has to develop himself to the highest level before helping the others. It is like those who want to help the others from the mud have to help themselves first from the mud. Bodhisattva performs meritorious acts wishing to achieve the enlightenment, so he has determination to complete his perfections (parami). It can be claimed that performing the meritorious act and wishing to achieve it support each other to the target. Thus, Bodhisattva's performing is to achieve the enlightenment and lift all living creatures from cycle of birth and death.

In Theravâda Buddhism, the Bodhisattva means a person who performs meritorious acts to become the Buddha in the future. However, according to the Mahâyâna Buddhism, all Buddhists should wish to become Bodhisattva. Moreover, the Bodhisattva who is ready to achieve the enlightenment may not want to achieve it. He prefers to remove all living creatures from the cycle of life.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้ สำเร็จลงได้ด้วยดีเพราะความเมตตาอนุเคราะห์ของคณาจารย์หลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยต้องขอขอบพระคุณท่านเป็นอย่างสูงคือ (๑)ดร.พระมหาเสรี พุทธิรักษ์โชติ ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ (๒) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธวัชชา เดชสุภา กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำและช่วยตรวจแก้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอขอบพระคุณคณาจารย์ในมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมาทุกท่าน โดยเฉพาะคณะอาจารย์ของศูนย์บัณฑิตศึกษานครราชสีมาที่ประสิทธิ์ประสาทถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้วิจัย

ขอกราบขอบพระคุณ พระราชวิมลโมลี รองอธิการบดีวิทยาเขตนครราชสีมา และคณะผู้บริหารของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา ที่ได้เปิดให้มีการศึกษาในระดับปริญญาโทในวิทยาเขตนครราชสีมา

ขอขอบพระคุณ พระเถรานุเถระ พระนิสิตร่วมรุ่นที่ ๒ ทุกรูป ที่ได้ให้การสนับสนุนทั้งกำลังกาย และกำลังใจในการศึกษา ขออนุโมทนาขอบคุณเจ้าหน้าที่ประจำศูนย์บัณฑิตศึกษาทุกท่าน ผู้วิจัยขอขอบพระคุณคณาจารย์ทุกรูป และขอเจริญพรขอบคุณครูปาอาจารย์ทุกท่าน อนุโมทนาขอบคุณกัลยาณมิตรที่ดีทั้งหลาย ที่ให้ความอุปถัมภ์กำลังใจช่วยเหลือในทุกๆ เรื่อง วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จเรียบร้อยได้เป็นอย่างดี

พระครูปริยัติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม)

วันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๓

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย	๙
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ บารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท	
๒.๑ ความเป็นมาของบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๑
๒.๒ ความหมายของบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๒
๒.๓ ประเภทของบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๙
๒.๔ ระดับบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๓๒
๒.๕ วิธีการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๓๖
๒.๖ เป้าหมายของการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๓๘
๒.๗ สรุป	๓๙

บทที่ ๓ บารมีในพระพุทธศาสนามหายาน	๔๑
๓.๑ ความเป็นมาของบารมีในพระพุทธศาสนามหายาน	๔๑
๓.๒ ความหมายของบารมีในพระพุทธศาสนามหายาน	๔๒
๓.๓ ประเภทของบารมีในพระพุทธศาสนามหายาน	๔๓
๓.๔ วิธีการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธศาสนามหายาน	๔๗
๓.๕ เป้าหมายของการบำเพ็ญบารมีของฝ่ายมหายาน	๔๙
๓.๖ สรุป	๕๓
บทที่ ๔ เปรียบเทียบบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีในพุทธศาสนามหายาน	
๔.๑ เปรียบเทียบความเป็นมาของเถรวาทและบารมีของมหายาน	๕๘
๔.๒ เปรียบเทียบความหมายของบารมีเถรวาทและบารมีของมหายาน	๖๐
๔.๓ เปรียบเทียบประเภทบารมีของเถรวาทและบารมีของมหายาน	๖๓
๔.๔ เปรียบเทียบวิธีการบำเพ็ญบารมีของเถรวาทและบารมีของมหายาน	๗๐
๔.๕ เปรียบเทียบเป้าหมายของบารมีเถรวาทและบารมีของมหายาน	๗๗
๔.๖ สรุป	๗๙
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๑
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๗
บรรณานุกรม	๘๘
ประวัติผู้วิจัย	๙๕

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พ.ศ. ๒๕๓๙ โดยได้กล่าวถึง แหล่งที่มา / เล่ม / ข้อ / หน้า ตามลำดับ เช่น วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๗ , วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐. หมายถึง วินยปิฎก มหาคคปาติ ภาษาบาลี เล่ม ๔ ข้อ ๓๒ หน้า ๒๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ และวินยปิฎก มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๔ ข้อ ๓๒ หน้า ๔๐

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มฺ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส. ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อ.จ. ทุกฺก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง. จตุกก. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง. ปญจก. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง. ฉกุก. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกุกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.จ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุฬินิทเทส	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นศาสนาที่สำคัญศาสนาหนึ่งของโลก ซึ่งสอนให้ทุกคนเป็นคนดี บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมและส่วนรวม เป็นที่ทราบกันทั่วไปว่าศาสนาพุทธนี้มีองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นศาสดา แต่กว่าที่จะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาอุบัติขึ้นในโลกนั้นเป็นสิ่งที่ยากยิ่ง กิจุโณ พุทธานมบุปาโท ยากที่พระพุทธเจ้าจะอุบัติ เพราะพระองค์ต้องสร้างสมบารมีธรรม คือคุณงามความดีในชาติต่างๆ จนบารมีเต็มบริบูรณ์^๑ จึงจะได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ จะเห็นได้ว่าธรรมที่ทำให้พระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นคือ การสร้างบารมี

บารมี คือ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ได้ประพฤติตามพุทธจริยา^๒ ยินดีในการทำความดี รักษาความเป็นผู้สูงสุดของตนไว้ ยังความเป็นผู้สูงสุดของตนให้เต็มเปี่ยมสามารถ ยอดเยี่ยม^๓ การสร้างบารมีนี้เอง เป็นสิ่งที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายที่ต้องการตรัสรู้ในอนาคตต้องบำเพ็ญอยู่ตลอดเวลา ดังเช่นพระสมณโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ที่ ๔ ในภัทรวังสนี้ พระองค์เป็นพระพุทธเจ้าประเภทปัญญาธิกะ พระองค์ได้ทรงใช้ปัญญา มากกว่าสัทธาใช้เวลาในการบำเพ็ญบารมีน้อยกว่าพระโพธิสัตว์ประเภทอื่น สร้างบารมีมาถึง ๒๐ อสงไขยกับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ จึงได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และพระองค์ก็มาแสดงธรรมให้พุทธสาวก ดังเช่นในชาดก ๕๔๗ ชาติ อันเป็นเรื่องราวของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ในชาติสุดท้ายก่อนที่จะตรัสรู้ พระองค์ก็อาศัยบารมีนี้เองสู้กับพระยามารปรนิมิตตวัตดี ดังมีพุทธพจน์ว่า “ขอบารมีอันเจริญทั้งหลาย คือ ทาน ศีล

^๑ พระราชธรรมนิเทศ(ระแบบ วิฑูรย์คุณ), **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๓๗.

^๒ ชู.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๔.

^๓ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ.๙), **ริบสร้างบารมี**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา จงมาพร้อมกัน ณ
 ที่นี้ ขอเธอทั้งหลายจงมาจับอาวุธขึ้นยุทธนาการเถิด”^๔

อนึ่ง ผู้ปรารถนาความเป็นพระพุทธรูปเจ้านั้นย่อมบำเพ็ญบารมีธรรมหนักแน่นด้วย
 น้ำใจเด็ดเดี่ยวมั่นคง ไม่ว่าจะจักเสวยพระชาติเป็นอะไรก็ตาม ย่อมจะมีน้ำใจสมาทานมั่นคงยิ่ง
 ในการประกอบกรณอันเป็นกุศลกรรมแล้ว ก็ทำให้เพิ่มความพยายามมากยิ่งขึ้นโดยไม่เห็นแก่
 ความเหนื่อยพระวรกาย ไม่ว่าจะจะมี สมณะ พราหมณ์ อินทร์ พรหม ยมยักษ์ หรือใคร ๆ ที่มี
 จิตคิดจะทดลองด้วยอุบายให้พระพุทธรูปเจ้าละเสียซึ่งกุศลสมาทาน ก็มีอาจจะทำได้สำเร็จ
 เลย^๕

คำสอนเรื่องบารมีนี้ มีกล่าวไว้ทั้งพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน ในฝ่ายเถรวาท
 นั้น มีบารมี ๑๐ อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน
 เมตตา และอุเบกขาทั้งยังแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี ส่วน
 ในฝ่ายมหายานนั้นเรียกบารมีว่า ปารมิตา^๖ การไปสู่ฝั่งโน้น หมายถึงการสร้างบารมีที่ทำให้
 ข้ามฝั่งถึงพระนิรวาณ มี ๖ อย่าง คือ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฌาน ปัญญา และ แบ่งเป็น
 ๓ ระดับ คือ ปฐมปารมิตา อุปปารมิตา และปรมัตถปารมิตาหรือโลกุตตรปารมิตา^๗ ใน
 เรื่องบารมีนี้มีกล่าวไว้ในทั้ง ๒ นิกาย มีทั้งข้อที่สอดคล้องกัน และข้อที่แตกต่างกัน ความ
 เข้าใจเรื่องของบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานนั้น มีข้อสงสัยอยู่หลายอย่าง ที่
 ทำให้เกิดปัญหาแก่พุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปในการที่จะยึดถือตามนิกายใด ว่าน่าเชื่อถือได้
 ด้วยปัญหาดังกล่าวมาข้างต้นนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเปรียบเทียบบารมีใน
 พระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน ว่ามีความสอดคล้องกัน หรือมีความแตกต่างกัน
 อย่างไร เพื่อจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาสืบไป

^๔ บรรจบ บรรณรุจิ, **พุทธประวัติ : ประสูติ – ตรัสรู้**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
 ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๗๘.

^๕ พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), **ศาสตร์ว่าด้วยการเป็นพระพุทธรูปเจ้า**, (มปท.), หน้า ๒๗-๒๘.

^๖ อภิชาติ โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพมหานคร : สภา
 การศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๙๕.

^๗ ดูรายละเอียดใน พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, **พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย
 พัฒนาการ และสารัตถธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘),
 หน้า ๗๙ - ๘๒.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ในการศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ในการวิจัยไว้ดังนี้

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาบารมีในพระพุทธศาสนา มหายาน
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบบารมีของพระพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของพระพุทธศาสนา มหายาน

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัย ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตของการวิจัยคือ ศึกษาบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท บารมีในพระพุทธศาสนา มหายาน และศึกษาเปรียบเทียบบารมีระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน โดยค้นคว้าในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา เอกสารและหนังสือที่เกี่ยวข้องกับเรื่องบารมี

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๔.๑ บารมีในเถรวาท หมายถึง คุณงามความดีที่ควรบำเพ็ญหรือการกระทำที่ กำลังใจเต็มครบถ้วนบริบูรณ์ มี ๑๐ อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา^๕

๑.๔.๒ บารมีในมหายาน หมายถึง คุณงามความดีที่ควรบำเพ็ญหรือการกระทำที่ กำลังใจเต็มครบถ้วนบริบูรณ์ มี ๖ อย่าง คือ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฐาน (หรือสมาธิ) และปัญญา บางทีก็จำแนกออกเป็น ๑๐ บารมี คือเพิ่มอุบายปารมิตา ปณิธานปารมิตา พลปารมิตา และญาณปารมิตา

๑.๔.๓ ชั้นบารมี หมายถึง ชั้นของบารมี ๑๐ ประการ ได้แก่ ชั้นบารมี ชั้นอุปปบารมี และชั้นปรมัตถบารมี

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๒๕.

๑.๔.๔ **ชั้นอุปปารมี** หมายถึง ชั้นบารมีที่ ๒ สูงกว่าบารมีชั้นแรก ใกล้เคียงบารมีชั้นสูงสุด

๑.๔.๕ **ชั้นปรมัตถบารมี** หมายถึง ชั้นบารมีที่ ๓ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดของบารมี

๑.๔.๖ **พระพุทธศาสนาเถรวาท** หมายถึง นิกายพระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ ซึ่งถือตามคติที่พระอรหันต์พุทธสาวกได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้เมื่อครั้งปฐมสังคายนา ได้แก่พระพุทธศาสนาอย่างที่น่าเชื่อถือแพร่หลายในประเทศไทย พม่า ลังกา ลาว และกัมพูชา^๙

๑.๔.๗ **พระพุทธศานามหายาน** หมายถึง นิกายพระพุทธศาสนาฝ่ายเหนือของทวีปเอเชีย เช่น จีน เกาหลี ญี่ปุ่น ทิเบต และมองโกเลีย บางทีเรียกอุตรนิกายบ้าง อาจารย์วาทบ้าง เป็นคู่กับทักษิณนิกาย(นิกายฝ่ายใต้) คือ เถรวาท ที่ฝ่ายมหายานเรียกว่า หีนยาน อย่างที่น่าเชื่อถืออยู่ในประเทศไทยและลังกา เป็นต้น^{๑๐}

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ **อภิชาัย โภธิประสิทธิ์ศาสตร์** ได้กล่าวถึงของ ปารมิตาไว้ในหนังสือพระพุทธศานามหายาน ไว้ว่า คำว่า ปารมิตา หมายความว่า ผู้ฝั่งข้างโน้น โดยกิริยาจริงหมายถึง พันการเกิดและการดับ โดยอุปาทานยึดถือในขันธทั้งหลาย อันวัตถุที่ตั้งของความรูสึกทางวิญญาน เมื่อนั้นย่อมมีความเกิดและความดับผลุบโผล่เหมือนทะเลที่มีคลื่นภาวะเช่นนี้เรียกโดยอุปมาว่า ฝั่งข้างนี้ แต่เมื่อใดตัดอุปาทานเสียได้เด็ดขาดและลุถึงภาวะที่พ้นจากการเกิดและการตาย สงบเงียบเหมือนน้ำไหลนิ่ง นั้นแหละเรียกว่า ฝั่งโน้น การเกิดและการดับนี้แหละที่ทำให้ปรัชญานี้ได้นามว่า ปารมิตา^{๑๑}

๑.๕.๒ **เสถียร โภธินันทะ** ได้กล่าวในหนังสือปรัชญามหายานว่า ผู้ปฏิบัติธรรมตามคติของมหายาน ย่อมจะต้องมุ่งปรารถนาพุทธภูมิและการปรารถนาพุทธภูมินั้น ก็ต้องบำเพ็ญสร้างสมคุณธรรมให้เป็นเหตุเพียงเสียก่อน คุณธรรมที่จะทำให้บุคคลสำเร็จพระ

^๙ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๗๑.

^{๑๐} **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๘๘.

^{๑๑} อภิชาัย โภธิประสิทธิ์ศาสตร์, **พระพุทธศานามหายาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๕.

โพธิญาณเรียกว่า “ปารมิตา” หรือบารมี แปลว่า คุณชาติที่ทำให้ข้ามถึงฝั่งพระนิรวาณ มีด้วยกัน ๖ ปารมิตา คือ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฌยาน (หรือสมาธิ) และ ปัญญา ทานกับศีล เป็นคู่ปรับกับโลภะ ขันติกับวิริยะเป็นคู่ปรับกับโทสะ ฌยานกับปัญญาเป็นคู่ปรับกับโมหะ บางทีก็จำแนกออกเป็น ๑๐ ปารมิตา คือเพิ่มอุบายปารมิตา ปณิธานปารมิตา พลปารมิตา และญาณปารมิตา อุบายปารมิตา ได้แก่การที่รู้จักอุบายที่ฉลาด แม้บำเพ็ญน้อยก็มี ผลประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายมาก เฉพาะอย่างยิ่งเป็นปารมิตาคู่กับทาน ศีล ขันติ ปณิธาน ปารมิตานั้น เทียบได้กับอธิษฐานบารมีของฝ่ายบาลี คือ ความตั้งใจมุ่งมั่นอย่างเด็ดเดี่ยว ในพุทธภูมิมาคู่กับวิริยะ ส่วนพละปารมิตานั้นแยกออกเป็นสองคือ จินตมัยพละ ๑ ภาวณามัยพละ ๑ จินตมัยพละ ได้แก่กำลังแห่งความเข้าใจในธรรมตามเหตุตามผล ภาวณามัยพละได้แก่กำลังแห่งความเข้าใจตามที่บำเพ็ญอบรมมา อาศัยพละทั้งสองนี้ สามารถยังให้บรรดาบารมีที่บำเพ็ญมาต่อปรากฏติดเนื่องกัน พระสุตรมหายานบางแห่ง อธิบายว่า พลปารมิตา ได้แก่ การที่บุคคลพึงพระสัทธิธรรมแล้วมีโยนิโสมนสิการบรรลุถึง อนุตตรชาติ อธิโมกษ์ ก็มีพลปารมิตา คู่กับฌยาน ส่วนญาณปารมิตาได้แก่ญาณอันเกิดแต่ ปารมิตา ๖ นั้น ยังประโยชน์ตน ประโยชน์ท่านให้ถึงพร้อม สมบูรณ์ทุกอย่าง^{๑๒}

๑.๕.๓ เสถียร พันธรังษี ได้กล่าวถึงบารมี ในหนังสือพุทธประวัติมหายาน(พุทธ ประวัติ ฉบับค้นพบใหม่) ไว้ว่า ก่อนตรัสรู้ธรรมถึงภาวะ สัมมาสัมโพธิ เป็นพระพุทเจ้าอัน เป็นคุณลักษณะพิเศษของสิทธิ์ตถโคตรมะ ดังพรรณนามา คติฝ่ายมหายานกำหนดว่าผู้ตรัสรู้ มีบารมี๑๐ (Ten perfections) อันได้สั่งสมให้บริบูรณ์มาแต่กาลก่อน ผู้บำเพ็ญบารมีได้ ชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ ปฏิบัติตนตามโพธิมรรคอันเป็นอุดมคติเบื้องต้น สุดแต่จะปฏิบัติตน ด้วยการบำเพ็ญบารมีสูงต่ำขั้นไหนบรรดาสาวกในมหายาน เมื่อมีจิตปรารถนาความเป็น พุทธะการเปลี่ยนเพศเป็นนักพรตไม่เป็นสิ่งจำเป็นของผู้ปรารถนาพุทธภาวะ เพียงตั้งใจมั่น กล่าวคำปฏิญญา อธิษฐานใจ ทำงานเพื่อผู้อื่น ต่อหน้าครูบาอาจารย์หรือปฏิญญาโดยลำพัง ตนเอง แล้วทำจิตให้เปี่ยมด้วยเมตตาปรานีต่อสรรพสัตว์หาประมาณมิได้ และมุ่งการปฏิบัติ ตรงไปตามตามปฏิญญานั้น ก็พอแล้วคุณเครื่องพาไปสู่ภาวะตรัสรู้ดังกล่าวคือการบำเพ็ญ

^{๑๒} เสถียร โพธิ์นันทะ, **ปรัชญามหายาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาภูมิภาควิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๖-๗.

บารมี ๖ หรือ ๑๐ คือ บารมี ๖ ได้แก่ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ วิปัสสนา และปัญญา เพิ่มอุบาย
ปณิธาน พละ และญาณ ขึ้นมาอีก ๔ รวม ๑๐ เป็นทศบารมี^{๑๓}

๑.๕.๔ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงนิพนธ์เรื่อง
ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวถึงบารมีไว้ว่า บารมีมิได้หมายความจำกัดว่าเป็น
คุณธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์หรือพระอรหันต
สาวกที่บำเพ็ญเพียรเพื่อระงับดับกิเลส มีความหมายเพียงว่า ความเต็มเปี่ยม ความเป็นเลิศ
ของใครก็ได้ ตามลัทธิของผู้นั้น เช่นในวัตถุถา ปารายณวรรค สุตตนิบาต ว่า ขอท่านจง
กล่าวถึงชาติ โคตร พร้อมทั้งลักษณะของพราหมณ์ หัวหน้าของท่านจงกล่าวซึ่งความเป็นเลิศ
(บารมี) ในมันตระทั้งหลาย พราหมณ์นั้นย่อมสาธยายมันตระเท่าใด^{๑๔}

๑.๕.๕ พระมหาสมจินต์ สมมาปญญ ได้กล่าวถึงปารมิตาในหนังสือ
พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย พัฒนาการ และสาร์ตถธรรมไว้ว่า มหายานแบ่งบารมี
เป็น ๓ ระดับ เหมือนกับเถรวาท ดังนี้ ระดับที่ ๑ ปฐมปารมิตา หรือโลกียปารมิตา
(Ordinary Paramita) เป็นระดับที่ปฏิบัติโดยคนธรรมดาทั่วไป คนที่คุณสมบัติครบถ้วน
หรือไม่ครบถ้วนล้วนปฏิบัติได้ทั้งนี้เพื่อประโยชน์สุขในโลกนี้ ระดับที่ ๒ อูปปารมิตา หรือโล
กุตตรปารมิตา (Extra - ordinary Paramita) เป็นระดับที่ปฏิบัติโดยฝ่ายเถรวาทหรือหินยาน
ปฏิบัติโดยผู้มุ่งสาวกยานหรือปัจเจกพุทธยานเพื่อบรรลุนิพพานส่วนตัวไม่ใช่เพื่อประโยชน์สุข
ของมหาชน ระดับที่ ๓ ประมัตตปารมิตาหรือโลกุตตรตมปารมิตา(Superlative Paramita)
เป็นระดับที่ปฏิบัติบำเพ็ญโดยฝ่ายมหายานหรือพระโพธิสัตว์ ไม่ใช่เพื่อประโยชน์สุขส่วนตน
แต่เพื่อประโยชน์สุขและความหลุดพ้นของสรรพสัตว์ ปารมิตา ๑๐ คือ ทานปารมิตา ศีล

^{๑๓} เสถียร พันธรังสี, **พุทธประวัติ มหายาน ฉบับค้นพบใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๓.

^{๑๔} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, พิมพ์
ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๘-๑๙.

ปารมิตา กษานติปารมิตา วิริยปารมิตา ฌานปารมิตา ปรัชญาปารมิตา อูบายบารมิตา
ปณิธานปารมิตา พลปารมิตา และชญาณปารมิตา(ญาณปารมิตา)^{๑๕}

๑.๕.๖ เรณู ศรีภาค ศึกษาเรื่องการวิเคราะห้บารมีในพุทธศาสนาเถรวาท สรุปได้
ว่าการบำเพ็ญบารมีในแต่ละประการจะเกิดผลดีนั้น ผู้ปฏิบัติควรมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง
มีความจริงใจ ตั้งใจจริง และมีเป้าหมายในการปฏิบัติ เพื่อเป็นการสร้างความเข้มแข็งทาง
จิตใจเป็นกำลังใจในการต่อสู้ และสามารถแก้ปัญหาชีวิตได้ ทั้งยังเป็นการพัฒนาทางด้าน
จิตใจให้มีวิธีการหรือปฏิบัติที่ถูกต้อง และให้ผลได้จริง คือ การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่ง
จะทำให้เกิดปัญญาอย่างแท้จริงที่สามารถนำไปใช้ในการบำเพ็ญบารมีในแต่ละประการ อันจะ
ปรากฏผลได้อย่างชัดเจน^{๑๖}

๑.๕.๗ ไพลิน องค์สุพรรณ ศึกษาเรื่องการศึกษาวิเคราะห์ การสร้างบารมีของ
พระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก สรุปได้ว่า การบำเพ็ญบารมีเป็นขบวนการศึกษาพัฒนา
ตนอย่างยิ่งยวด ให้เจริญก้าวหน้าขึ้นในการทำความดีทั้งหลาย โดยสละตนมิใช่เพียงไม่เห็น
แก่ตนแต่สละทุกอย่างที่เนื่องด้วยตน ทั้งทรัพย์สินเงินทอง แม้ถึงชีวิตของตนได้ มุ่งทำ
ประโยชน์แก่ทุกชีวิตเสมอมา เพื่อให้ทั้งโลกหรือสรรพสัตว์ตั้งงามเป็นสุข ทำความดีทั้งหลาย
อย่างไม่มีความเห็นแก่ตัวจนซ้ำของบริบูรณ์ ให้ปัญญาเจริญเต็มเปี่ยมเป็นโพธิซึ่งรู้แจ้งเห็น
ความจริงของสิ่งทั้งหลายพึงปฏิบัติด้วยปัญญา ทำให้ความยึดมั่นและกิเลสหมดไป บรรลุ
ความบริสุทธิ์หลุดพ้น สว่างไสวเบิกบานเป็นอิสระ มีสันติสุขอย่างแท้จริง^{๑๗}

๑.๕.๘ พันเอกหญิงฟองสมุทร วิชามูล ได้กล่าวถึงบารมีใน วิทยานิพนธ์เรื่อง
ศึกษามหาปรีศลักษณะของพระพุทธเจ้า ไว้ว่า บุคคลผู้จะเป็นมหาบุรุษได้จะต้องเป็นผู้ได้
สร้างบำเพ็ญบารมีครบ ๑๐ ประการและยังต้องบำเพ็ญบารมี ๓ ระดับอย่างสมบูรณ์ บารมี

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, **พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย
พัฒนาการ และสารัตถธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘),
หน้า ๗๙ - ๘๒.

^{๑๖} เรณู ศรีภาค, “การวิเคราะห้บารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”, **รายงานการศึกษาปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๔), บทคัดย่อ.

^{๑๗} ไพลิน องค์สุพรรณ, “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก”,
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖),
หน้า ๑๕๖ - ๑๕๗.

ธรรมดา ๑๐ ประการ อุปบารมี ๑๐ ประการ และปรมัตถบารมี ๑๐ ประการ บารมีธรรมดา คือ การสร้างความดีตามปกติวิสัย มีเจตนาชั้นธรรมดาหรือบารมีที่บำเพ็ญไว้ในชาติห่างไกล อุปบารมี คือ การสร้างความดีให้มากเกินกว่าปกติธรรมดา หรือเป็นบารมีที่เกิดจากเจตนาแรงกล้า สามารถเสียสละอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งได้ หรือเป็นบารมีที่สร้างไว้ในชาติใกล้เข้ามาอีก ปรมัตถบารมี คือ การสร้างความดีอย่างสูงสุดมีเจตนาแรงกล้ากว่าคนอื่น ๆ ที่จะทำให้สามารถเสียสละได้แม้ชีวิตหรือเป็นบารมีที่สร้างในชาติที่ใกล้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๑๘}

๑.๕.๙ พระมหาสมยศ อภาຍุตโต (เสนานุช) ได้กล่าวถึงบารมี ในวิทยานิพนธ์เรื่อง ศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (กวนอิม) ในพระพุทธศาสนาหายานว่า นอกจากนี้พระโพธิสัตว์ตั้งใจบำเพ็ญบารมีอีก ซึ่งเป็นคุณธรรมที่จะทำให้บุคคลสำเร็จพระโพธิญาณ คำว่า “บารมี” เป็นภาษาบาลี ซึ่งตรงกับภาษาสันสกฤตว่า “ปารมิตา” มาจากคำว่า “ปารม” (ฝั่งตรงข้าม) และลง “ิต” บัจฉัย (ไป) หมายถึงคุณธรรมหรือคุณสมบัติอันเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง หรือคุณเครื่องที่นำไปสู่ความสำเร็จต่าง ๆ ตามที่ตั้งใจเอาไว้ บารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ในทัศนะของมหายานนั้นมีอยู่ ๖ ประการ ดังต่อไปนี้ (๑) ทานบารมี คือ การให้ทาน พระโพธิสัตว์ต้องมีจิตใจเมตตาต่อผู้ตกทุกข์ด้วยการเสียสละทรัพย์ อวัยวะและชีวิตของตน รวมถึงการสอนธรรมอีกด้วย (๒) ศีลบารมี คือ การรักษาศีล พระโพธิสัตว์ต้องมีจิตใจตั้งมั่นในการรักษาศีล มีความประพฤติปฏิบัติดี มุ่งทำลายความชั่วร้ายให้หมดไป (๓) ขันติบารมี (กษานติบารมี) คือ ความอดทน ความอดกลั้น พระโพธิสัตว์ต้องมีความอดทนเพื่อที่จะต่อสู้กับอุปสรรคและความยากลำบากต่าง ๆ ที่มายั่ว มีเมตตา ไม่โกรธตอบ ไม่มีความพยาบาท ถ่อมตนและเป็นผู้ให้อภัยเสมอ (๔) วิริยะบารมี คือ ความเพียรพยายาม ไม่เกียจคร้าน พระโพธิสัตว์ต้องมีจิตใจไม่ย่อท้อในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ ด้วยการอุทิศตนทั้งร่างกายและจิตใจ และไม่หลงเพลิดเพลินกับความสุขทางโลก (๕) ญาณบารมี คือ การมีจิตใจมั่นคงสงบไม่หวั่นไหว พระโพธิสัตว์เป็นผู้ฝึกจิตจนได้สำเร็จฌานสมาบัติ จนละกิเลสนิวรณ์ธรรมอันเป็นอารมณ์ที่มาขัดขวางในการทำความดีได้ (๖) ปัญญาบารมี (ปรัชญาบารมี) คือ ความรู้สรรพสิ่งตามความเป็นจริง เป็นความรู้อันมาจากฌานบารมี เป็นลำดับ พระโพธิสัตว์มีปัญญาพิจารณาเห็นสรรพสิ่ง

^{๑๘} พันเอกหญิงฟองสมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาบุริสลักษณะของพระพุทธเจ้า” วิทยานิพนธ์พุทธศาสนตรมมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐, หน้า ๒๑-๒๒.

ตามความเป็นจริงและได้ทำให้แจ้งในบุคคลศุขนยตา และธรรมศุขนยตา คือ เห็นบุคคลและธรรมทั้งปวงเป็นของว่างไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเพราะอาศัยการบำเพ็ญบารมีทั้ง ๕ มาตั้งแต่ต้น พุทธศาสนamahayanมีการจำแนกบารมีเพิ่มขึ้นเป็นอีก ๑๐ ประการ ซึ่งบารมีอีก ๔ ประการหลังนั้นได้แก่ (๗) อุบายบารมี คือความฉลาด การมีกุศโลบาย โดยใช้วิธีการที่เหมาะสมในการเผยแผ่ศาสนา หรือช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นจากทุกข์ (๘) ปณิธานบารมี คือความตั้งใจแน่วแน่ต่อหลักการหรืออุดมการณ์ของตน หมายถึงพระโพธิสัตว์มีความมุ่งมั่นพร้อมที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์อยู่ตลอดเวลา (๙) พลบารมี คือความสามารถในการเข้าใจในธรรมตามเหตุผลและความเข้าใจ ในธรรมที่ตนอบรมบำเพ็ญมา หมายถึงการที่ได้ฟังพระสัทธรรมแล้วมีโยนิโสมนสิการตามแล้วก็ได้บรรลุอนุตตรโพธิญาณ แล้วนำเอาหลักธรรมมาเพื่อสั่งสอนสรรพสัตว์ให้เข้าถึงความจริง และ (๑๐) ชญาณบารมี คือญาณอันเกิดแต่บารมี ๖ เป็นปัญญาในระดับสูง เป็นโลกุตตรปัญญาบารมี ๔ ประการหลังนี้ สงเคราะห์ลงในปัญญาบารมีทั้งหมด ดังนั้นบารมีที่สำคัญจึงเหลือเพียง ๖ ข้อข้างต้นเท่านั้น^{๑๙}

๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยจะศึกษาค้นคว้ารวบรวมบารมีของพระพุทธานุชาและมหายานในเอกสาร มีขั้นตอนดังนี้

- ๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก
- ๑.๖.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ วรรณคดี งานวิจัย หนังสือเอกสารที่เกี่ยวข้อง
- ๑.๖.๓ ศึกษารวบรวมวิเคราะห์เอกสารข้อมูลการวิจัย
- ๑.๖.๔ นำเสนอผลการวิจัย

^{๑๙} พระมหาสมยศ อภัยสุโต (เสนานุช), “ศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องพระอวโล กิตศวรรโพธิสัตว์ (กวนอิม) ในพระพุทธานุชาและมหายาน” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๖, หน้า ๘๑.

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบเรื่องบารมีในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท

๑.๗.๒ ทำให้ทราบเรื่องบารมีในพระพุทธรูปศาสนามหายาน

๑.๗.๓ ทำให้ทราบถึงการเปรียบเทียบบารมีของพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทและบารมี

ของพระพุทธรูปศาสนามหายาน

บทที่ ๒

บารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเกี่ยวกับบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งได้กำหนดกรอบของการศึกษา ๖ ประการ คือ (๑) ความเป็นมาของบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) ความหมายของบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๓) ประเภทบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๔) ระดับบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๕) วิธีการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท และ (๖) เป้าหมายของการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ความเป็นมาของบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยการบำเพ็ญบารมีแล้วได้เสด็จไปโปรดพระปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี พระองค์ตรัสสัมมจักกัปปวัตตนสูตร เป็นปฐมเทศนาแก่พระปัญจวัคคีย์ เมื่อจบพระธรรมเทศนา ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลีมลทิน จึงเกิดขึ้นแก่พระโกณฑัญญะจนทำให้บรรลुเป็นพระโสดาบัน พระโกณฑัญญะจึงกราบทูลขออุปสมบทในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ซึ่งนับเป็นพระสงฆ์องค์แรกในโลก และพระรัตนตรัยจึงเกิดขึ้นในโลกเช่นกัน ในวันนั้น ต่อมา พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมอื่น ๆ เพื่อโปรดพระปัญจวัคคีย์ที่เหลืออีก ๔ องค์ จนบรรลुเป็นพระโสดาบันทั้งหมด หลังจากพระปัญจวัคคีย์บรรลुเป็นพระโสดาบันหมดแล้ว พระองค์ทรงแสดงธรรมอนัตตลักขณสูตร ซึ่งทำให้พระปัญจวัคคีย์บรรลुเป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น ต่อจากนั้น พระองค์ได้เสด็จไปแสดงธรรมโปรดพระยสะและพวกอีก ๕๔ ท่าน จนบรรลुเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด ในครั้งนั้นจึงมีพระอรหันต์รวมทั้งพระองค์ด้วยทั้งสิ้น ๖๑ พระองค์ พระพุทธเจ้าจึงพระดำริให้พระสาวกออกประกาศศาสนา โดยมีพระปฐมวาจาในการส่งพระสาวกออกประกาศศาสนาว่า

ดูก่อนพระภิกษุทั้งหลาย เราหลุดพ้นจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ และของมนุษย์ แม้พวกเขาได้หลุดพ้นจากบ่วงทั้งปวงทั้งของทิพย์และของมนุษย์เช่นกัน พวกเขาจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์ และความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่

ทวยเทพและมนุษย์ พวกเขาออกไปทางเดียวกัน ๒ รูป จึงแสดงธรรมให้งามในเบื้องต้น ในท่ามกลางและในที่สุด^๑

จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะให้ครบถ้วนบริบูรณ์ สัตว์ทั้งหลายผู้มี ภูติ คือ กิเลส ในจักขุเพียงเล็กน้อยมีอยู่ แต่เพราะโทษที่ยังไม่ได้สดับธรรม จึงต้องเสื่อมจากคุณที่ พึงจะได้รับ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้รู้ทั่วถึงธรรมมีอยู่ แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อ แสดงธรรม^๒

การจะสำเร็จเป็นพระพุทธรเจ้าได้หรือไม่อยู่ที่ความเป็นมนุษย์ความสมบูรณ์ด้วยเพศ (ชาย) เหตุ (ที่จะได้บรรลุพระอรหัต) ได้พบเห็นพระศาสดา ได้บรรพชา สมบูรณ์ด้วยคุณ (คือได้ อภิญญาและสมาบัติ) การกระทำอันยิ่ง (สละชีวิตถวายพระพุทธรเจ้า) ความเป็นผู้มีฉันทะ (อุทิศสหายเพียรมาก) และบำเพ็ญพุทธการกรรม ๑๐ คือ ทานบารมี สีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี ศัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี

การบำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อความเป็นพระพุทธรเจ้าจึงมิใช่เรื่องบังเอิญแต่เป็นการตั้ง อธิษฐานจิตแล้วสมาทานเพื่อจะดำเนินไปสู่ความสำเร็จให้ได้แม้จะเกิดตายหลายแสนชาติก็ดำเนิน ไปเพื่อวัตถุประสงค์เดียวคือความเป็นพระพุทธรเจ้า การที่พระพุทธรเจ้าได้สำเร็จเป็นพระสัมมา สัมพุทธรเจ้าก็เพราะการสั่งสมบารมีของพระองค์นั่นเอง

๒.๒ ความหมายของบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ความหมายของคำว่า “บารมี” ตามที่มีผู้แสดงความคิดเห็นทั้งในคัมภีร์เก่า เช่น ในอรรถกถา และฎีกา และตามหนังสือรุ่นใหม่ เช่น ในพจนานุกรมภาษาบาลี และหนังสือทาง พุทธศาสนาต่างๆ มีดังต่อไปนี้

นักวิชาการพวกรวมหนึ่งเห็นว่า คำบารมี” น่าจะมาจากศัพท์เดิมว่า ปรม ลง ณ ปัจจัย ใน ราคาทิตฺตติ^๓ ได้ศัพท์ว่า ปารม แล้วลง อี อิตถิลิงค์ อิกที เป็นปารมี

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^๓ การลงปัจจัยในราคาทิตฺตติ ดูใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลี ไวยากรณ์วิจิตร ภาคที่ ๒ สมาสและตฺตติ, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๑๕๓.

สังเกตได้ว่าท่านมีกรรมวิธีผูกศัพท์ ปรม จาก ปรี (ในความหมายต่าง ๆ) กับศัพท์ที่ขึ้นต้นด้วย ม ยกเว้นความหมายแรก และ ปรี รจติ

ศัพท์ “ปรม “ ซึ่งพระธรรมปาละเห็นว่าเป็นต้นของศัพท์ “บารมี” นั้น พระอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์บาลี อภิธานปฐพีปิกาสุจิ ได้วิเคราะห์ว่าดังนี้ “ปรี ปจฺจนิกํ มาเรติ ปรม”^๖ แปลว่า กรรมใดย่อมยังฝ่ายอื่นให้ตาย เหตุนั้นกรรมนั้นชื่อว่าปรม

การวิเคราะห์ความหมายของคำและการประกอบรูปศัพท์ตามแบบพระธรรมปาละ และพระอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ อภิธานปฐพีปิกา ชำงต้น เป็นแบบที่เรียกว่า สัททณยะเทียม (Pseudo – etymology) มีความมุ่งหมายสอนธรรมะมากกว่าจะวิเคราะห์ตามหลักภาษาศาสตร์นักวิชาการสมัยหลัง ไม่นิยมวิเคราะห์เช่นนั้นนัก ได้มุ่งเฉพาะความหมาย ซึ่งปรากฏมีใช้จริง ๆ นักวิชาการเหล่านั้นได้ตีความหมายของ ปรม ว่า ผู้ที่เต็มเปี่ยม ผู้ยอดเยี่ยม และ “บารมี” ซึ่งเป็นรูปศัพท์ที่ติดถึงศัพท์ว่า “ความเลิศ” คุณธรรมหรือคุณสมบัติที่ทำให้เป็นเลิศ ตัวอย่างเช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายในธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ ว่า

“ศัพท์ว่า บารมี สันนิษฐานว่า ออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติ หรือปฏิบัติอันยอดเยี่ยม ท่านพรรณนาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้บำเพ็ญมา แต่ครั้งยังเป็น พระโพธิสัตว์ เมื่อพระบารมีเหล่านี้เต็มจึงได้ตรัส”

“ศัพท์ว่า บารมี สันนิษฐานว่า ออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติ หรือ ปฏิบัติอันยอดเยี่ยม ท่านพรรณนาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้บำเพ็ญมา แต่ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อพระบารมีเหล่านี้เต็มจึงได้ตรัส”^๗

ความเห็นนี้ตรงกับการตั้งวิเคราะห์ศัพท์บาลีว่า

ปรมํ ปาเปตติ ปารมี (ปฏิบัติ)^๘

ปฏิบัติไดยังผู้ปฏิบัติถึงความเป็นผู้ยอด (เลิศ, ยิ่งใหญ่) ปฏิปทานั้นเรียกว่า บารมีศัพท์ “ปารมิตา” มาจาก ปรม เพราะ

๑. เป็นธรรมที่ต้องบำเพ็ญเป็นเวลานาน(ปรเมณ กาเลน สนมุทาคตา)
๒. มีธรรมชาติเป็นของบริสุทธิ์ยิ่ง(ปรมยา สวภาวิสุทฺฐยา วิสุทฺธา)

^๖ พร้อมทั้งสุจิ ,บาลีอภิธานปฐพีปิกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไท,๒๕๐๙), หน้า ๒๙๑.

^๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒,(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,๒๕๙๙), หน้า ๑๑๑.

^๘ ข้อความนี้จากการตั้งวิเคราะห์ของพระราชเวที(สมพงษ์ พุทธิมุข โส ป.๕.๙) วัดเบญจมบพิตร

๓. สูงเกินธรรมชาติของพระสาวกและพระปัจเจกพุทธเจ้า (ปรหม์ จ ฆลมนุปรุยจุนฺตติ)^{๙๔}

การวิเคราะห์ความหมายของคำว่า “บารมี” ว่าความเต็มหรือความเป็นเลิศนี้ ตรงกับความเห็นของนักวิชาการยุคปัจจุบันที่มีชื่อหลายท่าน เช่น ซิลเดออร์ส (R.C. Childers)^{๙๕} รีส เดวิดส์ (T.w. Rhys Davids) และวิลเลียม สตีด (William Stede)^{๙๖} ญาณติโลก (Nyanatiloka)^{๙๗} ท่านเหล่านี้ได้อธิบายเพิ่มเติมทำนองเดียวกันว่า

บารมี แปลว่า ความเลิศ, ความเต็ม (completeness) หรือความสมบูรณ์แบบ (perfection) คุณธรรม ๑๐ ประการที่นำไปสู่ความเป็นพระพุทธรเจ้าได้แก่

๑. ทานบารมี (Perfection in giving or liberality)
๒. ศีลบารมี (Perfection in Morality)
๓. เนกขัมมบารมี (Perfection in Penunciation)
๔. ปัญญาบารมี (Perfection in Wisdom)
๕. วิริยบารมี (Perfection in Energy)
๖. ขันติบารมี (Perfection in Patience or Forbearance)
๗. สัจจบารมี (Perfection in Truthfulness)
๘. อธิษฐานบารมี (Perfection in Resolution)
๙. เมตตาบารมี (Perfection in Loving Kindness)
๑๐. อุเบกขาบารมี (Perfection in Equanimity)

ที. โกลด์สตุคเกอร์ (T. Goldstucker) กล่าวว่า “บารมี” เป็นรูปขิตตีลิ่งค์ ของ ปรหม แต่แทนที่จะตีความหมายว่า ความเป็นเลิศ กลับแปลว่า “ธิดาของพระปรมะ” ธิดาของผู้เป็นเลิศ คือ ธิดาของพระพุทธรเจ้า^{๙๘}

นักวิชาการอีกฝ่ายหนึ่ง มีมติตรงกันว่า คำ “บารมี” ประกอบรูปศัพท์จากปาริ กับ อิ ธาตุ ในความ “ไป, ถึง” มีรูปเป็นทฤติยวิภตติ แปลว่า สู้ง (อื่น) การที่ ปาริ และ อิ ประกอบรูปเข้าด้วยกัน เป็นบารมีได้อย่างไรนั้น นักวิชาการไม่ได้อธิบายให้ชัดเจน แต่เป็นไปได้ว่า มีการลง กุวิ

^{๙๔} Har Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature (Delhi : Motilal Banarasidass 1970), p.166.

^{๙๕} Robert Caesar Childers, A Dictionary of the Pali Language (London : Kegan Paul Trench, Trubner Co., Ltd., 1909), p. 334-335.

^{๙๖} Dict.P.T.S., p.454.

^{๙๗} Nyanatiloka, Buddhist Dictionary (Columbo : Frewin co, 1972), p.125.

^{๙๘} Har Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature , p.166.

ปัจจัย ในนามกิตก์ และถ้าเติม ตา ปัจจัย ใน ภาวตัทธิต^{๑๔} ก็มีรูปเป็น ปารมิตา ทั้งสองคำมีความหมายว่า คุณสมบัติซึ่งนำไปสู่ฝั่งอื่น (พระนิพพาน)

การวิเคราะห์การประกอบรูปศัพท์ตามแบบนี้ ในฝ่ายเถรวาทมีปรากฏในฎีกาของ พระคัมภีร์ ชินาลังการ ว่า

“ปารมิโยติ ปาริ นิพพานํ อียนฺติ ปวตุเตนฺติ สาธเนตฺติติ ปารมิโยฯ

นิพพานสาธกา หิ ทานเจตนาทโย ธมฺมา ปารมิตา ปารมิติปี วุจฺจฺนฺเต”^{๑๕}

แปลว่า “คำว่า ปาริโย (รูปพหูพจน์ของคำว่า บารมี) วิเคราะห์ได้ว่า

คุณชาติทั้งหลายเหล่านี้โดยย่อไปถึงซึ่งฝั่ง คือพระนิพพาน ได้แก่ยังพระ

นิพพานให้เป็นไปหรือให้สำเร็จ คุณชาติทั้งหลายเหล่านั้นย่อมีชื่อว่า

ปารมิโย ฉะนั้นบัณฑิตย่อมเรียกธรรมทั้งหลาย มีเจตนาในการให้ทาน

เป็นต้นว่า บารมีหรือปาริตา เพราะเป็นธรรมซึ่งยังพระนิพพาน ให้สำเร็จได้”

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ นอกจากจะทรงเห็นคำว่า “บารมี” หมายถึง “ธรรมมีคุณอย่างยิ่ง” ซึ่งแสดงว่า นอกจากท่านทรงเห็นว่า “ปารมี” มาจากคำว่า “ปรม” แล้ว ยังทรงรับความหมายของคำว่า “บารมี” ว่า “ธรรมเครื่องถึงฝั่ง”^{๑๖} ซึ่งแสดงว่า “บารมี” ประกอบรูปศัพท์จาก ปาริ และอิ ธาตุด้วย

คัมภีร์ทางฝ่ายจีนและทิเบตก็รับความหมายนี้ ในคัมภีร์ทิเบต เรียกคำบารมีว่า pha-rol-th-phyin-pa แปลว่า “การไปถึงฝั่งหนึ่ง”^{๑๗}

นักภาษาชาวตะวันตกผู้เห็นด้วยกับการวิเคราะห์แบบนี้มีหลายท่าน เช่น เบอด์ลิงก์ และโรธ (Bohtlongk and Roth),^{๑๘} โมนีเยร์ วิลเลียมส์ (Monier Williams),^{๑๙} อี บูร์นุฟ (E. Burnorf), ปี

^{๑๔} ดูการประกอบนามกิตก์ใน สมเด็จพระสมณเจ้า กรมพระยาวชิรโรธ, บาลีไวยากรณ์ วชิรวิภาค ภาคที่ ๒ อาชยาดและกิตก์, หน้า ๑๙๒.

^{๑๕} ฎีกาของพระคัมภีร์ชินาลังการ ผู้ก, ลาน หน้า ๒ บรรทัดที่ ๒ ดูหมายเลข ๖๖๘๓ ต.๑๒๗ ข.๕/๕.

^{๑๖} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร, ๒๕๑๓), หน้า ๕๓๒.

^{๑๗} Har Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature , p.165.

^{๑๘} Ibid., 165.

^{๑๙} Dict.Skt., p.619. ให้ธาตุของศัพท์นี้ว่า pri และแปลศัพท์ papa ว่าอีกฝั่ง ให้คำแปลของปารมิตา ว่า ไปสู่อีกฝั่ง, ข้ามไปสู่ความรู้อันสูงสุด, การบรรลุธรรมสูงสุด หรือ ๑๐ ประการ

ฮอดจัสสัน (B. Hodgeson) และ เอ็ม วาสสิลีฟ (M. Vassilief) ว่า คำปารมตามาจาก ปาริ (ฝั่งตรงข้าม) และอิต (ไปแล้วเป็น กริยาภิศัพท์ ต ปัจจัยของ อี ธาติ Dict. Skt., p. 566 c)^{๒๐}

น.อ.แย้ม ประพัฒน์ทอง (ผู้เชี่ยวชาญวิชาภาษาบาลีท่านหนึ่งของไทยในปัจจุบัน) ได้วิเคราะห์ศัพท์ “ปารมี” ต่างจากผู้อื่นทั้งหมด ท่านวิเคราะห์ว่า “บารมี” ประกอบศัพท์โดยมี ปา นิบาต แปลว่า ก่อน (ใช้ลำพันก็มี เช่น ปาเคว, ปาเคว ประกอบโต เป็นปาโต-นำหน้าธาตุก็มี เช่น ปาจีน-ทิส เป็นแดนก่อนแห่งดวงอาทิตย์) เป็นบทหน้า ของ รมุ ธาตุ ซึ่งแปลว่ายินดี แล้วประกอบ อี ปัจจัยอีกทีหนึ่ง แปลรวมว่า คุณสมบัติที่พึงยินดีก่อน กล่าวคือ พึงยินดีในการบำเพ็ญบารมีก่อนแล้วจึงบรรลुพระโพธิญาณ ดังนี้

“ปา ปฐมัม รมิตพฺพา ปารมิโย เอเต นิ ทานเจตนาธิธฺมา พุทฺธตฺตํ
ปตฺถยมาเนน ปุพฺพํ รมิตพฺพา อารภิตพฺพา ปฏิชฺชิตพฺพา นิพฺพานํ
ปรินิปฺพมาเต”

แปลความว่า “คุณสมบัติเหล่าใด อันบุคคลพึงยินดีก่อน คือเริ่มคืบเหตุ นั้น คุณสมบัติเหล่านั้น ชื่อว่า ปารมี เพราะธรรมมีทานเจตนาเป็นต้น เหล่านี้ อันบุคคลปรารถนาความเป็นพระพุทฺธ พึงยินดี คือริเริ่มปฏิบัติก่อน เพื่อยังพระนิพานให้สำเร็จ”

ในตอนสรุปนี้ ผู้วิจัยจะยังไม่สรุปความเห็น ว่า ปารมี ควรมีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร เพราะเห็นว่า ควรที่จะได้พิจารณาความหมายที่ใช้จริง ๆ ตามที่ปรากฏในคัมภีร์เถรวาทสมัยต่าง ๆ เสียก่อน

ในชั้นต้น บารมีมิได้หมายความจำกัดว่าเป็นคุณธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมา สัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์หรือพระอรหันต์สาวกที่บำเพ็ญเพียรเพื่อระงับดับกิเลสเท่านั้น มีความหมายเพียงว่า ความเต็มเปี่ยม ความเป็นเลิศ^{๒๑} ของใครก็ได้ ตามลัทธิของผู้ นั้น เช่น ใน วัตถุถา ปารายนวรรค สุตตนิบาต^{๒๒} ว่า

^{๒๐} Har Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature ,p.165.

^{๒๑} ในที่นี้ ถ้าพิจารณาดูจะเห็นว่า แปลได้ทั้งความเป็นเลิศ และความเต็มเปี่ยม ถ้าจะดูความแตกต่างกันระหว่าง ๒ ความคิดนี้จะเห็นได้ว่า ความเป็นเลิศน่าจะเปรียบเทียบกับคนอื่น อาจจะเป็นเลิศในหมู่คน แต่ไม่ได้มีความรู้เต็มเปี่ยม(ในที่นี้ “บารมี” น่าจะมาจาก ศัพท์ ปรม)

^{๒๒} นักวิชาการด้านภาษาและวรรณคดีบาลี มีมติเห็นพ้องกันว่า ปารายนวรรค และ อัญญวรรคในสุตตนิบาต ขุททกนิกาย มีลักษณะภาษาใกล้เคียงกับภาษายุคพระเวทอยู่มาก จึงจัดให้พระสูตรในวรรคทั้ง ๒ นี้ เป็นพระสูตรเก่าแก่ที่สุดในบรรดาพระสูตรทั้งหลายแห่งสุตตันตปิฎกหลักฐาน

อาทิสฺส ชมฺมนํ พุรุหิ โคตฺตํ พุรุหิ สลกฺขณฺํ
มณฺเตสุ ปารมี พุรุหิ กติ วาเจติ พุราหฺมณเณ

แปลความว่า ขอท่านจงกล่าวถึงชาติ โคตร พร้อมทั้งลักษณะของ
พราหมณ์หัวหน้า ขอท่านจงกล่าวซึ่งความเป็นเลิศ (บารมี) ในมันตระทั้งหลายพราหมณ์ย่อม
สาธยายมันตระเท่าใด

พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า

ลกฺขณเณ อิติหาเส จ สนิฆฺณฺุสกุสเก

ปญฺจสฺตานิ วาเจติ สหฺมุเม ปารมี คโต

แปลความว่า (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า) พราหมณ์นี้ เป็นผู้ถึงบารมี (ความเป็นเลิศ,
ความเต็มเปี่ยม = ฐูล) ในธรรมของตน ในการทำนวยลักษณะ ในคัมภีร์อิติหาส พร้อมทั้งคัมภีร์นิ
ฆัณฺฑุและคัมภีร์เกฏฺฐาพราหมณ์ย่อมสาธยายมันตระทั้งหลาย ๕๐๐ คาถา

คำว่า “บารมี” ในที่นี้หมายถึงความเป็นเลิศในความรู้ แต่ไม่ใช่ในพุทธศาสนากการประกอบ
ศัพทฺ์คงจะเป็นไปตามข้อ ก. ในบทที่แล้ว เป็นที่น่าสังเกตว่า พระสูตรนี้มีนามว่า “ปารายณะ” เป็น
ศัพทฺ์ที่น่าจะประกอบเหมือนข้อ ข. ในบทที่แล้ว คือ pāra + <l + yu > ayana แปลว่าการไปสู่อีก
ฝั่งหนึ่ง หมายถึงการสำเร็จพระอรหันต์ผล คือ อาสวักขะ(ความสิ้นกิเลส) จุดใหญ่ของพระสูตรนี้
ก็คือการบรรลุพระนิพพาน หรือวิธีไปสู่อีกฝั่ง (“ปารายณะ”) ด้วยการดับตัณหา พระพุทธองค์ไม่ทรง
ใช้คำว่า “บารมี” ในความหมายของการบรรลุโพธิญาณ การที่ใช้ศัพทฺ์อื่น (ปารายณะ ซึ่งเป็นชื่อพระ
สูตร) อาจจะเป็นเพราะยุคนี้ยังไม่มีการใช้ศัพทฺ์ “บารมี” เป็นศัพทฺ์เฉพาะทางพุทธศาสนา

ความหมายของคำว่าบารมีในมัชฌิมนิกาย^{๒๓} เป็นส่วนที่เก่าแก่และสำคัญของ
พระสูตรต้นตปิฎก มีข้อความเกี่ยวกับหลักธรรมโดยตรง มีหลายพระสูตรที่กล่าวถึงวิธีการระงับ
กิเลส เช่นมูลปริยายสูตร กล่าวว่่า คือการละ โดยการพิจารณาเห็น, การสังวร, การเสพเฉพาะ,
การอดคกัณ, การเว้นรอบและการบรรเทา

มหาหัตถิปโทปมสูตร^{๒๔} กล่าวว่่า คือการเห็นปฏิจจสมุปบาท และสามารถกำจัดตัณหาได้
ในจำนวนพระสูตรเหล่านั้น มีอยู่ ๓ พระสูตรเท่านั้นที่ใช้คำว่า “บารมี” ในความหมายว่่า เป็นเลิศ,
ถึงที่สุดนในพุทธศาสนา พระสูตรทั้ง ๓ นี้ คือ

^{๒๓} เป็นนิกายที่สอง ในพระสูตรต้นตปิฎก ประกอบด้วยพระสูตรที่มีความยาวปานกลางมี ๘๐
ภาณวาร แบ่งออกเป็น ๓ ปัณณาสกั คือ มูลปัณณาสกั มัชฌิมปัณณาสกั และอุปริปัณณาสกั แต่ละปัณณาสกั
มี ๓๐ พระสูตร

^{๒๔} Ibid, p. 184.

๑.สคารวสูตร หรือ สังคารวสูตร ในมัชฌิมปิณฑาสกั กล่าวอธิบายว่าบารมี คือ ความ เป็นเลิศ เป็นที่สุดแห่งอภิญญา ในทิฐฐธรรม

ในสมัยพุทธกาลนั้น มีนักบวชหลายจำพวก ต่างพยายามค้นหาธรรมสูงสุด และต่างอ้างว่า ได้บรรลุความเป็นเลิศกันทั้งสิ้น สังคารวมาณพได้กราบทูลถามพระพุทธองค์ ว่า ในบรรดาสมณ พราหมณ์ที่ได้ถึงซึ่ง “บารมี” หรือที่สุดแห่งอภิญญาในปัจจุบัน และรู้เฉพาะซึ่งหนทางแห่งความ บริสุทธิ์แต่ต้น (หรือในเบื้องต้น) นั้น พระพุทธเจ้าทรงอยู่ในจำพวกใด สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจำแนกประเภทของสมณพราหมณ์ออกเป็น ๓ ประเภท ดังความต่อไปนี้

“สนฺติ โข, โภ โคตม เอเก สมณพราหมณา ทิฐฐมฺภิญญาโวसानปารมิปฺปตฺตา อาทิพฺ พุทฺทมจฺริยํ ปฏิชานนฺติ ตตฺร โภ โคตม เย เต สมณพราหมณา ทิฐฐมฺภิญญาโวसानปารมิปฺปตฺตา อทิพฺพหฺมจฺริยํ ปฏิชานนฺติ เตสํ ภวํ โคตโม กตโมติ

“ทิฐฐมฺภิญญาโวसानปารมิปฺปตฺตานํ อาทิพฺพหฺมจฺริยํ ปฏิชานนฺตานมฺปิ โข อหํ ภาวทฺวาช, เวมตฺตตํ วทามิ สนฺติ ภาวทฺวาช, เอเก สมณพราหมณา อนนฺตฺสวิกา, เตอนฺตฺสวเณ ทิฐฐมฺภิญญาโวसानปารมิปฺปตฺตา อาทิพฺพหฺมจฺริยํ ปฏิชานนฺติ, เสยฺยถาปิ พฺราหมณา เตวิชฺชา สนฺติ ปน ภาวทฺวาช เอเก สมณพฺรุมณา เกวลํ สทฺธมตฺตเกณ ทิฐฐมฺภิญญาโวसानปารมิปฺปตฺ ตา อาทิพฺพหฺมจฺริยํ เสยฺยถาปิ ตกฺกํ วิมฺงฺสี

สนฺติ ภาวทฺวาช เอเก สมณพฺราหมณา ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺเตสฺส ธฺมฺเมสฺส สามํ เยว ธฺมฺมํ อภิญญาเย ทิฐฐมฺภิญญาโวसानปารมิปฺปตฺตา อาทิพฺพหฺมจฺริยํ ปฏิชานนฺติ เตสาหฺมสมฺมิตฺทมิณา เปตํ ภาวทฺวาช ปริยาเยน เวทิตฺตํ ยถา เย เต สมณพฺราหมณา ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺเตสฺส ธฺมฺเมสฺส สามํเยว ธฺมฺมํ อภิญญาเย ทิฐฐมฺภิญญาโวसानปารมิปฺปตฺตา อาทิพฺพหฺมจฺริยํปฏิชานนฺติ เตสาหฺมสมฺมิ”

แปลความว่า ท่านพระโคตม สมณพราหมณ์บางพวก เป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศ (บารมี) อันเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิฐฐธรรมแล้ว ย่อมปฏิญาณคือยอมรับซึ่งอาทิพหฺมจฺริยํ ท่านพระโค ตม ในบรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ท่านพระโคตมผู้เจริญ เป็นสมณะเหล่านั้น

ดูก่อนภควทฺวาชะ เราย่อมกล่าวความต่างกัน (แยกประเภท) ของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้บรรลุความเป็นเลิศ อันเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิฐฐธรรมแล้ว ย่อมปฏิญาณคือยอมรับซึ่งอาทิ พหฺมจฺริยํ ดูก่อนภควทฺวาชะสมณพราหมณ์ทั้งหลายจำพวกหนึ่งเป็นผู้ฟังตามกันมา เหมือน พราหมณ์ทั้งหลายผู้ทรงไตรวิชชา

ดูก่อนภควทฺวาชะ สมณพราหมณ์ทั้งหลายพวกหนึ่ง เป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศ อันเป็นที่สุด แห่งอภิญญาในทิฐฐธรรมแล้ว ด้วยการรู้ยิ่งแล้วซึ่งธรรมด้วยตนเองนั้นเทียว ในธรรมทั้งหลายอัน

ไม่ได้ฟังกันมาก่อน ย่อมรู้เฉาพซึ่งอาทิพรหมจรรย์ เราย่อมเป็นผู้หนึ่งดูก่อนภาร์ทวาชะ เธอพึงรู้โดยปริยายนี้แล

จากข้อความที่ยกมา พระพุทธองค์ทรงจำแนกสมณพราหมณ์นักบวชที่อยู่ในสมัยนั้นเป็น ๓ จำพวก ทุกคนล้วนแต่บรรลุลุความเป็นเลิศตามลัทธิของตน ใช้คำว่า “ทิวฐิธมฺมาภิญญาโวसान ปารมิปฺปตฺตา” ผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นเลิศ คือถึงความเป็นที่สูงสุดแห่งอภิญาในปัจจุบัณ คำว่า “โวसान” แปลว่าความเป็นที่สูงสุด คำนี้เป็นคำไข หรือเป็นคำอธิบาย (Synonym) ของคำว่าบารมี ลักษณะไวยากรณ์เช่นนี้อาจจะเป็นการไขความตามแบบที่เรียกว่า วิวริย วิวรรณ ในสำนวนบาลี แปลว่า “คือ” หรือเป็นกัมมธารยสมาสชนิดที่เรียกว่าอวธารณะ แปลว่า “คือ” เหมือนกัน ในที่นี้ใช้คำอธิบายว่า “บารมี” ว่า หมายถึง “ความเป็นที่สูงสุดอภิญาในปัจจุบัณ”

ตามที่ได้ศึกษากันมา พระพุทธเจ้าทรงกล่าวว่า อภิญามี ๖ อย่างด้วยกัน คือ อิทธิวิธี ทิพฺพโสฺต เจโตปริยญาณ ทิพฺพจักขุ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ และอาสวักขยะ แต่อภิญา ๓ อย่างหลังเท่านั้นที่จำเป็นต่อการถึงความดับสิ้นแห่งทุกข์โดยสิ้นเชิง ตามวิสุทฺธิมรรค ถือว่า อาสวักขยญาณ เท่านั้นที่เป็นโลกุตตรอภิญา นอกนั้นเป็นโลกียอภิญา ในทางพระพุทธศาสนาที่สูงสุดแห่งอภิญา คืออาสวักขยะ แต่ในพระสูตรนี้ อภิญาโวसानหมายถึงที่สูงสุดแห่งความรู้ ผลสุดท้าย ผลเลิศที่สุด ตามคติของพราหมณ์แต่ละนิกาย มิได้หมายถึงผลสุดท้ายทางพุทธศาสนา เห็นได้จาก การที่พระพุทธเจ้าทรงคัดค้านวิธีเข้าถึงธรรมะของสมณพราหมณ์สองประเภทแรก เพราะเป็นผู้เรียนฟังกันมาตามคัมภีร์ เหมือนกับผู้ที่ได้ไตรวิชา คือพระเวททั้ง ๓ และเพราะเป็นผู้ตรึกตรองเอาเองเป็น “ตักกิ” ซึ่ง พระพุทธเจ้าไม่ทรงยกย่อง ทรงให้พิจารณาด้วยตนเอง

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงย้ำถึงบารมีในทิวฐิธมฺม คือทรงย้ำธรรมเนียมปฏิบัติ ในปัจจุบัน ไม่ใช่การสะสมจากอดีต หรือรอที่จะได้รับผลในอนาคต เป็นเรื่องที่ทำในปัจจุบัน ให้ผลในปัจจุบัน ให้ผลในปัจจุบัน จะสังเกตได้ว่าข้อธรรมที่จะช่วยให้บรรลুবารมีที่กล่าวใน มัชฌิม นิกาย เป็นธรรมที่ปฏิบัติได้ในโลกนี้ คือ โลกที่สัมผัสได้ด้วยอายตนะ โลกที่เห็นได้ด้วยตา ในสถารว สูตรได้ทรงแจกแจงธรรมปฏิบัติถึงขั้นตอนที่พระองค์ได้ปฏิบัติจนบรรลุพระอนุตร สัมมาสัมโพธิญาณ คือ

๑. เสด็จออกบวช
๒. กระทำอาภิญญายตนะ ในสำนักอาฬารดาบส
๓. กระทำเนวสัณญานาสัณญายตนะ ในสำนักอุทกดาบส
๔. ประพตฺติหสิก ออกจากกามโดยบำเพ็ญทุกกรกิริยา

๕. เสวยพระกระยาหารให้มีกำลัง สกัดจากกาม จากอกุศลกรรม บรรลุปฐมฌาน ถึง จตุตถฌาน ทำจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส อุกิเลส ไม่หวั่นไหว
๖. บรรลุบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ในปฐมยาม
๗. บรรลุจตุปปาตญาณ ในมัชฌิมยาม
๘. บรรลุอาสวักขยญาณ ในปัจฉิมยาม

๒. มหาสกุททายสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ใช้คำว่า “บารมี” หรือ “อภิญญา ไวสานบารมี” ในความหมายเฉพาะในพุทธศาสนา หมายถึงความสิ้นกิเลสทั้งหมด คือ การหลุดพ้นถึงพระนิพพาน ดังข้อความดังนี้

ตตฺร จ ปน เม สวากา พหุ อภิญญาไวสานบารมิปฺปตฺตา วิหารนฺติ

แปลความว่า ก็เพราะในพระสาวกทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติตามธรรมของเรา พระสาวก ของเราเป็นอันมากได้บรรลุความเป็นเลิศ (ที่สุด) คือ ที่สุดแห่งอภิญญา

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่สกุททายปริพาชก ซึ่งกราบทูลว่าพระสาวกต่างนับถือพระสมณโคดม เช่นนี้ เป็นเพราะเหตุใด พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงเหตุที่พระสาวก ถือว่าพระองค์เป็นสรณะและได้บรรลุบารมี ซึ่งอธิบายว่า คือความเป็นเลิศที่สุดในทางพุทธศาสนา หรือการบรรลุจุดหมายสูงสุดในการบำเพ็ญธรรม

พระสูตรนี้ยังได้แจกแจงข้อธรรมที่ทำให้บรรลุบารมี ซึ่งจะปฏิบัติได้ตามขั้นตอนต่อไปนี้

๑. เจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนา พิจารณาเห็นกายในกาย เวทนานุปัสสนา พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา จิตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นจิตในจิต ธรรมานุปัสสนา พิจารณาเห็นธรรมในธรรม โดยต้องมีความเพียร มีสติมีสัมปชัญญะ

๒. เจริญสัมมัปปธาน ๔ คือ ความเพียรอันยิ่งยวด ๔ ประการ คือ

สังวรปธาน	เพียรเพื่อกันอกุศลกรรม ซึ่งยังไม่เกิด
ปหานปธาน	เพียรเพื่อละอกุศลที่เกิดแล้ว
ภาวนापธาน	เพียรเพื่อความบังเกิดแห่งกุศลกรรมที่ยังไม่เกิด
อนุรักขนาปธาน	เพียรเพื่อความตั้งมั่นแห่งกุศลกรรมที่เกิดแล้ว

๓. เจริญอิทธิบาท ๔ คือ ฉันทสมาธิ, วิริยสมาธิ, จิตตสมาธิ และวิมมังสาสมาธิ

๔. เจริญอินทรีย์ ๕ คือ สัทอินทรีย์ (ศรัทธา), วิริยอินทรีย์ (วิริยะ), สตินทรีย์ (สติ), สมာธิทรีย์ (สมาธิ), ปัญฺณินทรีย์ (ปัญญา)

๕. เจริญพละ ๕ คือ สัทธาพละ, วิริยพละ, สติพละ, สมาธิพละ, ปัญญาพละปิติสัมโพชฌงค์, ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ม สมาธิสัมโพชฌงค์, อุเบกขาสัมโพชฌงค์, อาคัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละคืน
๖. เจริญโพชฌงค์ ๗ คือ สติสัมโพชฌงค์, ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์, วิริยสัมโพชฌงค์, ปิติสัมโพชฌงค์, ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์, สมาธิสัมโพชฌงค์, อุเบกขาสัมโพชฌงค์, อาคัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละคืน
๗. เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ
๘. เจริญวิโมกข์ ๘ คือ ภาวะของผู้หลุดพ้นจากสิ่งโลกียะ ผู้ที่เจริญวิโมกข์ ๘ มี ๘ ชั้น คือ

๑. รูปิ – ผู้ได้รูปฌานยอมเห็นรูป
๒. อรูปัสถัญญิ – ผู้ไม่มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอก
๓. ผู้รับรู้สุภะ – น้อมใจเชื่อว่ากสิณเป็นของงามอย่างเดียว
๔. ผู้บรรลุดอกसानัญญาตนะ
๕. บรรลุดิฌญาตนะ
๖. ผู้บรรลุดอกาภิญาตนะ
๗. ผู้บรรลุนเวสัณญานาตนะ
๘. ผู้บรรลุดัณญาเวทิตนิโรธ
๙. เจริญอภิกายตนะ (อภิภา – อายตนะ) ๘ (เหตุเครื่องครอบงำธรรมอันเป็น

เข้าค้ำและอารมณ์, ชั้นแห่งความเชี่ยวชาญ (steps of mastery) ชั้นตอนที่จะระงับอินทรีย์หรืออายตนะ) คือ

มีรูปัสถัญญาในภายใน	เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกเล็กน้อย
มีรูปัสถัญญาในภายใน	เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกไม่มีประมาณ
มีรูปัสถัญญาในภายใน	เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกเล็กน้อย
มีรูปัสถัญญาในภายใน	เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกไม่มีประมาณ
มีรูปัสถัญญาในภายใน	เห็นรูปภายนอกสีเขียวเหมือนดอกผักตบ
มีรูปัสถัญญาในภายใน	เห็นรูปภายนอกสีเหลืองเหมือนดอกกรรณิกา
มีรูปัสถัญญาในภายใน	เห็นรูปภายนอกสีแดงเหมือนดอกเส้ง
มีรูปัสถัญญาในภายใน	เห็นรูปภายนอกสีขาวเหมือนดาวประกายพริ้ว

๑๐. เจริญกสิณายตนะ ๑๐ คือ ปฐวีกสิณ, อาโปกสิณ, เตโชกสิณ, วาโยกสิณ, นীลกสิณ, ปิต्तกสิณ, โลหิตกสิณ, โอปาทกสิณ, อากาสกสิณ, วิญญูณกสิณ

๑๑. เจริญฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน มี วิตก วิจารณ์ ปิติ สุขอันเกิดแต่วิเวก, ทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตภายใน ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีปิติ และสุขเกิดแต่สมาธิ, ตติยฌาน มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ปิติสิ้นไป, จตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีอุเบกขา เป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์

๑๒. ดูกายว่าประกอบด้วย มหาภูต ๔ (ธาตุ ๔) มีการทำลายและกระจายกระจายเป็นของธรรมดา

๑๓. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว จะมีฤทธิ์นิรมิตกายอื่นจากกายนี้ได้ (เท่ากับดูกายว่ากายมีใจหรือมโนประกอบ)

๑๔. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว จะบรรลุนิรมิตวิธี (การเข้าฌาน)

๑๕. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว มีทิพโสตา

๑๖. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว กำหนดรู้จิตของผู้อื่นด้วยใจ ว่าจิตนั้นมีหรือปราศจาก รากะ โทสะ โมหะ หลุดพ้น หรือไม่หลุดพ้น (เจโตปริยญาณ)

๑๗. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว ระลึกชาติได้ (บุพเพวิวาสนุสสติญาณ)

๑๘. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้วจะรู้จุดและอุบัติของสัตว์ รู้ว่าถ้าประพตีสุจริต จะไปสู่คติ ถ้าประพตีสุจริตจะต้องไปทุกคติ (จุตูปปาตญาณ)

๑๙. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว จะทำให้บรรลุเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ ด้วยปัญญาอันยิ่ง (ได้อาสวักขยญาณ)

ข้อธรรมเหล่านี้มีปรากฏในพระสูตรอื่น เช่น กินติสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสกเป็นต้น

๑. อรูปทสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงถึงการที่พระสารีบุตรบำเพ็ญพรตตามคำสอนของพระบรมศาสดาและได้บรรลุบารมี (พระอรหันต์ผล) ขั้นตอนที่พระสารีบุตรปฏิบัติ คือ

๑. ปฐมฌานถึงจตุตถฌาน
๒. อากิญจัญญายตนะ
๓. อากาสนัญญายตนฌาน
๔. วิญญูณัญญายตนฌาน

๕. เนวส์ัญญานาัสัญญาตณณาน

๖. สัญญาเวทิตนโรธ

เมื่อเจริญตามลำดับแล้วจะได้หลักกรรมต่าง ๆ สรุปลงเป็นศีล สมาธิ ปัญญา และ วิมุตติ ดังมีความดังนี้

ยัม ไช ตัม ภิกขเว สมุมา วทมาโน วเทยฺย

วิปฺปตฺโต ปารมิปฺปตฺโต อริยสุมิ สีสุมิ วสิปฺปตฺโต

ปารมิปฺปตฺโต อริยสุมิ สมธิสุมิ วสิปฺปตฺโต ปารมิปฺปตฺโต

อริยาย สญฺญาย วสิปฺปตฺโต ปารมิปฺปตฺโต อริยาย วิมุตฺติยาติ

สวาริปฺปตฺติ เอว ตัม สมุมา วทมาโน วเทยฺย วสิปฺปตฺโต ปารมิปฺปตฺโต

อริยสุมิ สีสุมิ วสิปฺปตฺโต ปารมิปฺปตฺโต อริยสุมิ สมาธิสุมิ

วสิปฺปตฺโต ปารมิปฺปตฺโต อริยา ปญฺญาย วสิปฺปตฺโต ปารมิปฺปตฺโต

อริยาย วิมุตฺติยา

แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลย่อมกล่าววอยู่โดยชอบ ฟังกล่าวซึ่งภิกษุรูปใดว่าเป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุมารมี ในศีลอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุมารมี ในสมาธิอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุมารมี ในปัญญาอันเป็นของพระอริยะ บุคคลผู้กล่าววอยู่ ฟังกล่าวถึงพระสารีบุตรว่าเป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุมารมี ในสมาธิอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุมารมีในปัญญาอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจมารมี ใน วิมุตติอันเป็นของพระอริยะ

คำว่า วสิปฺปตฺโต ในที่นี้เป็นคำขยายความหมายของปารมิปฺปตฺโต วส แปลตามรูปศัพท์ว่า อำนาจ หมายถึงความยิ่งใหญ่ วสิณฺ (วสี) แปลว่าผู้มีอำนาจ (เหนืออินทริย์) มีความสามารถเต็มเปี่ยม ในด้านการทำสมาธิหมายถึงผู้มีมีความคล่องที่จะเข้าฌาน คงพอดีความหมายได้ว่า ความยิ่งใหญ่ที่สุด ความเป็นเลิศได้

คัมภีร์ ซึ่งมีลักษณะภาษาและเนื้อหาแสดงว่าแต่งขึ้นภายหลังการสังคายนาครั้งที่ ๑ แต่ได้จัดรวมไว้ในพระไตรปิฎก คัมภีร์ได้ใช้คำว่า “ปารมี” ในความว่าเป็นเลิศ ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ตามขั้นตอนของการปฏิบัติ และการศึกษาต่อไป

คัมภีร์มหานิทเทส อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย แต่ตัมมหานิทเทส เป็น อรรถกถาของสุตฺตนิปาต อฏฐกวรรค ส่วนที่ยกมาในที่นี้เป็นอรรถกถาของกามสูตร อันเป็นสูตรกล่าวถึงการเว้นจากกามคุณ มีข้อความว่า

โส วสิปฺปตฺโต ปารมิปฺปตฺโต อริยสุมิ สีสุมิ วสิปฺปตฺโต ปารมิปฺปตฺโต

อริยสุมี สมภาสิสุมี วสิปุตโต ปารมิปุตโต อริยา ปญญาาย วสิปุตโต

ปารมิปุตโต อริยาาย วิมุติยา

แปลความว่า บุคคลผู้นั้นเป็นผู้มีอำนาจเต็ม บรรลุบารมีในศีล อันเป็นของพระอริยะะ

เป็นผู้มีอำนาจเต็ม บรรลุบารมีในสมาธิอันเป็นของพระอริยะะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม บรรลุ

บารมีในปัญญาอันเป็นของพระอริยะะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม บรรลุบารมีในวิมุติ อันเป็น

ของพระอริยะะ

สำนวนตอนนี้ (คล้ายกับอนุปทสูตรที่ยกมาเบื้องต้น) เป็นคำอธิบายบทว่า ปารคฺควา หมายถึงขั้นตอนของการสำเร็จพระอรหันต์หรือออกจากกามได้ โดยอาศัยศีล สมภาสิปัญญา ศัพท์ ปารคฺควนี้มาจาก ปาร + คม + ธาตุ + ฐปัจจัย แปลว่าผู้ถึงฝั่ง (หมายถึงพระนิพพาน)

ข้อที่น่าสังเกต คือ มีการใช้ศัพท์ ปารมิปุตโต อธิบายศัพท์ปารคฺคว อาจแสดงว่าเริ่มเกิด ความเชื่อว่าศัพท์ปารมิมาจาก Param + I ก็เป็นได้ พิจารณาอีกอย่างหนึ่งในที่นี้ ท่านอาจจะเทียบ ปารมิ เท่ากับ ปาร (หมายถึงความเป็นเลิศ, นิพพาน) ปุตต เทียบกับ คฺ

บารมีในความหมายธรรม ๑๐ ประการ อันบุคคลปฏิบัติแล้วจักบรรลุพระโพธิญาณ

ก) ในมหานิบาตชาดก^{๒๕} กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีใน ๑๐ ประการคือ

๑.เตมียชาดก พระเจ้าเตมีย์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี

๒.มหาชนกชาดก พระมหาชนกทรงบำเพ็ญวิริยบารมี

๓.สุวรรณสามชาดก สุวรรณสามบำเพ็ญเมตตาบารมี

๔.เนมิราชชาดก พระเจ้าเนมิราชทรงบำเพ็ญอิทธิฐานบารมี

๕.มโหสถชาดก พระมโหสถบัณฑิตทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี

๖.ภุริทัตชาดก พระเจ้าภุริทัตทรงบำเพ็ญศีลบารมี

๗.จันทกุมาร พระจันทกุมารทรงบำเพ็ญขันติบารมี

๘.มหานารทกัศสปชาดก พระมหานารทกัศสปทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี

๙.วิรุทธชาดก วิรุทธบัณฑิตทรงบำเพ็ญสัจจบารมี

๑๐.เวสสันดรชาดก พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี

ข) ในพุทธปทานที่ ๑^{๒๖} ว่าด้วยเหตุให้สำเร็จเป็นพระสัมพันธัญญะพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า ทรงตรัสกับพระอานนท์ มีความที่กล่าวถึงบารมี ๓๐ ทศ และการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการคือ

^{๒๕} ส.ช. ข. แปล. ๒๘/๓๙๔-๑๒๖๙.

^{๒๖} ส. ช. ข. แปล. ๓๒ / ๑

“...ชนเหล่าใด สร้างสมกุศลสมภารในพระพุทธรูปเจ้าทุกพระองค์ ยังไม่ได้โมกขธรรมในศาสนาของพระชินเจ้า ชนเหล่านั้น เป็นนักปราชญ์โดยมุษ คือ การตรัสรู้ขั้นนั้นแล แม้มีอัธยาศัยมีกำลังมาก มีปัญญาแก่กล้า ย่อมได้บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูด้วยเหตุ แห่งปัญญา แม้เราเป็นธรรมราชาผู้สมบูรณ์ ด้วยบารมี ๓๐ ทิศ ปรารถนาเป็นพระพุทธรูปเจ้าในพระพุทธรูปเจ้าองค์ก่อนๆ นับไม่ถ้วน....”

....เราให้ทานที่ควรให้แล้ว บำเพ็ญศีลโดยไม่เหลือ ถึงที่สุดเนกขัมมบารมีแล้ว ฟังได้บรรลุสัมโพธิญาณอันอุดม เราเรียนถามบัณฑิตแล้วทำความเพียรอย่างสูงสุดถึงที่สุดขันติบารมีแล้วฟังได้บรรลุสัมโพธิญาณอันอุดม เรากระทำอธิฐานจิตมั่นคงแล้วบำเพ็ญสังขารมีถึงที่สุดเมตตบารมีแล้วฟังได้บรรลุสัมโพธิญาณอันอุดม เราเป็นผู้มีใจเสมอในอารมณ์ทั้งปวง คือ ในลาภ ความเสื่อมลาภ สุข ทุกข์ สรรเสริญ และนินทา ฟังได้บรรลุสัมโพธิญาณอันอุดม....”

ค) ในรัตนวงศกัมมที่^{๒๓๗} ว่าด้วยพระพุทธรูปองค์ทรงเนรมิตที่จักรมแก้ว พระสารีบุตรได้กราบทูลถามพระพุทธรูปเจ้าเกี่ยวกับบารมีใน ๑๐ ประการ รวมถึงลำดับขั้นของบารมี คือ บารมี ๑๐ อุปปบารมี ๑๐ และปรมัตตบารมี ๑๐ ว่าเป็นอย่างไร ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าได้ทรงตรัสในเวลาต่อมาถึงการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระองค์เมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธรูปเจ้าพระองค์ก่อนๆ

ง) ในพุทธรวงศ^{๒๓๘} พระพุทธรูปเจ้าทรงตรัสถึงอดีตชาติของพระองค์เมื่อครั้งยังบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์พบพระพุทธรูปเจ้าพระองค์ก่อนๆ แล้วได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธรูปเจ้าพระองค์นั้นเริ่มจากที่บึงกรพุทธรวงศ ถึง กัสสปพุทธรวงศ รวม ๒๔ พระองค์ จนกระทั่งบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า ในยุคของพระองค์คือ โคตมพุทธรวงศ ซึ่งในแต่ละชาติเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์นั้น พระองค์ได้ทรงตรัสถึงพระนามของพระพุทธรูปเจ้า และชื่อของพระโพธิสัตว์ อย่างชัดเจน

จ) ในที่บึงกรพุทธรองศ^{๒๓๙} ว่าด้วยพระประวัติของพระที่บึงกรพุทธรูปเจ้า ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าได้ทรงตรัสเล่าถึง อดีตชาติของพระองค์ในขณะที่บำเพ็ญโพธิญาณอยู่ซึ่งถือกำเนิดเป็นพราหมณ์นามว่าสุเมธ ต่อมาออกบวชเป็นพระชฎิลดาบส แล้วได้พบกับพระพุทธรูปเจ้าในยุคนั้นซึ่งทรงมีพระนามว่า ที่บึงกร โดยพระพุทธรูปเจ้าที่บึงกรได้ทรงพยากรณ์สุเมธดาบส ว่าจะได้เป็นพระพุทธรูปเจ้า

^{๒๓๗} ส. ช. พุทธ. แปล. ๓๓/๑

^{๒๓๘} ส. ช. พุทธ. แปล. ๓๓/๒-๒๖.

^{๒๓๙} ส. ช. พุทธ. แปล. ๓๓/๒

พระองค์หนึ่งในอนาคต จากนั้น สุเมธดาบส ก็มาพิจารณาว่าจะปฏิบัติตนเช่นไร จึงจะได้เป็น พระพุทธเจ้า ในเบื้องหน้า ซึ่งท่านได้ค้นพบว่าจะต้องบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงหลักในการบำเพ็ญบารมีแต่ละประการ อย่างเป็น ขั้นตอน พร้อมทั้งอุปมาประกอบ ซึ่งน่าจะเป็นแม่บทของความหมายคำว่าบารมีในพุทธเถรวาทีที่ใช้ในปัจจุบัน จึงขอยกข้อความตอนที่กล่าวถึงบารมี ๑๐ ทศ มาทั้งหมด ดังนี้

“...ในกาลนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ได้เห็นทานบารมีเป็นข้อที่ ๑ ซึ่งเป็นทางใหญ่อัน พระพุทธเจ้าทั้งหลายแต่ปางก่อนประพฤติมา จึงเตือนตนเองว่าท่านจึงยึดบารมีข้อที่ ๑ นี้บำเพ็ญ ให้มั่นก่อน ท่านจงบำเพ็ญทานบารมีเถิด ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ ท่านเห็นยากทั้ง ชั้นต่ำ ปานกลางและชั้นสูงแล้ว จงให้ท่านอย่าให้เหลือ ดังหม้อที่เขาคว่ำไว้ เปรียบเหมือนหม้อที่ เต็มด้วยน้ำ ผู้ใดผู้หนึ่งจับคว่ำลงแล้ว น้ำย่อมไหลออกหมด ไม่ชั่งอยู่ในหม้อนั้น ฉะนั้น แต่พุทธ ธรรมจักมีเพียงเท่านั้นนั่นหาได้ เราจักค้นหาธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ในกาลนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ก็ได้เห็นศีลบารมีเป็นข้อที่ ๒ ที่พระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนทรง เสพอาศัย จึงเตือนตนเองว่า ท่านจงยึดบารมีข้อที่ ๒ นี้บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านจงบำเพ็ญศีล บารมีเถิดถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ ท่านจงบำเพ็ญศีลในภูมิ ๔ ให้บริบูรณ์ จงรักษา ศีลในกาลทั้งปวง ดังจามรีรักษาขนหาง เปรียบเหมือนดังจามรียอมรักษาขนหางอันติดในที่ไรๆ ย่อมตายในที่นั้น ไม่ยอมทำขนหางให้เสีย ฉะนั้น แต่พุทธธรรมจักมีเพียงเท่านั้นนั่น หาได้เราจัก ค้นหาธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ในกาลนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นปัญญาบารมีเป็นข้อที่ ๔ ที่พระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน ทรงเสพอาศัย จึงเตือนตนเองว่า ท่านจงยึดบารมีข้อที่ ๔ นี้ บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านจงบำเพ็ญ ปัญญาบารมีเถิด ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ ท่านได้สอบ คนมีปัญญาตลอดกาลทั้งปวง บำเพ็ญปัญญาบารมีแล้ว จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ เปรียบเหมือนภิกษุ เมื่อเที่ยวภิกษา ไม่เว้น ตระกูลต่ำปานกลางและสูง ย่อมได้อาหารเครื่องเสวยയാสุขภาพ ฉะนั้น แต่พระพุทธธรรมจักมี เพียงเท่านั้นนั่นหาได้เราค้นหาธรรมอันเครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นไป

ในกาลนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ก็ได้เห็นวิริยบารมีเป็นข้อที่ ๕ ที่พระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนทรง เสพอาศัยจึงเตือนตนเองว่าท่านจงยึดบารมีข้อที่ ๕ บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านบำเพ็ญวิริยบารมีเถิด ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ ท่านประคองความเพียรให้มั่นไว้ทุกภพ บำเพ็ญวิริยบารมีแล้ว จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ เปรียบเหมือนสีหมคฺราช มีความเพียรไม่ย่อหย่อนในที่นิ่งที่ยืนและที่เดิน ประคองใจไว้ทุกเมื่อ ฉะนั้น แต่พุทธธรรมจักมีเพียงเท่านั้นนั่นหาได้ เราจักค้นหาธรรม อันเป็น เครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ในโลกนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ก็ได้เห็นขันธ์บารมีเป็นข้อที่ ๖ นี้บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านมีใจแน่วแน่ในขันธ์นั้น จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ท่านจงอดทนต่อคำยกย่องและคำดูหมิ่นทั้งปวง บำเพ็ญขันธ์บารมี เปรียบเหมือน แผ่นดินอดทนสิ่งที่เขาทิ้งลงทุกอย่างทั้งสะอาดและไม่สะอาด ไม่แสดงความยินดียินร้าย ฉะนั้นแล้ว จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ แต่พุทธธรรมจักมีเพียงเท่านั้นนั้นหา มิได้ เราจักค้นหาธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ในกาลนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ก็ได้เห็นสังขบารมีเป็นข้อที่ ๗ ที่พระพุทธเจ้าแต่ปาง ก่อนทรงเสพอาศัย จึงเตือนตนว่า ท่านจงยึดบารมีข้อที่ ๗ นี้บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านมีใจแน่วแน่ในสังขะนั้น จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ดาวประกายฤกษ์เป็นดาวนพเคราะห์ประจำอยู่ในมนุษย์โลกทั้ง เทวโลก ไม่หลีกไปจากทางเดิน ทุกสมัยฤดูหรือปี ฉันใด แม้ท่านก็ฉันนั้น อย่าหลีกจากแนวในสังขจะ บำเพ็ญสังขบารมีแล้ว จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ แต่พุทธธรรมจักมีเพียงเท่านั้นนั้นหา มิได้ เราจัก ค้นหาธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ในกาลนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ก็ได้เห็นอธิษฐานบารมีเป็นข้อที่ ๘ ที่พระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน ทรงเสพอาศัย จึงเตือนตนเองว่าท่านจงยึดบารมีข้อที่ ๘ นี้บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านไม่หวั่นในอธิษฐานบารมีนั้น จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ท่านจงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว ในการอธิษฐานในการทั้ง ปวง บำเพ็ญอธิษฐานบารมี เปรียบเหมือนภูเขาค้ำหินไม่หวั่นไหวตั้งมั่น ไม่สะท้านสะเทือนเพราะลม จัด คงอยู่ในที่เดิม ฉะนั้นแล้ว จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ แต่พุทธธรรมจักมีเพียงเท่านั้นนั้นหา มิได้ เราจัก ค้นหาธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ในกาลนั้นเมื่อเราค้นหาอยู่ก็ได้เห็นเมตตาบารมีเป็นข้อที่ ๙ ที่พระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนทรง เสพอาศัย จึงเตือนตนเองว่า ท่านจงยึดบารมีข้อที่ ๙ นี้บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านจงเป็นผู้ไม่มีใคร เสมอด้วยเมตตา ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุสัมโพธิญาณท่านจงเจริญเมตตาให้เสมอกัน ทั้งใน สัตว์ที่มีประโยชน์ และไม่มีประโยชน์รวมบำเพ็ญเมตตาบารมีเปรียบเหมือนน้ำย่อมแผ่ความเย็น ซ้ำระล้าลงมลทินธุลี เสมอกันทั้งในคนดีและคนชั่ว ฉะนั้นแล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้แต่พุทธธรรม จักมีเพียงเท่านั้นนั้นหา มิได้เราจักค้นหาธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ในกาลนั้นเมื่อเราค้นหาอยู่ก็ได้เห็นอุเบกขาบารมีเป็นข้อที่ ๑๐ ที่พระพุทธเจ้าก่อนทรง เสพอาศัย จึงเตือนตนเองว่า ท่านจงยึดบารมีข้อที่ ๑๐ นี้ บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านเป็นผู้มีอุเบกขา มั่นคง ดังตราช่าง จักบรรลุโพธิญาณได้ ท่านจงมีใจเที่ยงตรงดังตราช่างในสุขและทุกข์ในกาลทุกเมื่อ บำเพ็ญอุเบกขาบารมีเปรียบเหมือนแผ่นดินย่อมวางเฉยสิ่งที่เขาทิ้งลงทั้งที่ไม่สะอาดและสะอาดทั้ง สองอย่าง เว้นจากความโกรธและความยินดี ฉะนั้นแล้ว จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ธรรมอันเป็น

เครื่องปมโพธิญาณ มีอยู่ในโลกเพียงเท่านั้น นอกจากนี้ที่ยิ่งกว่านั้นไม่มี ท่านจงตั้งมั่นอยู่ในธรรมนั้นเถิด”

ด) ในจரியปิฎก^{๓๐} พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงอดีตชาติต่างๆของพระองค์ เมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการ

ข) ในสโมธานกถา^{๓๑} สรุปการบำเพ็ญบารมีในแต่ละอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ ว่าอย่างไรอยู่ในชั้นบารมี อย่างไรคืออุปปบารมี และอย่างไรคือ ชั้นปรมัตตบารมี ซึ่งรวมรวมเป็นบารมี ๓๐ ประการ

จะเห็นว่าบารมี ในพระไตรปิฎก ได้ให้ความหมายหนึ่งคือ เป็นเป้าหมายของการปฏิบัติธรรม อีกความหมายหนึ่งคือ เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดคือหมดกิเลสเป็นพระอรหันต์^{๓๒} มีข้อสังเกตถึงความหมายของบารมี ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

๑. การบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการ

๒. ดับขั้นของบารมีคือ บารมี อุปปบารมี และปรมัตตบารมี

๓. ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เมื่อเริ่มต้นได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน คือ สี่อสงไขยแสนกัป

๔. ความเต็มเปี่ยมของบารมีนั้น ยังมีขอบเขตในแต่ละการบรรลุธรรมด้วย กล่าวคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะต้องมีความเต็มเปี่ยมของบารมีในขอบเขตที่มากกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้า และลดหลั่นลงมาตามลำดับจนถึงระดับอริยบุคคลคือ พระโสดาบัน

๒.๓ ประเภทของบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ประเภทของบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น แบ่งบารมีออกได้เป็น ๑๐ อย่าง หรือเรียกอีกอย่างว่า ทศบารมี หรือ บารมี ๑๐ คือ กำลังใจที่ต้องทำให้เต็ม ไม่พร่อง มี ๑๐ อย่าง ดังนี้คือ

๑. ทานบารมี คือ การให้โดยไม่หวังผล ทาน หมายถึง การให้, การแบ่งปัน, การเสียสละ, การเอื้อเฟื้อ หรืออีกความหมายหนึ่งคือ วัตถุที่พึงให้

^{๓๐} ส. ชู. จரிய. แปล. ๓๓/๑-๓๕

^{๓๑} ส. ชู. พุทธ. แปล. ๓๓/๓๖

^{๓๒} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ทศบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๗๙.

ทานที่แปลว่า การให้, การแบ่งปัน, การเสียสละ, การเอื้อเฟื้อ หมายถึงการให้ทานด้วยจิตใจที่ดีงาม มุ่งเพื่อบูชาพระคุณ เช่นที่ให้แก่บิดามารดา ถวายแก่พระสงฆ์ เป็นต้นบ้าง มุ่งเพื่อสงเคราะห์ เช่นที่ให้แก่คนตกทุกข์ได้ยาก ให้แก่คนทั่วไปด้วยความกรุณาสงสารบ้าง

ทานที่แปลว่า วัตถุที่พึงให้ ย่อมาจาก "ทานวัตถุ" หมายถึงสิ่งของสำหรับให้สำหรับเสียสละให้ผู้อื่น ได้แก่สิ่งของที่ถวายพระ สิ่งของที่ควรนำไปให้เพื่อตอบแทนบุญคุณแก่ผู้มีพระคุณ เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ ญาติผู้ใหญ่ เรียกว่าไทยทาน บ้าง ไทยธรรม บ้าง มี ๑๐ อย่างได้แก่ อาหาร, น้ำ, เครื่องนุ่งห่ม, ยานพาหนะ, กล้วยและดอกไม้, ของหอม (ธูปเทียน), เครื่องอุปโภค (สบู่ เป็นต้น), ที่นอน, ที่อยู่อาศัย, และประทีป (ไฟหรือไฟฟ้า) การให้ทานวัตถุ ๑๐ อย่างนี้มีผลานิสงส์มากเพราะเป็นสิ่งที่ให้ประโยชน์อย่างเดียว ไม่มีโทษ ไม่มีพิษภัยแก่ผู้รับ การเลือกของที่จะให้ บัณฑิตสรรเสริญ ด้วยจิตใจที่ดีงาม

ทานเป็นบุญอย่างหนึ่ง เรียกว่า "ทานมัย" คือบุญที่เกิดจากการให้ เป็นสังคหวัตถุ คือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจกันได้ และเป็นบ่อเกิดแห่งบารมีที่เรียกว่า ทานบารมี

๒. ศิลบารมี คือ การรักษาศีลให้เป็นปกติ ศีล (บาลี: สีล) คือข้อปฏิบัติตนขั้นพื้นฐานในทางพระพุทธศาสนาเพื่อควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงามมีความปกติสุขเพื่อประโยชน์ขั้นพื้นฐานคือความสุขและไม่มีการเบียดเบียนกันในสังคมประโยชน์ของศีลในขั้นพื้นฐานคือทำให้กาย วาจา ใจ สงบไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ทำให้สามารถที่จะทำให้จิตสงบได้ง่ายในการทำสมาธิ ในระดับของบรรพชิต ศีลจะมีจำนวนมาก เพื่อกำกับให้พระภิกษุสงฆ์สามเณรสามารถครองตนในสมณภาวะได้อย่างสมบูรณ์ และเอื้อต่อการประพฤติพรหมจรรย์ในขั้นสูงต่อไปได้ ความหมายของศีลนั้นแปลได้หลายความหมาย โดยศัพท์แปลว่า ความปกติกายวาจากล่าวคือความปกติตามระเบียบวินัย, ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ, ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ และยังมีใช้เป็นคำเรียกอย่างง่ายสำหรับคำว่า "อธิศีลสิกขา" อันได้แก่ข้อปฏิบัติขั้นต้นเพื่อการฝึกตนในทางพระพุทธศาสนาด้วย.

๓. เนกขัมมบารมี คือ การถือบวช เนกขัมมะ แปลว่า การออก, การออกบวช, ความไม่มีกามกิเลส ใช้คำว่า เนกขัม ก็มี เนกขัมมะ หมายถึงการละเหย้าเรือนออกไปบวชเป็นพระเป็นนักบวช, การละชีวิตทางโลกไปสู่ชีวิตอันบริสุทธิ์ เป็นการปลดปล่อยตนจากโลกียวิสัยไปบำเพ็ญเพียรเพื่อความปลอดจากราคะและตัณหา ปกติใช้เรียกการออกบวชของนักบวชทุกประเภทและ

ใช้ได้ทั้งชายและหญิง เนกขัมมะ ในพระพุทธศาสนาจัดเป็นบารมีอย่างหนึ่งเรียกว่า เนกขัมมบารมี คือบารมีที่เกิดจากการออกบวช

๔. ปัญญาบารมี คือ ความรู้ ปัญญา แปลว่า ความรู้ทั่ว คือรู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน, รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ, รู้สิ่งที่ดีควรทำควรเว้น เป็นต้น เป็นธรรมที่คอยกำกับศรัทธา เพื่อให้เชื่อประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่ออย่างงมงาย ปัญญา ทำให้เกิดได้ ๓ วิธี คือ (๑) โดยการสดับตรับฟัง การศึกษาเล่าเรียน (สุตมยปัญญา) (๒) โดยการคิดค้น การตรึกตรอง (จินตามยปัญญา) และ (๓) โดยการอบรมจิต การเจริญภาวนา (ภาวนามยปัญญา)

ปัญญา ที่เป็นระดับ อธิปัญญา คือปัญญาอย่างสูง จัดเป็นสิกขาข้อหนึ่งใน สิกขา ๓ หรือ ไตรสิกขา คือ อธิศีล อธิสมาธิ อธิปัญญา

๕. วิริยะบารมี คือ ความเพียร วิริยะ แปลว่า ความเพียร ความพยายาม ความกล้าที่จะลงมือทำ ภาวะของผู้กล้า เป็นแนวทางให้ดำเนินไปสู่ความสำเร็จตามประสงค์ หมายถึง การลงมือปฏิบัติลงมือทำงานที่ตนชอบที่ตนรัก ทำด้วยความพากเพียรพยายาม ทำด้วยความสนุก กล้าหาญ กล้าเผชิญกับความทุกข์ยาก ปัญหาและอุปสรรคที่จะเกิดขึ้น หากมีอุปสรรคข้อขัดข้องใดๆ ก็เพียรกำจัดปัดเป่าไปให้หมดสิ้นไปโดยไม่ย่อท้อไม่สิ้นหวังเดินหน้าเรื่อยไปจนกว่าจะบรรลุเป้าหมาย คือ ความสำเร็จ วิริยะ เป็นเหตุให้กล้าลงมือทำงานและกล้าเผชิญปัญหาอุปสรรคต่างๆ ขณะทำงาน ตรงกันข้าม หากขาดความเพียรพยายามเสียแล้วก็ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า คนจะล่วงทุกข์ได้ก็เพราะความเพียร วิริยารัมภะ หมายถึง การปรารถนาความเพียรคือลงมือทำความเพียรอย่างเข้มแข็งเด็ดเดี่ยววิริยารัมภกถาเป็นถ้อยคำที่ชักนำให้ปรารถนาความเพียร

๖. ขันติบารมี คือ ความอดทนอดกลั้น หมายถึง การรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกระทบกระทบทั้งด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนา หรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความมั่นคงหนักแน่นเหมือนแผ่นดิน ซึ่งไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะมีความเดือดร้อนอะไรลงไป ของเสีย ของหอม ของสกปรกหรือของดีงามก็ตาม

๗. สัจจะบารมี คือ ความตั้งใจจริง เอาจริง จริงใจ "สัจจะ" แปลว่า ความสัตย์ ความซื่อ ถ้ายายความตามศัพท์แยกได้ ๓ ลักษณะคือ มีความจริง ความตรง และความแท้ จริง คือ ไม่เล่นตลก คือ ความประพฤติทางกาย วาจา ตรงไม่บิดพลิ้ว ไม่บ่ายเบี่ยง แท้ คือ ไม่เหลวไหล แต่ถ้าในทางปฏิบัติสัจจะ คือ ความรับผิดชอบ หมายความว่า ถ้าจะทำอะไรแล้ว ต้องตั้งใจทำจริง ทำอย่างสุดความสามารถให้เป็นผลสำเร็จ การที่ใครจะสามารถสร้างตัวขึ้นมาได้นั้น ต้องมีสัจจะเป็น

พื้นฐาน เพราะคนที่มีศีลจะ เป็นพื้นฐานจะมีความรับผิดชอบต่องานที่ทำทุกอย่าง ไม่ปล่อยผ่านกับ สิ่งที่ได้รับมา จะทำทุกสิ่ง ที่มาถึงมืออย่างสุดกำลัง และเต็มความสามารถ

๘. อธิษฐานบารมี คือ ความตั้งใจมั่น ไม่เปลี่ยนแปลง อธิษฐาน แปลว่า การตั้งมั่น การ ตัดสินใจ การตั้งความปรารถนา ทิวไปหมายถึงการตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, การตั้งจิตร้องขอ สิ่งใดสิ่งหนึ่งต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์, การนึกปรารถนาสิ่งที่ต้องการจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ตั้งจิตอธิษฐานขอ พรจากพระ นึกอธิษฐานในใจขอให้เดินทางแคล้วคลาด เป็นต้น

คำว่า อธิษฐาน ในคำวัดหมายถึงความตั้งใจมั่นคงตัดสินใจรักษาสิ่งจะ ตั้งใจประกอบ ความเพียร ตั้งใจเสียสละ ตั้งใจทำบุญ ตั้งใจหาความสงบ เป็นต้น

๙. เมตตาบารมี คือ ความรักด้วยความปรานี เมตตา เป็นหนึ่งในพรหมวิหารธรรมใน พระพุทธศาสนา หรือพรหมวิหารสี่ ซึ่งประกอบไปด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา โดยเป็น ปัจจัยให้เกิดพรหมวิหารอื่นได้

๑๐. อุเบกขาบารมี คือ ความวางเฉย อุเบกขา หมายถึงความความวางเฉยแบบวางใจ เป็นกลางๆ โดยไม่เอนเอียงเข้าข้างเพราะชอบ เพราะชัง เพราะหลงและเพราะกลัว เช่นไม่เสียใจ เมื่อคนที่ตนรักถึงความวิบัติ หรือไม่ดีใจเมื่อศัตรูถึงความวิบัติ มิใช่วางเฉยแบบไม่แยแสหรือไม่รู้ไม่ ี่ ทั้งๆ ที่สามารถช่วยเหลือได้ เป็นต้น ลักษณะของผู้มีอุเบกขา คือเป็นคนหนักแน่นมีสติอยู่เสมอ ไม่ดีใจไม่เสียใจจนเกินเหตุ เป็นคนยุติธรรม ยึดหลักความเป็นผู้ใหญ่ รักษาความเป็นกลางไว้ได้ มั่นคงไม่เอนเอียงเข้าข้าง ปฏิบัติหน้าที่ด้วยเหตุผลถูกต้องคลองธรรม และเป็นผู้วางเฉยได้เมื่อไม่ อาจประพบัติเมตตา กรุณา หรือมุทิตาได้^{๓๓}

ประเภทของบารมีทั้ง ๑๐ ประการในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ผู้ประพบัติปฏิบัติได้ ทั้ง ๑๐ ประการโดยสมบูรณ์ ย่อมนำมาซึ่งความบริสุทธิ์และสามารถหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงได้

๒.๔ ระดับบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัย แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ได้แก่ บารมี (ขั้นต้น) อุปบารมี (ขั้นกลาง) และ ปรมัตถบารมี (ขั้นสูงสุด) ดังนี้

๒.๔.๑ บารมี (ขั้นต้น)

บารมี หมายถึง สิ่งสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ประพบัติปฏิบัติหรือนำปัญหาเพียรที่บำเพ็ญ ในทศบารมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า บารมี หมายถึง ผลที่เกิดจากการบำเพ็ญเพียร ๑๐ ประการ ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ

^{๓๓} ชู.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๔๑๔.

ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา ทรงเน้นผลที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญบารมีทั้ง๑๐ ประการ มีทาน เป็นต้น^{๓๔}

พระธรรมธีรราชฆานูนี้ได้อธิบายความหมายของ บารมี มี ๗ อย่าง คือ

๑. ปราบข้าศึก หมายถึง บาบทั้งหลายที่เกิดขึ้นทางกาย ทางวาจาและทางใจ
๒. ยินดีในการสร้างความดี หมายถึง ความดีขั้นต้น ขั้นกลาง ขั้นสูงสุด คือ พระนิพพาน
๓. รักษาความเป็นผู้สูงสุดไว้ หมายถึง รักษาศักดิ์ศรีมิให้ตกไปในฝ่ายต่ำ พยายามเดินไปทางมนุษย์ ทางสวรรค์ ทางพรหมและทางนิพพาน
๔. ยังความเป็นผู้สูงสุดของตน หมายถึง ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา
๕. สามารถ หมายถึง สามารถระงับความเดือดร้อน ความทุกข์ทางกาย ทางใจได้ พวกที่ระงับไม่ได้เพราะบารมียังอ่อนมาก
๖. ยอดเยี่ยม หมายถึง ผู้ที่ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์นั้น ต้องสร้างบารมีให้ครบ ให้เต็ม ให้บริบูรณ์ ทั้ง ๓๐ ทศกัณฐ์
๗. การกระทำของผู้ประเสริฐ หมายถึง กระทำกรรมดี ได้แก่ ให้ทาน รักษาศีล คือ ออกบวช^{๓๕}

ได้อธิบายไว้เพื่อเป็นการสร้างบารมีโดยลำดับ ได้แก่ การปราบข้าศึก ยินดีในการสร้างความดี ขั้นต้น ขั้นกลาง และขั้นสูงสุด

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงรวบรวมคำศัพท์ บารมี ไว้ดังนี้ บารมี (ปรม.) ตามรูปศัพท์ ได้แก่

๑. ผู้เป็นเลิศ (ปรม.) คือ ภาวะหรือการกระทำของผู้เป็นเลิศ เรียกว่า บารมี
๒. ยังให้เต็ม (ปุเรติ) คือ พระโพธิสัตว์ผู้ทำให้เต็ม เรียกว่า บารมี
๓. สูงกว่า (ปริ รจติ) คือ บุคคลผู้ร้อยหรือผู้ซึ่งสัตว์ที่สูงกว่าไว้ในตน เรียกว่า บารมี
๔. อย่างยิ่ง (ปริ มชฺชติ) คือ ชำระให้สะอาดจากมลทิน คือกิเลส เรียกว่า บารมี
๕. ประเสริฐ (ปริ มยติ) คือ ถึงอย่างประเสริฐในธรรมอันวิเศษ เรียกว่า บารมี

^{๓๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๒๖๐-๒๖๑.

^{๓๕} พระธรรมธีรราชฆานูนี้, **ริบสร้างบารมี (บารมี ๓๐ ทศ)**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๒), หน้า ๑-๕.

๖. ตัดโดยรอบ (ปรี มุนาติ)คือบุคคลผู้ตัดซึ่งโลกนี้ด้วยความรู้อันพิเศษ เรียกว่า บารมี

๗. อย่างดียิ่ง (ปรี มิโนติ) คือ ผู้ใส่หมู่แห่งคุณสมบัติมีศีล เป็นต้น เรียกว่า บารมี^{๓๖}

ความหมายของบารมี สรุปไว้สั้น ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจง่ายได้ความหมาย ดังนี้
 ความเป็นผู้เลิศ ยังให้เต็ม สูงกว่า อย่างยิ่ง ประเสริฐและตัดโดยรอบอย่างดียิ่ง

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายคำ บารมี หมายถึง
 คุณความดีที่ควรบำเพ็ญมี ๑๐ อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ (การออกจากกาม คือ บวช)
 ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา เรียกว่า ทศบารมี บารมีนี้เน้นคุณความดี
 มี ๑๐ ประการ มีทานเป็นต้นและอุเบกขาเป็นที่สุด^{๓๗}

ความหมายของ บารมี ผู้วิจัยสรุปได้ ดังนี้

๑. เป็นบารมีขั้นต้นที่บำเพ็ญเพียรธรรมดา คือ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา
๒. เป็นการบำเพ็ญเพียรที่เลิศกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
๓. เป็นผู้บำเพ็ญเพียรให้เต็มอย่างสมบูรณ์
๔. เป็นผู้บำเพ็ญเพียรมีคุณสมบัติพิเศษ
๕. เป็นผู้บำเพ็ญเพียรที่สะอาดหรือไกลจากกิเลส
๖. เป็นผู้บำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุธรรมคือพระนิพพาน
๗. เป็นผู้บำเพ็ญเพียรจนมีความรู้พิเศษอย่างมหาศาล (ตรัสรู้)
๘. เป็นผู้ประเสริฐ บำเพ็ญเพียรแต่ความดีงาม

๒.๔.๒ อุปบารมี (ขั้นกลาง)

อุปบารมี หมายถึง การบำเพ็ญบารมีขั้นกลาง เช่น ทานอุปบารมี ได้แก่ การสละ
 อวัยวะของตน เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้
 ประพันธ์ไว้ว่า อุปบารมี หมายถึง บารมีที่สูงกว่าบารมีธรรมดา เรียกว่า อุปบารมี^{๓๘}

^{๓๖} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท**,
 (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๙-๑๑.

^{๓๗} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร :
 นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๒๕.

^{๓๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, หน้า
 ๒๖๐-๒๖๑.

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้กล่าวถึง อุปปาจารย์ ไว้ว่า หมายถึง บารมีที่สูงกว่าบารมีธรรมดา เรียกว่า อุปปาจารย์^{๓๙}

นางไพลิน องค์สุพรรณ อธิบาย อุปปาจารย์ ไว้ว่า หมายถึง การวางเฉยโดยไม่คำนึงถึงการทำตนจะถูกตัดทำลายอวัยวะในร่างกาย^{๔๐}

ความหมายของอุปปาจารย์ แต่ละแห่ง ให้ความหมายว่า การบำเพ็ญบารมีชั้นกลาง ที่สูงกว่าบารมีธรรมดา และการวางเฉยโดยไม่คำนึงถึงจะถูกตัดส่วนใดส่วนหนึ่งในร่างกาย

ความหมายของ อุปปาจารย์ ผู้วิจัยสรุปได้ ดังนี้

๑. เป็นบารมีชั้นกลางที่ต้องบำเพ็ญเพียรที่สูงกว่าบารมีธรรมดา
๒. เป็นการบำเพ็ญเพียรด้วยการสละสิ่งของภายนอกเป็นทาน
๓. เป็นการบำเพ็ญเพียรด้วยการสละอวัยวะในร่างกายของตนเป็นทาน

๒.๔.๓ ปรมัตถบารมี (ขั้นสูงสุด)

ปรมัตถบารมี หมายถึง บารมีขั้นสูงสุด เช่น ทานปรมัตถบารมี ได้แก่ สละชีวิตของตนเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น

ขุททกนิกาย จริยาปิฎก พระผู้มีพระภาคตรัส ปรมัตถบารมี ไว้ใน อรรถกถาอุทานคาถา ว่าด้วยการวินิจฉัยอุทานคาถา ของพระโพนธัตถ์ หมายถึง การบำเพ็ญธรรมที่ไม่ด่าไม่ขาว เพราะบำเพ็ญประโยชน์ด้วยการบรรลุธรรม^{๔๑}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้พระนิพนธ์ไว้ว่า บารมี มี ๑๐ คือ ทาน เป็นต้นและบารมีที่สูงขึ้นคือ อุปปาจารย์ และยากที่สุด เรียกว่า ปรมัตถบารมี^{๔๒}

พระธรรมปิฎก ได้กล่าวถึง ปรมัตถบารมี หมายถึง เป็นการบำเพ็ญที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง จุดมุ่งหมายสูงสุดคือพระพุทธรเจ้า^{๔๓}

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้กล่าวถึง ปรมัตถบารมี หมายถึง เป็นการบำเพ็ญบารมีที่ยิ่งหรือทำได้ยากที่สุด เรียกว่า ปรมัตถบารมี^{๔๔}

^{๓๙} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, หน้า ๖๔๖.

^{๔๐} ไพลิน องค์สุพรรณ, “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยวงศกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๑.

^{๔๑} ขุ.จริยา. ๗๔/๓๖/๖๔๖.

^{๔๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, หน้า ๒๖๐-๒๖๑.

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๕๙๕.

^{๔๔} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, หน้า ๖๔๖.

ความหมายของปรมัตตบารมี แต่ละแห่ง ให้ความหมายว่า การบำเพ็ญกรรมไม่ด้าไม่
 ขาวเป็นบารมีที่สูงกว่าอุปปบารมี และเป็นบารมีที่สูงยิ่งจุดมุ่งหมายคือพระพุทเจ้า

ความหมายของ ปรมัตตบารมี ผู้วิจัยสรุปได้ ดังนี้

๑. เป็นบารมีขั้นสูงสุดที่สละชีวิตของตนให้เป็นทาน
๒. เป็นการบำเพ็ญบารมีที่ไม่ด้าไม่ขาว เพราะบำเพ็ญเพื่อบรรลุนิพพาน
๓. เป็นการบำเพ็ญหวังเป็นพระพุทเจ้าอย่างเดียว

ความหมายของ บารมี อุปปบารมี และปรมัตตบารมี พอสรุปได้ดังนี้

๑. บารมี หมายถึง การบำเพ็ญเพื่อสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติในเบื้องต้น เป็นการ
 เสียสละสิ่งของภายนอกเช่น ปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรคเป็นต้น

๒. ความหมายของ บารมี ๓ ขั้น ได้แก่

๑) บารมี หมายถึง เป็นบารมีขั้นต้นหรือสามัญเหมาะสำหรับบุคคลธรรมดาทั่วไป

๒) อุปปบารมี หมายถึง เป็นบารมีที่มากยิ่งขึ้น ใกล้เคียงจะบรรลุผลซึ่งบุคคลธรรมดาต้อง
 เพิ่มกำลังปฏิบัติมากขึ้น

๓) ปรมัตตบารมี หมายถึง เป็นบารมีที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะสมบูรณ์ที่สุด
 เมื่อบุคคลธรรมดาปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดด้วยศีล สมาธิและปัญญา ย่อมบรรลุเป็นพระอรหันต์
 หรือพระพุทเจ้าได้

ความหมาย ของ บารมี เมื่อสรุปรวมยอดลง จึงได้ว่า เป็นบารมีขั้นพื้นฐานและต้อง
 ปฏิบัติเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงขั้นสูงสุด คือ ความเป็นพระพุทเจ้า

๒.๕ วิธีการบำเพ็ญบารมีในพระพุทศาสนาเถรวาท

วิธีการบำเพ็ญบารมีของพระพุทเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์มีอยู่มากมายหลายรูปแบบ แต่
 ทุกวิธีที่ทรงนำมาเป็นวิธีที่เหมาะสมกับบุคคล สภาวะ และกาลเวลา นับว่าเป็นบันไดขั้นแรกที่
 จะนำผู้ฟังขึ้นไปสู่ความรู้ในขั้นสูงๆ ขึ้นไปอีก ดังนั้นผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะการบำเพ็ญบารมีของพระ
 โภธิสัตว์ในชาติภพ ทั้งระดับต้น ระดับกลาง และระดับสูงสุด อันเป็นไปเพื่อจะเข้าถึงบารมีดังนี้

บารมีธรรมของพระโภธิสัตว์ ผู้วิจัยมุ่งจะกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมี ๑๐ประการแต่ละ
 บารมีมุ่งไปในการเป็นเครื่องช่วยทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเพื่อประโยชน์
 ของสังคม บารมีทั้งหลายมีลักษณะร่วมกัน คือการช่วยเหลืออนุเคราะห์ผู้อื่น มีรส คือการกระทำ
 ความช่วยเหลือ (อุปปการะ) ผู้อื่น หรือรสคือความไม่หวั่นไหว สภาพที่ปรากฏคือการมุ่งช่วยเหลือ
 ผู้อื่นหรือสภาพที่ปรากฏคือความเป็นพระพุทเจ้า และมีพื้นฐานคือ มหากรุณา หรือมีพื้นฐาน คือ

ความกรุณาและอุบายโกศล “ในขุททกนิกายชาดก ได้กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมี ๑๐ประการ” มีรายละเอียด ดังนี้

ทานบารมี คือเจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปรกรรมต่างๆ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) กำกับอยู่ มีลักษณะคือ การบริจาค มีรส คือการขจัดโลภะในไทยธรรม มีความปรากฏ คือ ความไม่ติดยึด มีพื้นฐานคือ วัตถุที่ควรบริจาคคือบารมี คือความประพฤติทางกาย วาจา ที่มีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับอยู่ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและมีความตั้งใจ กระทำสิ่งที่ควรกระทำเป็นต้น มีลักษณะคือ การสมทาน มีรสคือ การทำลายความทุกข์ มีรสคือ ความไม่มีโทษ มีสภาพที่ปรากฏคือ ความเป็นของสะอาด มีพื้นฐานคือ หิริและโอตตปปะ

เนกขัมมบารมี คือการมีจิตคิดออกจากกามและภพ อันมีการเห็นโทษของกาม และภพทั้งหลายก่อน โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การออกจากกามและภพ มีรสคือ การอบรมให้เห็นโทษของกามและภพนั้น สภาพที่ปรากฏคือ การหลุดพ้น มีพื้นฐานคือความสลัดใจ (ในชีวิตที่ประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา)

ปัญญาบารมี คือความรู้ลักษณะทั่วไปและลักษณะวิเศษ (รายละเอียด) ของธรรมทั้งหลาย โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตามความเป็นจริง หรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด มีรสคือ ความโอภาสในวิสัยเพียงดังประทีป สภาพที่ปรากฏคือ ความไม่หลง มีพื้นฐานคือ สมานิหรืออริยสัจ ๔

วิริยบารมี คือการขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย และใจ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความพยายาม มีรสคือ ความอุปลัมภ มีสภาพที่ปรากฏคือ ความไม่ย่อหย่อน มีพื้นฐานคือ เรื่องที่ทำให้เริ่มมีวิริยะ หรือความสังเวช

ขันติบารมี คือการเกิดของจิต (ความตั้งใจ) ที่จะอดทนต่อความผิดอันสัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือความข่ม มีรสคือ ความอดทนต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ สภาพที่ปรากฏคือ ความอดกลั้นหรือความไม่โกรธ มีพื้นฐานคือ ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

สัจจบารมี คือการไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง มีการเว้นกล่าวบางอย่าง เป็นต้น โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การกล่าวไม่ผิดจากความจริง มีรสคือ การกระทำสภาวะตามเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง สภาพที่ปรากฏคือ ความดีความถูกต้อง มีพื้นฐานคือ ความเป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม

อธิษฐานบารมี คือการตั้งมั่นสมทานอย่างไม่หวั่นไหว คือความตั้งมั่นที่เป็นไปในอาการต่างๆ อันกำกับด้วยกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การตั้งมั่นในโพธิสมภารทั้งหลาย

มีรสคือ การข่มขจัดปฏิบัติกิจของโพธิสมภารทั้งหลายเหล่านั้น สภาพที่ปรากฏคือ ความไม่หวั่นไหว ในที่นั้น มีพื้นฐานคือ โพธิสมภาร

เมตตาบารมี คือมีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่โลก อันมีความกรุณาและอุบายโศลก กำกับ มีลักษณะคือ ความเป็นไปเพื่อประโยชน์ มีรสคือการ นำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล มีรสคือ การนำออกซึ่งความอาฆาตเบียดเบียน สภาพที่ปรากฏคือความ น่ารัก มีพื้นฐานคือ การเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลาย

อุเบกขาบารมี คือความดำเนินไปสม่ำเสมอในความปรุงแต่งของสัตว์ ทั้งที่นำพอใจและไม่ นำพอใจ อันขจัดอนุนนยะ (คล้อยตาม) และปักษะ (ความกระทบ, ตัดขาด) โดยมีความกรุณาและ อุบายโศลก กำกับ มีลักษณะคือ การวางเฉยเป็นกลาง มีรสคือ การเห็นความเสมอ มีสิ่งปรากฏคือ การสงบระงับจากความซึ่งเคียด มีพื้นฐานคือ การประจักษ์ชัดว่ากรรมเป็นของตน ๒ ดังนั้น บารมี แต่ละอย่างจะมีความต่อเนื่องกัน คืออาศัยกันขึ้นไปเป็นลำดับ ความกรุณาและอุบายโศลก (ปัญญา) จะต้องประสานกันในการบำเพ็ญบารมี กล่าวคือ กรุณาทำให้พระโพธิสัตว์มุ่งปฏิบัติ บารมีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ทำให้มีความสำเร็จในพุทธการกรรม ส่วนปัญญาทำให้เข้าใจว่า บารมีต่างๆ เป็นภาวะที่นำไปสู่โพธิ คือความรู้แจ้ง ทำให้เกิดความสำเร็จแห่งพุทธภาวะ

สรุปได้ว่าพระโพธิสัตว์ยอมข้ามฝั่งแห่งสังสาระด้วยปัญญาและยังผู้อื่นให้ข้ามด้วยความ กรุณาย่อมเข้าใจความทุกข์ของผู้อื่นด้วยปัญญา แต่ยอมดับทุกข์ของผู้อื่นได้ด้วย ความกรุณา ด้วย ปัญญาพระโพธิสัตว์เป็นผู้มุ่งหน้าสู่นิพพาน ด้วยความกรุณา พระองค์เป็นผู้ที่บรรลุนิพพานแล้ว จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุตามด้วย แสดงให้เห็นว่าผู้บรรลุนิพพานแล้ว ผู้ได้บำเพ็ญบารมีเต็ม บริบูรณ์แล้วนี่คือองค์พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศพระศาสนาและบารมีทั้งหลายเป็นธรรมที่ พระ โพธิสัตว์กำลังยังให้เต็มอยู่ในเวลาเริ่มต้น ความแตกต่างระหว่างบารมี อุบารมี และปรมัตถบารมี นั้นแตกต่างกันที่ความสามารถในการปฏิบัติ และความยากง่ายในบารมีนั้น โดยเฉพาะสังขละบารมี จะในเบื้องต้นเป็นการพูดความจริงไม่โกหก ในระดับกลางเป็นการรักษาคำพูดของตนที่ให้ไว้ ใน ระดับสูงเป็นการเสียสละชีวิตเพื่อรักษาสัตย์ของตน ดังได้กล่าวไว้มั่งแล้ว แต่ในที่นี้มุ่งที่จะกล่าวถึง การบำเพ็ญสังขละบารมีที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธานุสสาเถรวาท

๒.๖ เป้าหมายของการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธานุสสาเถรวาท

เป้าหมายของการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธานุสสาเถรวาท พระโพธิสัตว์นอกจากจะมี คุณสมบัติที่จะต้องประพฤติเพื่อความเป็นพระพุทธานุสสาในชาติสุดท้ายหรือเพื่อความสมบูรณ์ของ พระโพธิสัตว์ มีอยู่สามนัยกล่าวคือ

๑. ธรรมอันเป็นจุดหมายหรือเป็นปัจจัยซึ่งถือว่าเป็นเรื่องปกติที่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ จะต้องปฏิบัติซึ่งถือว่ามีผลต่อความเป็นพระโพธิสัตว์เนื่องจากว่าเป็นเหตุหนุนอุฏมการณของความ เป็นพระโพธิสัตว์ ได้แก่ “โพธิ” หรือความรู้ของพระพุทธเจ้า และความกรุณา ธรรมทั้งสองข้อนี้ ถือว่าเป็นธรรมพื้นฐานของธรรมหรือเป็นประธานของคุณธรรมอื่น ๆ ที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญ ต่อไป

๒. ธรรมอันเป็นขั้นเตรียมตัวสำหรับพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญอันเป็นการแสดงจุดยืน หรือเป้าหมายของการบำเพ็ญธรรมะของพระโพธิสัตว์ อันได้แก่ธรรมต่าง ๆ ที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ ในระหว่างการตั้งปณิธาน ซึ่งผู้วิจัได้กล่าวไปบ้างแล้วในเรื่องนี้ในข้างต้น

๓. ธรรมอันเป็นเครื่องแสดงออกของความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ และความกรุณา ซึ่ง ในทางศาสนาเรียกว่า “บารมี” อันเป็นการรวบรวมข้อธรรมต่าง ๆ เช่น ทาน ศีล เป็นต้นซึ่งเป็นการ บำเพ็ญเฉพาะสำหรับโพธิสัตว์ในแต่ชาติ

เป้าหมายของการบำเพ็ญบารมีพระพุทธศาสนาในฝ่ายเถรวาทนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ได้ บำเพ็ญบารมีไปตามลำดับขั้นตอนจนบารมีเต็มเปี่ยมแล้ว ในชาติสุดท้ายนั้นพระโพธิสัตว์ก็จะเสด็จ ออกพรรพชา บำเพ็ญพรหมจรรย์อันประกอบด้วยธรรมต่าง ๆ มีโพธิปักขิยธรรม เป็นต้นและก็จะ ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่น เจ้าชายสิทธัตถะ เป็นต้น ได้กล่าวถึงประเภทของพระ โพธิสัตว์ว่ามีอยู่ ๓ ประเภท ซึ่งการแบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์ออกเป็นสามดังกล่าวก็ด้วย เหตุผลที่ว่า การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์แต่ละองค์นั้นแตกต่างกันเมื่อสรุปก็คือ ระยะเวลาใน การบำเพ็ญบารมีจนกระทั่งได้ตรัสรู้ธรรมเร็วหรือช้ากว่ากัน อินทรีย์ธรรม ที่เป็นตัวนำในการตรัสรู้ ธรรมมีมากน้อยแตกต่างกันกล่าวคือ ในด้าน ปัญญา ศรัทธา วิริยะ

๒.๗ สรุป

บารมีในทางพุทธศาสนาเถรวาทนั้นเปรียบเหมือนกับน้ำสำหรับในข้อนี้ ผู้วิจัขอตีความ ในลักษณะอุปมาว่าหากบารมีเป็นน้ำ การรอน้ำใสภาชนะคือการบำเพ็ญบารมี และจะมีเกณฑ์ ของการบรรลุธรรมที่เปรียบเหมือนภาชนะที่รองรับนั้นอยู่คือ (๑) เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมแก้วจะสามารถ ปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน (แต่ยังไม่หมดกิเลส) ได้เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมแก้วที่มี ขนาดใหญ่ขึ้นๆ จะสามารถปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุธรรม เป็นพระสกิทาคามี และพระอนาคามี ตามลำดับเมื่อน้ำเต็มเปี่ยมขึ้น จะสามารถปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลส บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ แต่ไม่ถึงระดับสาวกบารมี (ซึ่งในความหมายของคัมภีร์พระไตรปิฎก คือ พระอัครสาวก) (๒) เมื่อ น้ำเต็มเปี่ยมกระดิก จะสามารถปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลส บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ระดับสาวก

บารมี (๓) เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมแกลลอน จะสามารถปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลส บรรลุธรรมเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง และ (๔) เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมแกงค์จะสามารถปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลส บรรลุธรรมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง พร้อมทั้งบรรลุสัมพัณฺณุตตญาณ โดยในกรณีของผู้ที่บำเพ็ญบารมีเพื่อความหมดกิเลสนั้นจะตั้งความปรารถนาในการเลือกใช้ภาชนะที่บรรจุน้ำไว้ตั้งแต่แรกเริ่ม นั่นคือแม้ว่าเมื่อน้ำเต็มเปี่ยมขั้นก็เพียงพอที่จะสามารถปฏิบัติธรรมเพื่อมุ่งความหมดกิเลสเป็นพระอรหันต์ได้แล้ว แต่บางท่านเลือกที่จะใช้ภาชนะรองรับที่ใหญ่ขึ้น เพื่อความเป็นพระอรหันต์ระดับสาวกบารมี หรือพระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีบ้างเช่นกันที่กำหนดภาชนะไว้ขนาดใหญ่ในตอนแรกเริ่ม แต่สุดท้ายเปลี่ยนมาใช้ภาชนะที่เล็กลงในภายหลัง

การสร้างบารมีของพระอรหันต์ที่นอกเหนือจากพระพุทธรเจ้า ในวิสุทธิชนวิลาสินี อรรถกถาขุททกนิกาย อปทาน มีคำอธิบายถึงระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีหลังจากได้รับพุทธพยากรณ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก และพระอสีติมหาสาวก สรุปได้ดังนี้^๕

(๑) พระปัจเจกพุทธเจ้า บำเพ็ญบารมี ๒ อสงไขยแสนกัป (๒) พระอัครสาวก บำเพ็ญบารมี ๑ อสงไขยแสนกัป และ (๓) พระอสีติมหาสาวก บำเพ็ญบารมี แสนกัปจะเห็นว่า ในระดับพระอรหันต์สาวกตามปกติ จะไม่มีระยะเวลาการบำเพ็ญบารมีระบุไว้ แต่เราน่าจะอนุมานโดยใช้ระยะเวลาหลังจากได้รับพุทธพยากรณ์ “ไม่เกินแสนกัป” โดยพิจารณาจากระยะเวลาที่ถดถองมาจากพระอสีติมหาสาวกได้

^๕ มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎก และอรรถกถา แปล ขุททกนิกายอปทาน เล่มที่ ๘ ภาคที่ ๑ กรุงเทพมหานคร : มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๗๑.

บทที่ ๓

บารมีในพระพุทธศาสนามหายาน

ในบทนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเกี่ยวกับบารมีในพระพุทธศาสนามหายานซึ่งได้กำหนดกรอบของการศึกษา ๕ ประการ คือ (๑) ความเป็นมาของบารมีในพระพุทธศาสนามหายาน (๒) ความหมายของบารมีในพระพุทธศาสนามหายาน (๓) ประเภทบารมีในพระพุทธศาสนามหายาน (๔) วิธีการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนามหายาน และ (๕) เป้าหมายของการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนามหายาน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ ความเป็นมาของบารมีในพระพุทธศาสนามหายาน

จำเดิมแต่พระพุทธศาสนาในอินเดียได้แบ่งออกเป็นนิกายถึง ๑๘ นิกายใหญ่ กาลเวลาล่วงมาในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๕ จึงได้เกิดมีขบวนการใหม่ขึ้นอีกขบวนการหนึ่งในพระพุทธศาสนา ขบวนการนี้เรียกตนเองว่า ลัทธิมหายาน ลัทธินี้ค่อย ๆ พักตัวเองขึ้นมาจากนิกายมหาสังฆิกะผสมผสานกับปรัชญาของนิกายพุทธศาสนาอื่น ๆ ทั้ง ๑๘ นิกาย รวมทั้งนิกายเถรวาทด้วยกัน ก่อกำเนิดจนเป็นลัทธิมหายาน^๑

คำวามหายานมาจากธาตุศัพท์ มหา + ยาน แปลว่าพาหนะที่กว้างขวางใหญ่โต ซึ่งสามารถขนส่งวีให้ข้ามวิญญูสงสารได้มาก หลักธรรมของนิกายนี้ โดยส่วนใหญ่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับนิกายเถรวาท คือสอนเรื่องอริยสัจ ๔ และมีข้อปฏิบัติคือ ศีล สมาธิ ปัญญา มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือความหลุดพ้นทุกข์ แต่ส่วนที่แตกต่างกันนั้น อยู่ตรงที่นโยบายการเผยแผ่กับทั้งวิธีการเผยแผ่นั้น พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ถือคุณภาพของศาสนิกชนเป็นจุดสำคัญ แต่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานถือปริมาณเป็นจุดสำคัญ คือเขาถือว่าเมื่อมีปริมาณมากแล้วคุณภาพก็จะค่อย ๆ ตามมาด้วยการอบรมบ่มนิสัยได้ ฉะนั้นฝ่ายมหายานจึงบัญญัติพิธีกรรม และจารีตแบบแผนต่าง ๆ ขึ้นชนิดที่ฝ่ายเถรวาทไม่มี เพื่อให้เป็นอุบายโกศลชักจูงประชาชนให้มาเลื่อมใส และมีการลดหย่อนพระวินัยได้ตามกาลเทศะ แนวคิดและหลักธรรมต่างๆ ของพระพุทธศาสนาตั้งเดิมก็ได้ถูกเปลี่ยนแปลงขึ้น เช่น เรื่องบารมี และหลักธรรม ต่างๆ จึงเกิดขึ้นมา

^๑ สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พุทธศาสนามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๖),

๓.๒ ความหมายของบารมีในพระพุทธศาสนาหายาน

บารมี คือ คุณธรรมหรือคุณสมบัติอันเป็นเหตุให้ถึงฝั่งคือ ความสำเร็จต่าง ๆ ตามที่บุคคลผู้นั้นมุ่งหมาย บุคคลต้องการบรรลุผลอันใด ต้องบำเพ็ญบารมีอันเป็นเหตุให้บรรลุผลอันนั้น

บารมี ซึ่งจะกล่าวในที่นี้ ฝ่ายมหายาน คือ บำเพ็ญบารมีต่าง ๆ เพื่อมุ่งสู่ความหลุดพ้นจากปวงกิเลสและปวงทุกข์

ส่วนคำว่า วาสนา นั้นในภาษาทางศาสนาหมายถึง พฤติกรรม หรือ คุณสมบัติอันติดเนื่องสืบต่อมาจากชาติก่อนๆ มีความหมายคล้ายคำว่า สันดาน ตัวอย่างเช่น พฤติกรรมทางกายหรือวาจาเคยประพฤติอย่างเคยชินมาจากชาติก่อนๆ แม้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ละกิเลสได้หมดแล้วแต่วาสนายังจะไม่ได้ พระพุทธเจ้าองค์เดียวเท่านั้นที่ละได้ทั้งกิเลสและวาสนา คุณสมบัติจิตใจไม่ว่าทางดีหรือทางเลว จัดเป็นวาสนาเหมือนกัน คำว่า “วาสนาดี หรือไม่ดี” ที่ใช้อยู่สำนวนไทย นั้นหมายถึง “บุญบารมี บุญวาสนา หรือบาปวาสนา” มีความหมายต่างจากภาษาทางศาสนาอยู่มีใช่น้อย และประเภทของบารมีมหายานนั้นแบ่งออก ๖ อย่าง

ทานบารมี พระโพธิสัตว์จะต้องสละทรัพย์ อวัยวะ และ ชีวิต เพื่อสัตว์โลกได้โดยไม่อาลัยไยดี เมื่อเห็นว่าควรเสียสละ ดำเนินตามสุภาสิตทางพุทธศาสนาที่ว่า พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต แต่เมื่อระลึกถึงธรรม (คือความถูกต้อง เหมาะสม หรือความดี) พึงสละทั้งทรัพย์ อวัยวะ และชีวิตเพื่อรักษาธรรม

อวัยวะร่างกาย หรือส่วนต่าง ๆ ของร่างกายสำคัญกว่าทรัพย์ภายนอก เพราะทรัพย์ภายนอกสูญเสียไปแล้วหาใหม่มาทดแทนได้ แต่อวัยวะของร่างกายหาได้ยาก หรืออาจไม่ได้เลยถึงได้ก็ไม่ดีเหมือนของแท้ อย่างแขนเทียม ขาเทียม ดวงตาปลอม จะให้เหมือนของแท้ย่อมไม่ได้ เพราะฉะนั้นอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายจึงสำคัญกว่าทรัพย์ภายนอก มันอยู่กับเราตลอดเวลา เมื่อเจ็บป่วยบกพร่องไปย่อมทำให้ขาดความสุขสำราญ เพียงเป็นแผลเล็กน้อย หมอห้ามถูกน้ำ เมื่ออาบน้ำยังรู้สึกขาดความสะดวกสบาย ทำให้อึดอัดรำคาญ

ชีวิตสำคัญกว่าอวัยวะ เพราะอวัยวะแม้ขาดหายหรือบกพร่องไปอย่างไรอย่างหนึ่งเช่นตาบอดไปข้างหนึ่ง บุคคลยังสามารถใช้ดวงตาที่มีอยู่ข้างเดียวนั้นประกอบกรณีกิจต่างๆ ได้ เมื่อใช้ความเพียรและความรอบคอบเพิ่มขึ้นก็อาจทำได้ดีกว่าผู้มีตาทั้ง ๒ ดวงที่เกียจคร้านเสียอีก แต่ชีวิตมีเพียงหนึ่งเดียว เมื่อดับไปแล้วก็เป็นอันดับไปเลยเมื่อสูญเสียชีวิตแล้ว อวัยวะต่าง ๆ แม้ยังสมบูรณ์อยู่ก็ใช้การอะไรไม่ได้ พลอยตายไปด้วยทั้งหมด

ธรรมหรือความดี (ในสายตาของบัณฑิต) สำคัญกว่าชีวิต เพราะชีวิตที่ไร้ธรรมหรือไร้ความดีนั้นเป็นโมฆะชีวิต คือเป็นชีวิตที่ว่างเปล่าจากความดี เมื่อว่างจากความดี ชีวิตจะเต็มไปด้วยบาปหรือความชั่ว เมื่อเป็นดังนี้ก็อย่ามีชีวิตเสียเลยดีกว่า บางท่านถือว่าตายเพื่อความดี ดีกว่ามีชีวิตอยู่อย่างไร้ความดี หรือมีชีวิตอยู่อย่างคนชั่ว

แต่ทางของคนพาลมักจะสวนกันกับบัณฑิต คือดำเนินตรงกันข้ามเขามุ่งทรัพย์เพื่อเลี้ยงร่างกาย จนยอมละทิ้งคุณงามความดีทั้งหลายแล้วดำรงชีวิตอยู่ ทุกจริตมิจหาชีพ ร่างกายของเขาเป็นเครื่องมือในการประกอบกรรมชั่วต่างๆ เหมือนอาวุธใจ ช่างนำละอายเสียจริงๆ

บารมีนั้น ท่านแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ

- ๑) บารมี
- ๒) อุปบารมี
- ๓) ปรมัตถบารมี

ตัวอย่างเรื่องทาน การสละทรัพย์สินภายนอกเป็นทาน เรียกว่า ทานบารมี. การสละบุตรภรรยาและอวัยวะเลือดเนื้อเพื่อประโยชน์ส่วนรวมเป็น ทานอุปบารมี. การสละชีวิตเป็นทาน คือเพื่อประโยชน์ส่วนรวม หรือเพื่อรักษาชีวิตของผู้ที่มีประโยชน์ยิ่งใหญ่มากกว่าเป็นทานปรมัตถบารมี

บารมีอื่นๆ ก็ทำนองเดียวกัน เช่น ศิลบารมี การมุ่งรักษาศิลป์โดยไม่เห็นแก่ทรัพย์ภายนอก การยอมเสียทรัพย์ภายนอกเพื่อรักษาศิลป์ไว้ให้ได้เป็น ศิลบารมี. การยอมสละบุตรภรรยา หรืออวัยวะเลือดเนื้อเพื่อรักษาศิลป์เป็น ศิลเป็นศิลปอุปบารมี. การยอมสละชีวิตเพื่อรักษาศิลป์เป็น ศิลปรมัตถบารมี

๓.๓ ประเภทของบารมีในพระพุทธศาสนาหายาน

ประเภทของบารมีในพระพุทธศาสนาหายานนั้น ผู้วิจัยแบ่งบารมีออกได้เป็น ๖ อย่าง มีรายละเอียดดังนี้คือ

๑. ทานบารมี พระพุทธศาสนาเน้นคุณธรรมเกี่ยวกับการช่วยเหลือผู้อื่น เช่น เมตตา กรุณา และทานเป็นพิเศษ จนเห็นว่าแตกต่างจากศาสนาอื่น ๆ ในอินเดียยุคเดียวกัน การให้หรือทานในที่นี้จึงมีนัยที่นำพิจารณาอย่างน้อย ๒ ประการคือ (๑) เพื่อสลัดความเห็นแก่ตัว สร้างความอ่อนโยนให้กับจิตใจ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำหรับคุณธรรมขั้นสูงต่อไป และ (๒) แสดงว่าในสังคมนั้นมีคนยากจนที่ควรแก่การได้รับความช่วยเหลือ และมีผู้ที่ทำประโยชน์แก่สังคม เช่น นักบวชบุคคลเช่นนี้ไม่มีอาชีพ หากได้รับการอุปถัมภ์แล้ว จะทำหน้าที่ของตนได้ดี เมื่อมหายานอุบัติขึ้นมา ได้รับเอาทานบารมีที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกมาเป็นบารมีธรรมข้อหนึ่งของ

พระโพธิสัตว์ด้วย พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีข้อนี้จะมีสภาพจิตใจกว้างขวาง เผื่อแผ่ไปยังผู้ขัดสน และตกทุกข์ได้ยากทั้งหมด ดังที่คัมภีร์โพธิจักรยาวตารกล่าวไว้ว่า

พระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นยาและเป็นแพทย์รักษาผู้เจ็บป่วยให้หายป่วย ปรารถนาที่จะเป็นอาหารและน้ำให้ผู้อดอยากหิวโหยได้ดื่มกิน ทั้งในยามปกติและเมื่อคราวประสบทุกข์ภัย ปรารถนาเป็นชุมทรัพย์ที่ไม่มีวันหมดสำหรับคนขัดสนสิ้นเนื้อประดาตัว และเป็นแหล่งบรรเทาทุกข์อื่น ๆ สำหรับผู้ต้องการความช่วยเหลือ

นอกจากการให้วัตถุสิ่งของแล้ว แม้ผลแห่งกรรมดีที่ได้กระทำลงไปทั้งในอดีต ปัจจุบัน และ ก้อนาคต พระโพธิสัตว์ก็ยินดีสละให้ หากจะช่วยให้ผู้รับพ้นจากความทุกข์ ซึ่งนับว่าแตกต่าง พระพุทธศาสนายุคแรกที่สอนว่า ทุกคนต่างมีกรรมเป็นของตน ไม่สามารถจะโอนถ่ายไปยังผู้อื่นได้ แต่เป็นเพราะรักในพระโพธิญาณ พระโพธิสัตว์จึงยอมเสียสละทุกอย่างแม้กระทั่งผลกรรมดีของตน ให้ผู้อื่น อย่างไรก็ตามก็ดี เช่นเดียวกับเถรวาท มหายานถือว่าทานที่ล้ำเลิศยิ่งกว่าทานทั้งปวงคือ ธรรมทานดังพระสูตรที่แปลเป็นภาษาจีนกล่าวไว้ดังนี้

อุบายที่ต่ำ (อนุบาย) คืออะไร พระโพธิสัตว์ขณะที่บำเพ็ญทานบารมี ให้การช่วยเหลือผู้อื่นด้วยวัตถุสิ่งของอย่างเดียว แต่ไม่เคยยกพวกเขาจากความชั่วให้เข้าใจอรรถ เข้าใจธรรม นี่คืออุบายที่ต่ำ

ทำไม? เพราะการช่วยเหลือด้วยวัตถุยังไม่นับว่าเป็นการช่วยเหลือจริงๆ มูลสัตว์ไม่ว่ากองใหญ่หรือเล็ก อย่างไรก็ตามเสียก็ยอมส่งกลิ่นเหม็นอยู่วันยังค่ำ นัยเดียวกัน เหล่าสัตว์ล้วนประสบความทุกข์จากรรมและพินทุพูนิสัยของตน เป็นไปไม่ได้ที่จะทำให้พวกเขามีความสุขด้วยการป้อนวัตถุให้อย่างเดียว วิธีที่ดีที่สุดที่จะช่วยเหลือพวกเขาคือการให้ธรรม

กล่าวโดยสรุป แนวคิดเรื่องทานบารมีเป็นของพระพุทธศาสนายุคแรก เพียงแต่มหายานได้นำมานั้นเป็นพิเศษ

๒. ศิลบารมี ศิลหมายถึงปกติหรือการประพฤติที่อยู่ในครรลองคลองธรรม ในพระไตรปิฎกของเถรวาทมักมาร่วมกับสมาธิและปัญญาที่เป็นหลักไตรสิกขา พระพุทธโฆสจารย์แบ่งศิลปออกเป็น ๒ ประการคือ วาริตศิลป์ ได้แก่ข้อห้าม และจาริตศิลป์ ได้แก่ ข้ออนุญาต^๒ วัตถุประสงค์ของศิลป คือ การรักษาตนเองเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น ด้วยอำนาจของศิลป กิเลสอย่างหยาบจะอยู่ภายใต้การควบคุม อย่างน้อยก็ชั่วคราว ส่วนประเภทของศิลปมีแตกต่างกันไปตามภูมิของผู้ปฏิบัติ เช่น ศิล ๕ ศิล ๘ ศิล ๑๐ วินัย ๒๒๗ ข้อ สำหรับพระภิกษุ และ ๒๕๐ ข้อ สำหรับภิกษุณี ศิลเหล่านี้ปรากฏในพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนายุคแรก สำหรับมหายานได้แก้ไข

^๒ วิสุทธิ มรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๑ ; ๒๕๓๖ : ๒๒

ดัดแปลงไปบ้าง และขณะที่ยังคงสาระสำคัญเดิมไว้ พระโพธิสัตว์อาจละเมตศีลได้ หากพิจารณาแล้วว่าจะเป็นการแสดงความเมตตาและความกรุณาต่อผู้อื่น โพธิสัตว์ผู้มีได้แสดงว่า เหตุการณ์ใดบ้างที่พระโพธิสัตว์อาจละเมตศีลได้ แต่ทุกสถานการณ์จะต้องเกี่ยวข้องกับ ความเมตตาและความกรุณา ต้องการช่วยเหลือผู้อื่นทั้งสิ้น ฉะนั้น พระโพธิสัตว์อาจปลิตชีวิตุทธชนที่กำลังจะก่อกรรมทำเข็ญ ฆ่าพระอรหันตสาวก พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ โดยตั้งใจแน่วแน่ที่ว่า ผลจากการกระทำนี้ แม้จะทำให้ต้องตกนรกหมกไหม้ก็ไม่เป็นไร เพราะจะทำให้มีโอกาสได้ช่วยเหลือสัตว์นรกต่อไป พระโพธิสัตว์อาจยึดทรัพย์สมบัติที่ได้มาโดยทุจริตของ พระราชา เสนาบดี และของอาชญากรที่ก่อกรรมทำเข็ญแก่ประชาชนแล้วนำมาอุปถัมภ์บำรุงพระ ศาสนา อาจมีเพศสัมพันธ์กับหญิงสาวเพื่อหันเหผ่อนหนักการกระทำอันชั่วร้าย อาจพูดคำหยาบ เพื่อตักเตือนและป้องกันไม่ให้คนชั่วประพฤติบาปอกุศล อาจพูดเท็จเมื่อจำเป็นต้องช่วยเหลือผู้อื่น อาจมีส่วนร่วมในกิจกรรมบันเทิงทางโลกเพื่อผ่อนคลายทุกข์โศกของมหาชน และกิจกรรมอื่น ๆ ใน ทำนองเดียวกัน ข้อผ่อนคลายเป็นศีลเหล่านี้เป็นที่ตั้งข้อสังเกตของนักปราชญ์พระพุทธศาสนาสมัย ต่อมาว่า จะไม่มีหลักจริยธรรมสากลที่ใช้ได้กับทุกสถานการณ์^๓ และเป็นที่มาของความประพฤติ ย่อหย่อนของบรรพชิตมหายานบางกลุ่มในนามของ “ความเมตตากรุณาต่อผู้อื่น” ซึ่งจะ เป็นพื้นฐานสำหรับพัฒนาการแบบพุทธตันตрянานในสมัยต่อไป

๓. กษานติบารมี บารมีธรรมข้อที่ ๓ คือ กษานติบารมี กษานติ แปลว่า อุดทน เป็น ธรรมที่เป็นข้าศึกต่อโทสะและความพยายาบาท พระธรรมบทขุททกนิกาย กล่าวว่า “*ความอดทนเป็น ตบะอย่างยิ่งยวด*”^๔ ศีกษาสมุจจัย แบ่งความอดทนออกเป็น ๓ ชนิดคือ

๑. อดทนต่อความทุกข์
๒. อดทนต่อคำสอน
๓. อดทนต่อความเจ็บปวดและการดูถูกเหยียดหยาม

ความทุกข์มีอยู่ในสังสารวัฏ ควรที่ทุกคนจะเผชิญหน้ากับมันด้วยความกล้าหาญ นอกจากนั้น ความทุกข์ยังช่วยให้เจริญก้าวหน้าในธรรมหลายประการ เช่น ทำให้ไม่ประมาทมัว เมาในชีวิต ทำให้รู้จักเห็นใจผู้อื่น และเพิ่มพูนศรัทธาในพระพุทธรเจ้า เป็นต้น อนัตตา เป็นคำสอน สำคัญในพระพุทธศาสนา สำหรับสามัญชนที่มีปกติยึดถือในตัวตนแล้วยากที่จะเข้าใจได้ จะต้อง อาศัยการศึกษาอบรมและพอกพูนเพาะบ่มอุปนิสัยด้วยความอดทนจึงจะเข้าใจได้ ส่วนความ อดทนข้อที่สามหมายถึงความอดกลั้นต่อคำด่าว่า และการทำร้ายทุบตีของผู้อื่น ไม่ถือโทษโกรธ

^๓ ในทางจริยศาสตร์ เรียกหลักจริยธรรมแบบนี้ว่าสัมพัทธนิยม (Relativism)

^๔ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา, เล่มที่ ๒๕, ๒๕๓๐ : ๕๘

ตอบและพร้อมที่จะให้อภัย เป็นการแสดงความรักและความเมตตาตอบแทน ทั้งนี้เพราะพิจารณาเห็นว่า ผู้ที่กำลังด่าว่าทำร้ายตนนั้น ในอดีตชาติ อาจเป็นมิตรสหาย ญาติพี่น้องหรือครูอาจารย์กันมาก่อน จริง ๆ แล้ว ไม่มีผู้ด่าและผู้ถูกด่า ทุกอย่างสักว่าแต่เป็นธาตุ จึงไม่มีประโยชน์อะไรจะต้องโกรธ เพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน เพราะต่างร่วมชะตากรรมเดียวกันทั้งหมด

๔. วิริยบารมี วิริยะ คือความขยันและกล้าหาญ คำสอนของพระพุทธเจ้า นอกจากจะเป็น “กรรมวาที” แล้ว ยังเป็น “วิริยวาที” อีกด้วย ซึ่งหมายความว่า การจะบรรลุจุดหมายสูงสุดทางศาสนานั้น ต้องอาศัยความเพียรพยายาม ไม่ใช่อาศัยความเกียจคร้าน วิริยะหรือความเพียรอย่างไม่ย่อท้อ จึงจำเป็นต่อการบรรลุพระโพธิญาณ นอกจากจะมั่นคงไม่เบื่อหน่ายในเป้าหมายแล้ว ผู้บำเพ็ญวิริยบารมีจะต้องเพียรป้องกันตนเองจากบาปอกุศลต่าง ๆ ด้วย จะหักห้ามใจตนเองจากความเพลิดเพลินในกาม เพราะกามสุข เป็นเสมือนหนึ่งคนมีดอาบน้ำผึ้ง ที่พร้อมจะบาดผู้ที่หลงระเริงดื่มกินได้ทุกเมื่อ พระโพธิสัตว์จะกระทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความระมัดระวังรอบคอบเสมอ แต่เมื่อได้ตัดสินใจกระทำสิ่งใดแล้ว จะทำด้วยความมุ่งมั่น ไม่ย่อท้อจนกว่าจะบรรลุผลสำเร็จ

๕. สมาธิบารมี หลังจากบำเพ็ญวิริยบารมีจนเต็มกำลังแล้ว พระโพธิสัตว์ควรทำให้สงบ การสังขมบารมีของพระโพธิสัตว์ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับความเมตตากรุณาต่อผู้อื่นอย่างเดียว แต่ความสงบภายในตน ไม่ว่าจะกายวิเวก จิตวิเวก และอุปวิเวก พระโพธิสัตว์ต้องสั่งสมให้เต็มเปี่ยมบริบูรณ์เช่นกัน เพราะความสงบภายในตน ย่อมทำให้เข้าใจธรรม เอาชนะกิเลสในใจตนและมองเห็นความเท่าเทียมกันระหว่างตนกับผู้อื่น ช่องทางการทำให้สงบมี ๒ ประการคือ สมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา อารมณ์ของทั้ง ๒ ภาวนา จะทำให้เกิดดวงปัญญา และคลายความลุ่มหลงมัวเมาในกามและสมบัติทางโลกทั้งหมด

๖. ปัญญาบารมี ปัญญาคือความเห็นแจ้งในกุศลและอกุศล ซึ่งถือว่าเป็นบูรณาการขั้นสุดท้ายของทุกบารมีดังกล่าวมาแล้ว “พระตถาคตเจ้าทรงตรัสรู้และทรงได้รับพระสมยานามเช่นนั้นได้ด้วยพระปัญญาบารมี” จะเห็นว่าปัญญาบารมีที่เต็มเปี่ยมยังประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่เทพและมนุษย์ทั้งหลาย ดังที่อัญญาสาหสริกาปรัชญาปารมิตา กล่าวว่า

มารและเสนามารจะไม่สามารถทำร้ายผู้บำเพ็ญปัญญาบารมีได้เลย... ผู้บำเพ็ญปัญญาบารมีเป็นผู้องอาจแก้แค้นล้างล้างท่ามกลางบริษัท ๔ ไม่มีอาการประหวั่นพรั่นพรึงต่อคำถามของผู้ประสงคร้าย... เป็นที่รักของมารดา บิดา มิตรสหาย ญาติพี่น้อง และสมณพราหมณ์ทั้งปวง... สามารถข่มเสียซึ่งคำถามและคำตอบของปรวาทที่ด้วยวิถีแห่งธรรม

ความรู้ที่พระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้ ได้แก่ อนัตตา กล่าวคือสิ่งทั้งหลายดำรงอยู่ในสภาพศูนย์ ประเด็นที่น่าสนใจของบารมีธรรมทั้ง ๖ สามารถสรุปได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

๑. ความกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์เป็นศูนย์กลางของทุกบารมีธรรม นี่คือเหตุผลว่าทำไมคำสอนของมหายานจึงให้ความสำคัญแก่สังคัมเป็นอันดับแรก และทำให้ละเมียดศีลได้หากจะเป็นการช่วยเหลือผู้อื่น ธรรมนิยมปฏิบัติอย่างเข้มงวดแบบนักบวชของพระพุทธศาสนายุคแรกได้ผ่อนคลายลง แม้ว่าหลักกรุณาจะเป็นคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนายุคแรกเช่นกัน แต่ทำที่ที่ไม่เห็นด้วยกับการคลุกคลีอันไม่สมควรกับคฤหัสถ์ ดูเหมือนว่าจะเป็นการอุปสรรคต่อการนำคำสอนนี้ไปสู่ภาคปฏิบัติให้เป็นอุดมการณ์ทางสังคัม มหายานสามารถแก้ไขภาวะขัดแย้งนี้ด้วยการสอนเรื่องสังสารวัฏและนิพพานว่าเป็นคนละด้านของเหรียญเดียวกัน ฉะนั้น นิพพานสามารถบรรลุได้ด้วยจริยธรรมเชิงบวก ซึ่งในที่นี้คือความกรุณาที่มีมิติทางสังคัม

๒. การเมตตาต่อผู้อื่นก็เช่นกัน ให้ผลดีต่อคุณภาพชีวิตอย่างยิ่ง เพราะหมายถึงการขจัดความโกรธและความพยาบาทออกจากจิตใจ ช่วยบรรเทาความเครียด และมีชีวิตอย่างผาสุก ผลลัพธ์คือบุคลิกภาพอันสงบเยือกเย็นของผู้มีคุณธรรมข้อนี้ แต่มหายานได้ทำให้คุณธรรมข้อนี้มีลักษณะทางสังคัม ด้วยหลักมหายานดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

๓. อาศัยความกรุณาต่อผู้อื่นเป็นอันดับแรก แม้กระทั่งว่าสามารถถ่ายโอนความดีของตนให้ผู้อื่นได้ ซึ่งตรงข้ามกับคำสอนของพระพุทธศาสนายุคแรก จริยธรรมดังกล่าวนี้ทำให้มหายานเป็นที่สะดุดใจของประชาชน โดยเฉพาะระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๗-๑๒

๔. มหายานยังคงวิถีชีวิตแบบบรรพชิตไว้ได้โดยเฉพาะ ๒ บารมีธรรมข้อสุดท้ายจะเห็นว่า มีลักษณะเป็นปัจเจก และตัดขาดจากกิจกรรมทางโลก ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าขณะที่มหายานทำให้พระพุทธศาสนาเป็นปรากฏการณ์ทางสังคัม และแพร่หลายไปอย่างกว้างขวางนั้น มหายานยังคงอภิปรายของพระพุทธศาสนาไว้ได้ ฉะนั้น หลักบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์จึงเป็นหลักเชื่อมวิถีชีวิตแบบฆราวาส และแบบบรรพชิตเข้าด้วยกัน และทำให้พระพุทธศาสนาไม่เป็นที่กิจกรรมของบรรพชิตแต่อย่างเดียว แต่เป็นของฆราวาสด้วย ตัวอย่างนี้สามารถหาได้จากมหายานในจีน เกาหลี ญี่ปุ่น และได้วันในปัจจุบัน หรือในประเทศไทย เช่นกิจกรรมขององค์กรการกุศลของชาวไทยเชื้อสายจีน เช่นมูลนิธิร่วมกตัญญูและปอเต็กตึ๊ง เป็นต้น

๓.๔ วิธีการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธศาสนา มหายาน

ระยะเวลาแห่งการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ทุกองค์นั้นต้องใช้เวลาในการสั่งสมบารมีเพื่อให้เกิดความแก่กล้าเป็นเวลานาน กล่าวคือ ถ้ายังมีได้ถึงกำหนด ๔ อสงไขยแสนกัปหรือ ๘ อสงไขยแสนกัปหรือ ๑๖ อสงไขยแสนกัปอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จะให้ทานอันยิ่งเหมือนด้วยทานของพระเวสสันดรทุก ๆ วันก็ดี จะบำเพ็ญพระบารมีอันยิ่งให้เสมอด้วย

ทานนั้นทุก ๆ วันก็ดี ด้วยหวังจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเร็ว ๆ นั้นก็ไม่สำเร็จ^๕ อันเปรียบเสมือนต้นไม้ต้นเล็กซึ่งยังไม่ถึงเวลาแห่งการผลิดอกออกผล แม้บุคคลจะหมั่นบำรุงรักษาโดยการในปุ๋ยหรือพรวนดินให้มากสักเพียงใดก็ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะต้นไม้ที่ยังไม่มีภาวะแห่งความพร้อมที่จะออกผล ในระหว่างนั้นพระโพธิสัตว์ต้องพบกับความยุ่งยากต่าง ๆ นานัปการซึ่งเปรียบเสมือนข้อทดสอบความมุ่งมั่นจริงจังในการปฏิบัติ คดีอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นกล้าหาญของพระโพธิสัตว์ต่อการไม่ยอมจำนนต่ออุปสรรคต่าง ๆ คือการยอมสละได้แม้ที่สุดคือชีวิตดังคาถาบทหนึ่งมีความว่า พึงสละทรัพย์เพราะเหตุแห่งอภัยวาระอันประเสริฐ เมื่อจะรักษาชีวิตก็พึงสละอภัยวาระ นรชนเมื่อระลึกถึงธรรม ก็พึงสละทรัพย์อภัยวาระ และชีวิตแม้ทั้งสิ้น^๖ กระบวนการในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เริ่มต้นขึ้นหลังจากที่พระโพธิสัตว์ประกอบพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๘ ประการ (อภิสฐธัมมสโมธาน) โดยบริบูรณ์แล้ว จากนั้นพระโพธิสัตว์จึงได้เริ่มตั้งปณิธานคือ ความมั่นคง แน่วแน่ ไม่เปลี่ยนแปลง หรือความมุ่งมั่นตั้งใจจริงซึ่งในฝ่ายพุทธศาสนamahayan

๑. พระโพธิสัตว์ในฐานะผู้จะตรัสรู้สัจธรรม อยู่เหนือกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายจึงต้องบำเพ็ญธรรมให้แก่กล้าอันเป็นเครื่องทำลายกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้นเพื่อทำให้ตนเองบริสุทธิ์หมดจด เป็นที่พึงแก่สรรพสัตว์ได้

๒. พระโพธิสัตว์ทั้งหลายจะต้องศึกษาธรรม คือความจริงของชีวิตให้เกิดความแจ่มแจ้งแทงตลอดให้เห็นซึ่งความจริงในธรรมชาติ จะต้องเป็นผู้ชวนขวายนค้นหาความรู้จนถึงที่สุดคือความรู้ทุกอย่าง อันเป็นส่วนประโยชน์ตน

๓. พระโพธิสัตว์เมื่อพัฒนาตัวเองจนถึงที่สุดกล่าว คือ เป็นผู้บรรลุพระโพธิญาณอันได้ชื่อว่า ถึงฝั่ง คือ พระนิพพานแล้ว เป็นผู้ถึงที่สุดแห่งความปรารถนาที่ได้ตั้งไว้แล้ว ก็เป็นผู้มีปัญญาความสามารถจะต้องใช้ปัญญาความสามารถนำเอาความจริงที่ได้ค้นพบนั้นไปเผยแพร่แก่มวลสัตว์ทั้งหลายผู้อยู่ในวิภวแห่งความทุกข์ ให้พบกับความสุขที่แท้จริง

^๕ พระนันททวารบาล, ม.ป.ป.: ๖-๗

^๖ ชุ.ชา. ๒๘ / ๓๘๓ / ๑๐๗

๓.๕ เป้าหมายของการบำเพ็ญบารมีของฝ่ายมหายาน

สอนให้ทุกคนบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ เพื่อที่จะได้ช่วยปลดปล่อยทุกข์ของสัตว์โลกได้กว้างขวาง พระโพธิสัตว์หมายถึงผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งในฝ่ายเถรวาทก็รับรอง แต่ฝ่ายมหายานหยิบยกเอาเรื่องพระโพธิสัตว์ ขึ้นมาเน้นเป็นพิเศษ ฝ่ายเถรวาทประกาศเรื่องหลักอริยสัจ ๔ เป็นสำคัญ แต่ฝ่ายมหายานประกาศทศบารมีเป็นสำคัญ ทั้งนี้ได้หมายความว่าฝ่ายเถรวาทจะไม่มีเรื่องทศบารมี หรือฝ่ายมหายานจะไม่มีหลักอริยสัจก็หาไม่ เป็นเพียงแต่ว่าต่างฝ่ายต่างหยิบเอาหลักธรรมทั้งสองมายกขึ้นเป็นจุดเด่นสำคัญเหนือหลักธรรมข้ออื่น ๆ ที่มีอยู่เท่านั้น.

อนึ่ง หลักทศบารมีฝ่ายมหายานได้ย่อลงมาเหลือบารมี ๖ คือ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฌาน ปัญญา ทาน กับ ศีล เป็นคู่ปรับทำลายกิเลส คือโลภะ ขันติกับวิริยะ เป็นคู่ปรับทำลายกิเลสคือโทสะ ฌานกับปัญญา เป็นคู่ปรับทำลายกิเลสคือโมหะ พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญบารมี ๖ ให้สมบูรณ์

๓.๕.๑ เป้าหมายของชาวพุทธบริษัทฝ่ายมหายาน

เป้าหมายของชาวพุทธบริษัทฝ่ายมหายาน มี ๔ ประการ ดังนี้ คือ

๑. เราจะสละกิเลสให้หมด.
๒. เราจะศึกษาสังคจธรรมให้จบ.
๓. เราจะช่วยโปรดสัตว์ทั้งหลายให้สิ้น.
๔. เราจะบรรลुพระพุทธภูมิอันประเสริฐสุด.^๓

คณาจารย์ผู้ทรงเกียรติคุณของลัทธิมหายานในอินเดีย มีอาทิเช่น ท่านคุรุณาการชุน ผู้มีชีวิตอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๗ ร่วมสมัยพระเจ้าอชัฏนครเขาคตมิบุตร คณาจารย์องค์นี้ เป็นผู้สร้างปรัชญามหายานนิกายสุญญวาท โดยใช้ระบบวิภาษวิธี (Dialectic Method) ในการอธิบายทฤษฎีความสัมพันธ์ หรือกฎปฏิจลสมุปบาท (Relativity Theory)

ระบบวิภาษวิธีของนิกายสุญญวาท จึงเป็นศิลป์ในการอธิบาย ที่อุดมด้วยหลักตรรกวิทยาทุกกระเปียดที่เดียว ต่อมาในพระพุทศตวรรษที่ ๙ คณาจารย์มหายานที่สำคัญมีอีก ๒ ท่าน เป็นพี่น้องร่วมกันคือ ท่านคุรุอสังคะและคุรุสุพันธุ ผู้ให้กำเนิดปรัชญามหายานนิกายวิชญานวาท ซึ่งถือว่าสรรพสิ่งล้วนเป็นภาพมายาซึ่งสะท้อนเงาออกไปจากจิตใจภายใน นับเป็น

^๓ เสถียร โพธิ์นันทะ และเลียง เสถียรสุต, ๒๕๒๙ : ๑

เชื่อในเรื่องพุทธเกษตร อาจเป็นเพราะต้องการปลอบใจมหาชนที่ยังอยากมีชีวิตสุขสบาย ไม่ต้องการบรรลุนิพพาน คนส่วนมากคิดว่า การบรรลุนิพพานเป็นการยากยิ่งจึงต้องสร้างความเชื่อในเรื่องพุทธเกษตรขึ้นมา เพื่อสนองความต้องการของคนบางกลุ่มที่ยังรักความสะดวกสบาย ทำให้เกิดการตั้งปณิธานไปเกิดในพุทธเกษตรเพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ และแล้วก็จะบรรลุนิพพานได้โดยสะดวกไปเอง ซึ่งต่างจากพวกเถรวาท แม้จะเชื่อว่ามีพระพุทธรูปเจ้ามากมายหลายองค์ มีโลกธาตุอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากโลกธาตุเรา แต่ไม่ได้สอนให้มีการตั้งปณิธานไปเกิดในพุทธเกษตร การบรรลุหลุดพ้นของเถรวาทจึงเป็นไปอย่างรีบเร่งโดยไม่จำเป็นต้องรอไปถึงพุทธภูมิ เพราะต้องใช้เวลากี่ยาวนานแสนไกลกว่าจะบรรลุเป็นพระพุทธรูปเจ้าได้ ชาวเถรวาทส่วนมากจึงมุ่งเพียงอรหันตภูมิยานหรือหนทางที่จะนำมนุษย์ไปสู่การบรรลุหลุดพ้นในพุทธศาสนามี ๓ ทาง คือ

๑. สวากยาน คือ หนทางที่นำมนุษย์ให้บรรลุหลุดพ้นโดยการรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ เป็นยานของพระสาวกที่มุ่งเพียงอรหันตภูมิ

๒. บัณฑิตยาน คือ หนทางที่นำมนุษย์ไปสู่การบรรลุหลุดพ้นโดยการรู้แจ้งในปัจจุสมุปบาทด้วยตนเอง แต่ไม่สามารถสั่งสอนผู้อื่น เป็นยานของพระปัจเจกพุทธเจ้า

๓. โพธิสัตว์ยาน คือ หนทางที่นำมนุษย์ไปสู่การบรรลุหลุดพ้น โดยการรู้แจ้งในศูนยตาธรรม เป็นยานของพระโพธิสัตว์ ที่ปรารถนาพุทธภูมิ เป็นพระพุทธรูปเจ้า ไม่ต้องการอรหันตภูมิ เพราะการโปรดสัตว์ไม่กว้างขวางเท่ากับการเป็นพระพุทธรูปเจ้า แต่การเป็นพระพุทธรูปเจ้าจะต้องใช้เวลาแสนนานเป็นกัปป์เป็นกัลป์ชาวมหายานจึงปรารถนาเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อช่วยสัตว์โลกทั้งหลายให้พ้นจากความทุกข์ แม้ตนเองอาจต้องทนทุกข์แทนสัตว์เหล่านั้นก็ตาม พระโพธิสัตว์จึงเป็นบุคคลที่มีความเมตตา กรุณาอย่างกว้างขวาง แม้ตนจะสามารถทำลายกิเลสให้หมดไปในทันทีได้ แต่ก็ไม่ได้ทำเพราะจะช่วยสรรพสัตว์ให้หมดความทุกข์ก่อน แล้วตัวท่านจะเป็นบุคคลสุดท้ายที่บรรลุพุทธภูมิ พระโพธิสัตว์จึงเป็นผู้ที่ชาวมหายานรู้สึกใกล้ชิดและอบอุ่น สามารถอ่อนน้อมร้องขอสิ่งต่าง ๆ ได้ตามต้องการ เพราะพระโพธิสัตว์มีหลักการที่ต้องช่วยเหลือสัตว์และอาจรับทุกข์แทนสัตว์ทั้งหลายได้ แม้จะต้องตกนรกก็ตาม พระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นที่รู้จักและเป็นผู้ช่วยมนุษย์ให้พ้นจากทุกข์ คือ พระอวโลกิเตศวร และ พระมหาสัทธาปรมาปต์

๓.๕.๓ ปรัชญาบารมีของมหายาน

ปรัชญาปารมิตา คือ อภิปรัชญาของพระโพธิสัตว์ในมหายาน หากจะกล่าวถึงจริยศาสตร์ มีรากฐานจากอภิปรัชญาแล้ว พุทธจริยศาสตร์ของมหายานไม่ว่าจะเป็นอุดมการณ์

พระโพธิสัตว์ หลักโพธิจิต และหลักมหากรุณา เป็นต้น ล้วนมีรากฐานจากปรัชญาปารมิตาสูต^๔ มหายานถือเอา พระสูตรนี้สำคัญและศักดิ์สิทธิ์มาก พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่นมหายานโดยเฉพาะท่ามกลางชุมนุมของเหล่าพระโพธิสัตว์ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เมืองราชคฤห์ สาระสำคัญของพระสูตรกล่าวถึงความศรัทธาของเบญจขันธ์ คำว่า “ศรัทธา” ไม่ได้หมายถึงความขาดศรัทธาซึ่งเป็นอุจเฉททิฏฐิ^๕ แต่หมายถึงการไม่มีตัวตนของเบญจขันธ์ซึ่งเป็นสิ่งปรุงแต่ง แต่ที่เราเข้าใจว่ามีตัวตน เป็นเพราะอวิชชาของเราเอง กล่าวโดยสรุป ปรัชญาปารมิตาสูตก็คือ การอธิบายอนัตตา และปฏิจจสมุปบาทในอีกแนวหนึ่งนั่นเอง

สาระสำคัญทางจริยธรรมของปรัชญาปารมิตาก็คือ ในสภาพศุนยตา จะไม่มีความเห็นแก่ตัวหลงเหลืออยู่ เป็นความเต็มบริบูรณ์ด้วยปัญญา (ปรัชญาปารมิตา) ซึ่งเป็นการบรรลุทางจิตก่อนการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในภาวะเช่นนี้ ความแตกต่างระหว่างตนเองกับผู้อื่น ไม่มีหลงเหลืออีกต่อไป จะมีก็แต่ความเมตตาสงสารในสัตว์ทั้งหลาย เพราะมีความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง (ตถตา) ว่าอยู่ในสภาพศุนยตา ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขาใด ๆ อีก ดังที่ โจชิ สรุปลงไว้ดังนี้

ดังนั้น ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า ธรรมะแห่งคำสอนเรื่องปรัชญาปารมิตานี้ ได้นำไปสู่ความกรุณาและมุทิตาในสัตว์ทั้งหลาย เมื่อสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา หลงเหลืออยู่ เมื่อสัตว์ทั้งหลายต่างมีพุทธภาวะ และเมื่อสัตว์ทั้งหลายต่างรักสุข เกลียดทุกข์ ต้องการอิสรภาพและความสงบสุข สัตว์ทั้งหลายจึงต้องสร้างความรักแบบพระโพธิสัตว์ให้มีในตน จะมีเหตุผลใดอีกที่จะมีตัวตนที่เห็นแก่ตัวหลงเหลืออยู่ ความสมบูรณ์ทางจริยธรรมจะบังเกิดขึ้นได้ก็โดยอาศัยหลักปรัชญาปารมิตานี้

จากคำอธิบายปรัชญาปารมิตาดังกล่าว จะพบจุดหัวเลี้ยวหัวต่ออันเป็นที่มาของข้อแตกต่างระหว่างเถรวาทกับมหายานคือ หลังจากรู้จักความเป็นจริงของเบญจขันธ์แล้ว เถรวาทจะมุ่งไปที่การทำลายอหังการและมมังการ (ความรู้สึกว่าเป็นเรา และของเรา) ในตนเองเพื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์ จากนั้นจึงคิดช่วยเหลือผู้อื่นตามความสามารถของตน แต่มหายานกลับมองไปที่ความเป็นหนึ่งเดียวกัน (ภาวะที่เหมือนกัน) ระหว่างตนกับผู้อื่นและ (ในฐานะของผู้เข้าใจความจริง) คิดช่วยเหลือผู้อื่น ในทันที นี่คือการแตกต่างระหว่างการมุ่งเพื่อความหลุดพ้นส่วนตนของเถรวาทและความหลุดพ้นของมหาชนหรือการเป็นพระโพธิสัตว์ในทัศนะของมหายาน

^๔ สันนิษฐานว่า แต่งขึ้นโดยนาคราชุน ในคริสต์ศตวรรษที่ ๒.

^๕ ความเห็นว่ามีอัตตาและโลกซึ่งจักพินาศขาดสูญหมดไป

๓.๖ สรุป

ผู้วิจัยสรุปบารมีของพระพุทธศาสนาหายาน ได้ดังต่อไปนี้

๑) ทานบารมี พระพุทธศาสนาเน้นคุณธรรมเกี่ยวกับการช่วยเหลือผู้อื่น เช่น เมตตา กรุณา และทานเป็นพิเศษ จนเห็นว่าแตกต่างจากศาสนาอื่น ๆ ในอินเดียยุคเดียวกัน การให้หรือ ทานในที่นี้จึงมีนัยที่น่าพิจารณาอย่างน้อย ๒ ประการคือ (๑) เพื่อสลัดความเห็นแก่ตัว สร้าง ความอ่อนโยนให้กับจิตใจ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำหรับคุณธรรมขั้นสูงต่อไป และ (๒) แสดงว่าใน สังคมมีคนยากจนที่ควรแก่การได้รับความช่วยเหลือ และมีผู้ที่ทำประโยชน์แก่สังคม เช่น นักบวช บุคคลเช่นนี้ไม่มีอาชีพ หากได้รับการอุปถัมภ์แล้ว จะทำหน้าที่ของตนได้อย่างดี เมื่อมหายานอุบัติ ขึ้นมา ได้รับเอาทานบารมีที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกมาเป็นบารมีธรรมข้อหนึ่งของพระโพธิสัตว์ด้วย พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีข้อนี้จะมีสภาพจิตใจกว้างขวาง เผื่อแผ่ไปยังผู้ขัดสนและตกทุกข์ได้ ยากทั้งหมด ดังที่คัมภีร์โพธิจักรยาวตารกล่าวว่

พระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นยาและเป็นแพทย์รักษาผู้เจ็บป่วยให้หายป่วย ปรารถนาที่จะเป็นอาหารและน้ำให้ผู้ดอยากหิวโหยได้ดื่มกิน ทั้งในยามปกติและเมื่อคราวประสบ ทุพภิกขภัย ปรารถนาเป็นขุมทรัพย์ที่ไม่มีวันหมดสำหรับคนขัดสนสิ้นเนื้อประดาตัว และเป็นแหล่ง บรรเทาทุกข์อื่น ๆ สำหรับผู้ต้องการความช่วยเหลือ

นอกจากการให้วัตถุสิ่งของแล้ว แม้ผลแห่งกรรมดีที่ได้กระทำลงไปทั้งในอดีต ปัจจุบัน และภวณาคต พระโพธิสัตว์ก็ยินดีสละให้ หากจะช่วยให้ผู้รับพ้นจากความทุกข์ ซึ่งนับว่า แตกต่างพระพุทธศาสนายุคแรกที่สอนว่า ทุกคนต่างมีกรรมเป็นของตน ไม่สามารถจะโอนถ่ายไป ยังผู้อื่นได้ แต่เป็นเพราะรักในพระโพธิญาณ พระโพธิสัตว์จึงยอมเสียสละทุกอย่างแม้กระทั่งผล กรรมดีของตนให้ผู้อื่น อย่างไรก็ดี เช่นเดียวกับเถรวาท มหายานถือว่าทานที่ล้ำเลิศยิ่งกว่าทานทั้ง ปวงคือ ธรรมทานดังพระสูตรที่แปลเป็นภาษาจีนกล่าวไว้ดังนี้

อุบายที่ต่ำ (อนุบาย) คืออะไร พระโพธิสัตว์ขณะที่บำเพ็ญทานบารมี ให้การ ช่วยเหลือผู้อื่นด้วยวัตถุสิ่งของอย่างเดียว แต่ไม่เคยยกพวกเขาจากความชั่วให้เข้าใจอรรถ เข้าใจ ธรรม นี่คืออุบายที่ต่ำ

ทำไม เพราะการช่วยเหลือด้วยวัตถุยังไม่นับว่าเป็นการช่วยเหลือจริงๆ มูลสัตว์ไม่ว่า กองใหญ่หรือเล็ก อย่างไรเสียก็ยอมส่งกลิ่นเหม็นอยู่วันยังค่ำ นัยเดียวกัน เหล่าสัตว์ล้วนประสบ ความทุกข์จากกรรมและพื้นเพอุปนิสัยของตน เป็นไปไม่ได้ที่จะทำให้พวกเขามีความสุขด้วยการ ป้อนวัตถุให้อย่างเดียว วิธีที่ดีที่สุดที่จะช่วยเหลือพวกเขาคือการให้ธรรม

กล่าวโดยสรุป แนวคิดเรื่องทานบารมีเป็นของพระพุทธศาสนายุคแรก เพียงแต่ มหายานได้นำมาเน้นเป็นพิเศษ

๒) ศิลบารมี ศิลหมายถึงปกติหรือการประพฤติที่อยู่ในครรลองคลองธรรม ในพระไตรปิฎกของเถรวาทมักมาร่วมกับสมาธิและปัญญาที่เป็นหลักไตรสิกขา พระพุทธ โฆสจารย์แบ่งศิลออกเป็น ๒ ประการคือ วาริตศิล ได้แก่ข้อห้าม และจาริตศิล ได้แก่ ข้อ อนุญาต^{๑๐} วัตถุประสงค์ของศิล คือ การรักษาตนเองเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น ด้วยอำนาจของศิล กิเลสอย่างหยาบจะอยู่ภายใต้การควบคุม อย่างน้อยก็ชั่วคราว ส่วนประเภทของศิลมีแตกต่างกัน ไปตามภูมิของผู้ปฏิบัติ เช่น ศิล ๕ ศิล ๘ ศิล ๑๐ วินัย ๒๒๗ ข้อ สำหรับพระภิกษุ และ ๒๕๐ ข้อ สำหรับภิกษุณี ศิลเหล่านี้ปรากฏในพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนายุคแรก สำหรับมหายาน ได้แก้ไขดัดแปลงไปบ้าง และขณะที่ยังคงสาระสำคัญเดิมไว้ พระโพธิสัตว์อาจจะเมตตาศิลได้ หาก พิจารณาแล้วว่าจะเป็นการแสดงความเมตตาและความกรุณาต่อผู้อื่น โพธิสัตว์ผู้มีได้แสดงว่า เหตุการณ์ใดบ้างที่พระโพธิสัตว์อาจจะเมตตาศิลได้ แต่ทุกสถานการณ์จะต้องเกี่ยวข้องกับ ความเมตตาและความกรุณา ต้องการช่วยเหลือผู้อื่นทั้งสิ้น ฉะนั้น พระโพธิสัตว์อาจปลิตชีวิตุทธชนที่ กำลังจะก่อกรรมทำชั่ว ฆ่าพระอรหันตสาวก พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ โดยตั้งใจแน่วแน่ที่ว่า ผลจากการกระทำนี้ แม้จะทำให้ต้องตกนรกหมกไหม้ก็ไม่เป็นไร เพราะจะ ทำให้มีโอกาสได้ช่วยเหลือสัตว์นรกต่อไป พระโพธิสัตว์อาจยึดทรัพย์สมบัติที่ได้มาโดยทุจริตของ พระราชา เสนาบดี และของอาชญากรที่ก่อกรรมทำชั่วแก่ประชาชนแล้วนำมาอุปัถุม์บำรุง พระศาสนา อาจมีเพศสัมพันธ์กับหญิงสาวเพื่อหันเหล่อนจากการกระทำอันชั่วร้าย อาจพูดคำ หยาบเพื่อตักเตือนและป้องกันไม่ให้คนชั่วประพฤติบาปอกุศล อาจพูดเท็จเมื่อจำเป็นต้อง ช่วยเหลือผู้อื่น อาจมีส่วนร่วมในกิจกรรมบันเทิงทางโลกเพื่อผ่อนคลายทุกข์โศกของมหาชน และ กิจกรรมอื่น ๆ ในทำนองเดียวกัน ข้อผ่อนคลายในศิลเหล่านี้เป็นที่ตั้งข้อสังเกตของนักปราชญ์ พระพุทธศาสนาสมัยต่อมาว่า จะไม่มีหลักจริยธรรมสากลที่ใช้ได้กับทุกสถานการณ์^{๑๑} และเป็น ที่มาของความประพฤติย่อหย่อนของบรรพชิตมหายานบางกลุ่มในนามของ “ความเมตตากรุณา ต่อผู้อื่น” ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำหรับพัฒนาการแบบพุทธตันตрянานในสมัยต่อไป

^{๑๐} วิสุทธิ มรรคแปด ภาค ๓ ตอน ๑ ; ๒๕๓๖ : ๒๒

^{๑๑} ในทางจริยศาสตร์ เรียกหลักจริยธรรมแบบนี้ว่าสัมพัทธนิยม (Relativism)

๓) กษานติบารมี บารมีธรรมข้อที่ ๓ คือ กษานติบารมี กษานติ แปลว่า อุดทน เป็นธรรมที่เป็นข้าศึกต่อโทสะและความพยายาบาท พระธรรมบทพุทธทศนิกาย กล่าวว่า “*ความอดทนเป็นตบะอย่างยิ่งยวด*”^{๑๒} คือศึกษาสมุจจัย แบ่งความอดทนออกเป็น ๓ ชนิดคือ (๑) อุดทนต่อความทุกข์ (๒) อุดทนต่อคำสอน และ (๓) อุดทนต่อความเจ็บปวดและการถูกเหยียดหยาม ความทุกข์มีอยู่ในสังสารวัฏ ครอบที่ทุกคนจะเผชิญหน้ากับมันด้วยความกล้าหาญ นอกจากนั้น ความทุกข์ยังช่วยให้เจริญก้าวหน้าในธรรมหลายประการ เช่น ทำให้ไม่ประมาทมัวเมาในชีวิต ทำให้รู้จักเห็นใจผู้อื่น และเพิ่มพูนศรัทธาในพระพุทธเจ้า เป็นต้น อนัตตา เป็นคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา สำหรับสามัญชนที่มีปกติยึดถือในตัวตนแล้วยากที่จะเข้าใจได้ จะต้องอาศัย การศึกษาอบรมและพอกพูนเพาะบ่มอุปนิสัยด้วยความอดทนจึงจะเข้าใจได้ ส่วนความอดทนข้อที่สามหมายถึงความอดทนต่อคำด่าว่า และการทำร้ายทุบตีของผู้อื่น ไม่ถือโทษโกรธตอบและพร้อมที่จะให้อภัย เป็นการแสดงความรักและความเมตตาตอบแทน ทั้งนี้เพราะพิจารณาเห็นว่า ผู้ที่กำลังด่าว่าทำร้ายตนนั้น ในอดีตชาติ อาจเป็นมิตรสหาย ญาติพี่น้องหรือครูอาจารย์กันมาก่อน จริง ๆ แล้ว ไม่มีผู้ด่าและผู้ถูกด่า ทุกอย่างสักว่าแต่เป็นธาตุ จึงไม่มีประโยชน์อะไรจะต้องโกรธเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน เพราะต่างร่วมชะตากรรมเดียวกันทั้งหมด

๔) วิริยบารมี วิริยะ คือความขยันและกล้าหาญ คำสอนของพระพุทธเจ้า นอกจากจะเป็น “กรรมวาที” แล้ว ยังเป็น “วิริยวาที” อีกด้วย ซึ่งหมายความว่า การจะบรรลุจุดหมายสูงสุดทางศาสนานั้น ต้องอาศัยความเพียรพยายาม ไม่ใช่อาศัยความเกียจคร้าน วิริยะหรือความเพียรอย่างไม่ย่อท้อ จึงจำเป็นต่อการบรรลุพระโพธิญาณ นอกจากจะมั่นคงไม่เบื่อง่ายในเป้าหมายแล้ว ผู้บำเพ็ญวิริยบารมีจะต้องเพียรป้องกันตนเองจากบาปอกุศลต่าง ๆ ด้วย จะหักห้ามใจตนเองจากความเพลิดเพลินในกาม เพราะกามสุข เป็นเสมือนหนึ่งคมีดอาบน้ำผึ้ง ที่พร้อมจะบาดผู้ที่หลงระเริงดื่มกินได้ทุกเมื่อ พระโพธิสัตว์จะกระทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความระมัดระวังรอบคอบเสมอ แต่เมื่อได้ตัดสินใจกระทำสิ่งใดแล้ว จะทำด้วยความมุ่งมั่น ไม่ย่อท้อจนกว่าจะบรรลุผลสำเร็จ

๕) สมာธิบารมี หลังจากบำเพ็ญวิริยบารมีจนเต็มกำลังแล้ว พระโพธิสัตว์ควรทำให้สงบ การสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับความเมตตากรุณาต่อผู้อื่นอย่างเดียว แต่ความสงบภายในตน ไม่ว่าจะป็นกายวิเวก จิตวิเวก และอุปจิตวิเวก พระโพธิสัตว์ต้องสั่งสมให้เต็มเปี่ยมบริบูรณ์เช่นกัน เพราะความสุขสงบภายในตน ย่อมทำให้เข้าใจธรรม เอาชนะกิเลสในใจตนและมองเห็นความเท่าเทียมกันระหว่างตนกับผู้อื่น ช่องทางการทำให้สงบมี ๒ ประการคือ

^{๑๒} พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา, เล่มที่ ๒๕, ๒๕๓๐ : ๕๘

สมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา อารมณ์ของทั้ง ๒ ภาวนา จะทำให้เกิดดวงปัญญา และคลาย ความลุ่มหลงมัวเมาในกามและสมบัติทางโลกทั้งหมด

๖) ปัญญาบารมี ปัญญาคือความเห็นแจ้งในกุศลและอกุศล ซึ่งถือว่าเป็นบูรณา การขั้นสุดท้ายของทุกบารมีดังกล่าวมาแล้ว “พระตถาคตเจ้าทรงตรัสรู้และทรงได้รับพระสมยา นามเช่นนั้นก็ด้วยพระปัญญาบารมี” จะเห็นว่าปัญญาบารมีที่เต็มเปี่ยมยังประโยชน์อันยิ่งใหญ่ แก่เทพและมนุษย์ทั้งหลาย ดังที่อัชฌาสาสหสริกาปรัชญาปารมิตา กล่าวว่า

มารและเสนามารจะไม่สามารถทำร้ายผู้บำเพ็ญปัญญาบารมีได้เลย... ผู้บำเพ็ญปัญญา บารมีเป็นผู้องอาจแก่กล้าท่ามกลางบริษัท 4 ไม่มีอาการประหวั่นพรั่นพรึงต่อคำถามของผู้ ประสงค์ร้าย... เป็นที่รักของมารดา บิดา มิตรสหาย ญาติพี่น้อง และสมณพราหมณ์ทั้งปวง... สามารถข่มเสียซึ่งคำถามและคำตอบของปรวาทที่ด้วยวิถีแห่งธรรม

ความรู้ที่พระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้ ได้แก่ อนัตตา กล่าวคือสิ่งทั้งหลายดำรงอยู่ในสภาพศูนย์ ประเด็นที่น่าสนใจของบารมีธรรมทั้ง ๖ สามารถสรุปได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

๑. ความกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์เป็นศูนย์กลางของทุกบารมีธรรม นี้คือเหตุผลว่าทำไมคำ สอนของมหายานจึงให้ความสำคัญแก่สังคัมเป็นอันดับแรก และทำให้ละเมียดศีลได้หากจะเป็นการ ช่วยเหลือผู้อื่น ธรรมนิยมปฏิบัติอย่างเข้มงวดแบบนักบวชของพระพุทธศาสนายุคแรกได้ผ่อน คลายลง แม้ว่าหลักกรุณาจะเป็นคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนายุคแรกเช่นกัน แต่ทำที่ที่ไม่ เห็นด้วยกับการคลุกคลีอันไม่สมควรกับคฤหัสถ์ ดูเหมือนว่าจะเป็นอุปสรรคต่อการนำคำสอนนี้ไปสู ่ภาคปฏิบัติให้เป็นอุดมการณ์ทางสังคัม มหายานสามารถแก้ไขภาวะขัดแย้งนี้ด้วยการสอนเรื่อง สังสารวัฏและนิพพานว่าเป็นคนละด้านของเหรียญเดียวกัน ฉะนั้น นิพพานสามารถบรรลุได้ด้วย จริยธรรมเชิงบวก ซึ่งในที่นี้คือความกรุณาที่มีมิติทางสังคัม

๒. การเมตตาต่อผู้อื่นก็เช่นกัน ให้ผลดีต่อคุณภาพชีวิตอย่างยิ่ง เพราะหมายถึงการ ขจัดความโกรธและความพยาบาทออกจากจิตใจ ช่วยบรรเทาความเครียด และมีชีวิตอย่างผาสุก ผลลัพธ์คือบุคลิกภาพอันสงบเยือกเย็นของผู้มีคุณธรรมข้อนี้ แต่มหายานได้ทำให้คุณธรรมข้อนี้มี ลักษณะทางสังคัม ด้วยหลักมหากุณาดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

๓. อาศัยความกรุณาต่อผู้อื่นเป็นอันดับแรก แม้กระทั่งสามารถถ่ายโอนความดีของ ตนให้ผู้อื่นได้ ซึ่งตรงข้ามกับคำสอนของพระพุทธศาสนายุคแรก จริยธรรมดังกล่าวนี้ทำให้ มหายานเป็นที่สะดุดใจของประชาชน โดยเฉพาะระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๗-๑๒

๔. มหายานยังคงวิถีชีวิตแบบบรรพชิตไว้ได้โดยเฉพาะ ๒ บารมีธรรมข้อสุดท้ายจะเห็น ว่ามีลักษณะเป็นปัจเจก และตัดขาดจากกิจกรรมทางโลก ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าขณะที่ยมหายานทำ

ให้พระพุทธศาสนาเป็นปรากฏการณ์ทางสังคม และแพร่หลายไปอย่างกว้างขวางนั้น มหายานยังคงอภิปรายของพระพุทธศาสนาไว้ได้ ฉะนั้น หลักบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์จึงเป็นหลักเชื่อมวิถีชีวิตแบบฆราวาส และแบบบรรพชิตเข้าด้วยกัน และทำให้พระพุทธศาสนาไม่เป็นที่กิจกรรมของบรรพชิตแต่อย่างเดียว แต่เป็นของฆราวาสด้วย ตัวอย่างนี้สามารถหาได้จากมหายานในจีน เกาหลี ญี่ปุ่น และได้หวนในปัจจุบัน หรือในประเทศไทย เช่นกิจกรรมขององค์กรการกุศลของชาวไทยเชื้อสายจีน เช่นมูลนิธิร่วมกตัญญูและปอเต็กตึ๊ง เป็นต้น

ดังนั้น คติแห่งการดำเนินชีวิตจึงมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ อีกทั้งประเด็นเรื่องบารมีก็มีความแตกต่างจากคติในฝ่ายเถรวาทในส่วนขององค์ธรรมแม้จะมีจำนวนเท่ากันก็ตาม ซึ่งฝ่ายมหายานนั้นได้แบ่งจำนวนบารมีไว้เป็น ๒ ประเภท คือ (๑) บารมีประเภทหลัก และ (๒) บารมีประเภทรอง

๑) บารมีประเภทหลัก ได้แก่ (๑) ทานบารมี การเสริมสร้างความเป็นคนเสียสละ (๒) สีลบารมี การเสริมสร้างชีวิตแห่งความมีระเบียบวินัย (๓) ขันติบารมี การเสริมสร้างความเข้มแข็ง-อดทน (๔) วิริยบารมี การเสริมสร้างความกล้าหาญ (๕) ฌานบารมี การเสริมสร้างสมาธิจิต (๖) ปัญญาบารมี การเสริมสร้างปัญญาขั้นสูง

๒) สำหรับบารมีประเภทรอง ได้แก่ (๑) อุบายบารมี การเสริมสร้างความคิดริเริ่ม (๒) ปณิธานบารมี การเสริมสร้างความมีอุดมการณ์ของชีวิต (๓) พลบารมี การเสริมสร้างปัญญาขั้นต้น และ (๔) ญาณบารมี การเสริมสร้างปัญญาขั้นต้น

บทที่ ๔

เปรียบเทียบบารมีของพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของพุทธศาสนamahayan

ในบทนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเกี่ยวกับเปรียบเทียบบารมีของพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของพุทธศาสนamahayan ซึ่งได้กำหนดกรอบของการศึกษา ๕ ประการ คือ (๑) เปรียบเทียบความเป็นมาของพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของพุทธศาสนamahayan (๒) เปรียบเทียบความหมายของบารมีพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของพุทธศาสนamahayan (๓) เปรียบเทียบประเภทบารมีของพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของพุทธศาสนamahayan (๔) เปรียบเทียบวิธีการบำเพ็ญบารมีของพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของพุทธศาสนamahayan และ (๕) เปรียบเทียบเป้าหมายของบารมีพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของพุทธศาสนamahayan ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ เปรียบเทียบความเป็นมาของพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของพุทธศาสนamahayan

ความเป็นมาของบารมีหรือการบำเพ็ญบารมีของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เมื่อผู้วิจัยเปรียบเทียบแล้วมีความแตกต่างกันในคัมภีร์พระพุทธานุญาตฝ่ายเถรวาท เช่น ในพระไตรปิฎก ในชาดกต่าง ๆ และในงานเขียนของนักปราชญ์ ที่ได้กล่าวถึงบารมีของพระโพธิสัตว์นั้น เท่าที่ได้ทำการศึกษาและรวบรวม มีความหมายอยู่สองนัย กล่าวคือ (๑) หมายถึงบุคคลผู้มีอุดมชีวิตอันประเสริฐ เสียสละตนเพื่อความสุขแก่มหาชน และ (๒) อีกนัยหนึ่งหมายถึงบุคคลผู้มีบุญญาธิการอันได้อบรมสั่งสมมาดีแล้วเกิดมาเพื่อสร้างสันติสุขและความผาสุกแก่มวลชนอันได้แก่พระเจ้าจักรพรรดิ และพระราชา ผู้ประกอบตนอยู่ในทศพิธราชธรรม และดูเหมือนว่ามนุษย์ในทุกยุคทุกสมัยต่างก็รอคอยบุคคลทั้งสองประเภทนี้ให้มาจุติในมนุษย์โลก เหมือนกับการคอยหยาดฝนของเหล่าพสกนิกร เพราะบุคคลสองประเภทนี้เกิดมาเพื่อความเจริญเพื่อความผาสุก เพื่อความสงบสุขของมวลมนุษย์อย่างแท้จริงนั่นเอง

ส่วนความเป็นมาในเรื่องบารมีของความเป็นพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้าฝ่ายเถรวาทเท่าที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกนี้ท่านแสดง หมายถึงพระประวัติของพระพุทธองค์ในขณะที่ท่องเที่ยวสั่งสมบารมีในวัฏฏะสงสาร เพื่อพัฒนาจิตวิญญาณให้สูงขึ้นไปตามลำดับเพื่อจุดมุ่งหมายอันสูงสุดของชีวิต กล่าวคือโพธิญาณ ดังนั้นพระโพธิสัตว์จึงเป็นชื่อของบุคคลผู้ที่จะ

ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเบื้องหน้าและจากแนวความคิดนี้เองจึงกลายมาเป็นหลักของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

ภูมิหลังประวัติความเป็นมาในพระสูตรได้แสดงประวัติของผู้นำเพ็ญบารมีเป็น พระโพธิสัตว์ก่อนที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในฝ่ายเถรวาท เมื่อวิเคราะห์ดูแล้วท่านได้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

ประเภทที่หนึ่ง ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาในการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน นับตั้งแต่เสด็จออกบรรพชา จนกระทั่งได้ตรัสรู้ ซึ่งเรื่องราวต่าง ๆ มีปรากฏอยู่ในหลายสูตร เช่น ภัยเตวสูตร จูฬกุกกัลขันธ์สูตร โพธิราชกุมารสูตร และ มหาสังกัจจตุสูตร เป็นต้น^๑

ประเภทที่สอง ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาในการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า โดยมิได้ระบุว่าเป็นพระองค์ใด นับตั้งแต่จุดจากสวรรค์ชั้นดุสิต จนถึงตรัสรู้ พระสูตรประเภทนี้บางพระสูตรได้กล่าวถึงประวัติของพระโพธิสัตว์ซึ่งบางครั้งก็เป็นช่วงที่ศาสนาว่างเว้นจากพระพุทธเจ้า อันได้แก่ มหาปทานสูตร^๒ และพระสูตรอื่น ๆ ในสุตตันตปิฎกมหารวรรค เป็นต้น

ส่วนความเป็นมาของบารมีในฝ่ายมหายาน เริ่มจำเดิมแต่พระพุทธศาสนาในอินเดียได้แบ่งออกเป็นนิกายถึง ๑๘ นิกายใหญ่ กาลเวลาล่วงมาในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๕ จึงได้เกิดมีขบวนการใหม่ขึ้นอีกขบวนการหนึ่งในพระพุทธศาสนา ขบวนการนี้เรียกตนเองว่า ลัทธิมหายาน ลัทธินี้ค่อย ๆ พักตัวเองขึ้นมาจากนิกายมหาสังฆิกะผสมผสานกับปรัชญาของนิกายพุทธศาสนาอื่น ๆ ทั้ง ๑๘ นิกาย รวมทั้งนิกายเถรวาทด้วย ก่อกำเนิดจนเป็นลัทธิมหายาน^๓ หลักธรรมของนิกายมหายานนี้ โดยส่วนใหญ่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับนิกายเถรวาท คือสอนเรื่องอริยสัจ ๔ และมีข้อปฏิบัติคือ ศีล สมาธิ ปัญญา มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือความหลุดพ้นทุกข์ แต่ส่วนที่แตกต่างกันนั้น อยู่ตรงที่นโยบายการเผยแผ่กับทั้งวิธีการเผยแผ่นั้น พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ถือคุณภาพของศาสนิกชนเป็นจุดสำคัญ แต่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานถือปริมาณเป็นจุดสำคัญ คือเขาถือว่าเมื่อมีปริมาณมากแล้วคุณภาพก็จะค่อย ๆ ตามมาด้วยการอบรมบ่มนิสัยได้ ฉะนั้นฝ่ายมหายานจึงบัญญัติพิธีกรรม และจารีตแบบแผนต่าง ๆ ขึ้นชนิดที่ฝ่ายเถรวาทไม่มี เพื่อให้เป็นอุบายโกศลชักจูงประชาชนให้มาเลื่อมใส และมีการลดหย่อนพระวินัยได้ตามกาลเทศะ แนวคิดและหลักธรรมต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนาตั้งเดิมก็ได้ถูกเปลี่ยนแปลงขึ้น เช่น เรื่องบารมี

^๑ ม. มุ. ๑๒/๒๖/๒๐๘,๔๑๑. ม. ม. ๑๓/๔๘๘.

^๒ ที. ม. ๑๐/๕/๑.

^๓ สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พุทธศาสนามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๖),

และหลักธรรม ต่างๆ จึงเกิดขึ้นมา โดยเฉพาะเรื่องบารมีนั้นมีความแตกต่างกันกับพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ผู้ศึกษาวิจัยจึงสรุปได้ถึงความเป็นมาของเรื่องบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานนั้นจึงมีเหมือนอยู่บ้างบางประเด็น และมีความแตกต่างกันด้วย

๔.๒ เปรียบเทียบความหมายของบารมีพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของมหายาน

เปรียบเทียบความหมายของบารมีพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของมหายานนั้น มีความแตกต่างกันอยู่บ้างบางประเด็น ในความหมายของพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า “บารมี” ตามที่มีผู้แสดงความคิดเห็นทั้งในคัมภีร์เก่า เช่น ในอรรถกถา และฎีกา และตามหนังสือรุ่นใหม่ เช่น ในพจนานุกรมภาษาบาลี และหนังสือทาง พุทธศาสนาต่างๆ มีดังต่อไปนี้

นักวิชาการพวกรหนึ่งเห็นว่า คำบารมี” น่าจะมาจากศัพท์เดิมว่า ปรม ลง ณ ปัจจัย ในราชาศัพท์^๔ ได้ศัพท์ว่า ปารม แล้วลง อี อิตถิลิงค์ อีกที เป็นปารมี

ถึงแม้จะเห็นตรงกันว่า ปารมีมันมาจากคำว่า ปรม ยังมีการตีความหมายของคำว่าบารมีต่างกันไปอีกตามความคิดเห็นเรื่องความหมายและการประกอบรูปศัพท์ของคำว่า ปรม

การวิเคราะห์ศัพท์ “ปรม” อันเป็นต้นศัพท์ของคำว่า ปารมี ตามแบบสัททณยะที่เก่าที่สุดในเถรวาท ปรากฏอยู่ในจริยาปิฎก อรรถกถาของพระธรรมปาละ รัชกาลในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖^๕ ท่านวิเคราะห์ความหมายไว้ได้ดังนี้ คือ

๑.ศัพท์ ปรม แปลว่า ผู้เป็นเลิศ ปารมี แปลว่า ภาวะหรือการกระทำของผู้เลิศ

ดังคำอธิบายว่า “ทานสี่ลาทิกุณวิเสสโยเคน สตุตตุตมตตาย ปรมมา มหาสตุตา โภทิสตุตา, เตสั ภาโว กมมุ วา ปารมี ทานาทิกิริยา” แปลว่า “พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย คือพระมหาสัตว์ทั้งหลาย ได้ชื่อว่า ปรม (เป็นเลิศ)

ดังคำอธิบายว่า “ปรั วา อติวิย สี่ลาทิกุณคณั อตุตโน สนุตานะ มินนติ ปกุชิปติ”

“อนึ่ง บุคคลโดยอมใส่, บรรจุ ซึ่งหมู่แห่งคุณมีศีล เป็นต้น ในสันดานของตนอย่างดียิ่ง (บุคคลนั้นชื่อว่าปรมะ)”

^๔ การลงปัจจัยในราชาศัพท์ ดุใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลี ไวยากรณ์วิจารณ์ภาค ภาคที่ ๒ สมาสและศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๑๕๓.

^๕ ดู Cp.A., p.227. เทียบ DAT.I:87. สำนวนภาษาและความคิด น่าจะอยู่ในศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ หลังจากพระพุทธโฆสะเพียงเล็กน้อย

๒. “ปรม” มาจาก ปรี มินาติ ปรี หมายถึง อนตฤกั กิเลสโจรคน หมูแห่งใจ คือ กิเลส อันเป็นผู้กระทำความไม่เป็นประโยชน์ และ อดุญ ปฏิปักษ์ สภาพตรงข้ามอื่น ๆ มินาติ ตรงกับคำว่า หีสติ แปลว่า ทำลาย พระมหาสัตว์ ชื่อว่า ปรม เพราะเป็นผู้ทำลายซึ่งกองใจ คือกิเลสอันไม่เป็นประโยชน์ หรือสิ่งอื่น ซึ่งตรงข้ามจากกายที่แท้ของตน คือธรรมกายภาวะหรือการกระทำของพระมหาสัตว์พระองค์นั้นเรียกว่า บารมี

ดังคำอธิบายว่า“ปรี วา อตฤกัโต อดุญ ปฏิปักษ์ วา ตทนตฤกั กิเลสโจรคน มินาติ หีสติตี” ปรีโม มหาสตุโต.. ตสุ ส ภาโว กมัม วา ปารมิตา ทานาทิกิริยวา”

“อนึ่ง บุคคลผู้ใด ย่อมกำจัดหรือยอมทำลายซึ่งกองใจ คือกิเลสอันกระทำ ซึ่งความไม่ ประโยชน์หรือเป็นสิ่งตรงข้ามอื่นจากกายที่แท้จริงของตนอย่างยิ่ง ผู้นั้นคือ พระมหาสัตว์ผู้ปรมา ภาวะหรือการกระทำของท่านผู้ปรมานั้น ชื่อ ว่า ปารมิตา ได้แกกิริยา มีการให้ทานเป็นต้น”

สังเกตได้ว่าท่านมีกรรมวิธีผูกศัพท์ ปรม จาก ปรี (ในความหมายต่าง ๆ) กับศัพท์ที่ขึ้นต้นด้วย ม ยกเว้นความหมายแรก และ ปรี รจติ

ศัพท์ “ปรม “ ซึ่งพระธรรมปาละเห็นว่าเป็นต้นของศัพท์ “บารมี” นั้น พระอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์บาลี อภิธานปฐพีปกาสูจิ ได้วิเคราะห์ว่าดังนี้ “ปรี ปจฺจเนกั มาเรติ ปรม”^๗ แปลว่า กรรมใด ย่อมยังฝ่ายอื่นให้ตาย เหตุนั้นกรรมนั้นชื่อว่าปรม

การวิเคราะห์ความหมายของคำและการประกอบรูปศัพท์ตามแบบพระธรรมปาละ และพระอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ อภิธานปฐพีปกา ชำต้น เป็นแบบที่เรียกว่า สัททณยะเทียม (Pseudo – etymology) มีความมุ่งหมายสอนธรรมะมากกว่าจะวิเคราะห์ตามหลักภาษาศาสตร์นักวิชาการสมัยหลัง ไม่นิยมวิเคราะห์เช่นนั้นนัก ได้มุ่งเฉพาะความหมาย ซึ่งปรากฏมีใช้จริง ๆ นักวิชาการเหล่านั้นได้ตีความหมายของ ปรม ว่า ผู้ที่เต็มเปี่ยม ผู้ยอดเยี่ยม และ “บารมี” ซึ่งเป็นรูปศัพท์ที่ติดใจถึงคำว่า “ความเลิศ” คุณธรรมหรือคุณสมบัติที่ทำให้เป็นเลิศ ตัวอย่างเช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายในธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ ว่า

“ศัพท์ว่า บารมี สันนิษฐานว่า ออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติ หรือปฏิบัติอันยอดเยี่ยม ท่านพรรณนาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้บำเพ็ญมา แต่ครั้งยังเป็น พระโพธิสัตว์เมื่อพระบารมีเหล่านี้เต็มจึงได้ตรัส”

^๖ ตามพจนานุกรม ธาตุ มิ ตรงกับ ธาตุ หิงฺส หลวงเทพรัตนานุศิษฏ์ ,คัมภีร์ธาตุปฐพีปกา, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,๒๕๐๙), หน้า ๒๙๑.

^๗ พร้อมทั้งสูจิ ,บาลีอภิธานปฐพีปกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไท,๒๕๐๙), หน้า ๒๙๑.

“ศัพท์ว่า บารมี สันนิษฐานว่า ออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติ หรือ ปฏิปทาอันยอดเยี่ยม ท่านพรรณนาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้บำเพ็ญมา แต่ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์เมื่อพระบารมีเหล่านี้เต็มจึงได้ตรัส”^{๘๘}

ความเห็นนี้ตรงกับ การตั้งวิเคราะห์ศัพท์บาลีว่า

ปรมํ ปาเปตตีติ ปารมี (ปฏิปทา)^{๘๙}

ปฏิปทาโดยยังผู้ปฏิบัติถึงความเป็นผู้ยอด (เลิศ, ยิ่งใหญ่) ปฏิปทานั้นเรียกว่า บารมีศัพท์ “ปารมิตา” มาจาก ปรม เพราะ

๑. เป็นธรรมที่ต้องบำเพ็ญเป็นเวลานาน (ปรเมณ กาเลน สนมุทาคตา)
๒. มีธรรมชาติเป็นของบริสุทธิ์ยิ่ง (ปรมยา สวภาวิสุทฺธยา วิสุทฺธา)
๓. สูงเกินธรรมของพระสาวกและพระปัจเจกพุทธเจ้า (ปรมํ จ ผลมณฺุปรยจฺจนฺติ)^{๙๐}

การวิเคราะห์ความหมายของคำว่า “บารมี” ว่าความเต็มหรือความเป็นเลิศนี้ ตรงกับความเห็นของนักวิชาการยุคปัจจุบันที่มีชื่อหลายท่าน เช่น ซิลเดออร์ส (R.C. Childers)^{๙๑} ริส เดวิดส์ (T.w. Rhys Davids) และวิลเลียม สตีด (William Stede)^{๙๒} ญาณติโลก (Nyanatiloka)^{๙๓} ท่านเหล่านี้ได้อธิบายเพิ่มเติมทำนองเดียวกันว่า

บารมี แปลว่า ความเลิศ, ความเต็ม (completeness) หรือความสมบูรณ์แบบ (perfection) คุณธรรม ๑๐ ประการที่นำไปสู่ความเป็นพระพุทฺธเจ้าได้แก่

๑. ทานบารมี (Perfection in giving or liberality)
๒. ศีลบารมี (Perfection in Morality)
๓. เนกขัมมบารมี (Perfection in Penunciation)
๔. ปัญญาบารมี (Perfection in Wisdom)
๕. วิริยบารมี (Perfection in Energy)

^{๘๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๙๙), หน้า ๑๑๑.

^{๘๙} ข้อความนี้จากการตั้งวิเคราะห์ของพระราชเวที (สมพงษ์ พุทธิวิไล ป.๕.๙) วัดเบญจมบพิตร

^{๙๐} Har Dayal, *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature* (Delhi : Motilal Banarasidass 1970), p.166.

^{๙๑} Robert Caesar Childers, *A Dictionary of the Pali Language* (London : Kegan Paul Trench, Trubner Co., Ltd., 1909), p. 334-335.

^{๙๒} Dict.P.T.S., p.454.

^{๙๓} Nyanatiloka, *Buddhist Dictionary* (Columbo : Frewin co, 1972), p.125.

๖. ขันติบารมี (Perfection in Patience or Forbearance)
๗. สัจจบารมี (Perfection in Truthfulness)
๘. อธิษฐานบารมี (Perfection in Resolution)
๙. เมตตาบารมี (Perfection in Loving Kindness)
๑๐. อุเบกขาบารมี (Perfection in Equanimity)

ที. โกลด์สตุคเกอร์ (T. Goldstucker) กล่าวว่า “บารมี” เป็นรูปอภิปิณฑลของ ปรม แต่แทนที่จะตีความหมายว่า ความเป็นเลิศ กลับแปลว่า “ธิดาของพระปรมะ” ธิดาของผู้เป็นเลิศ คือ ธิดาของพระพุทธเจ้า^{๑๔}

ส่วนความหมายของบารมีฝ่ายมหายาน บารมี คือ คุณธรรมหรือคุณสมบัติอันเป็น เหตุให้ถึงฝั่งคือ ความสำเร็จต่าง ๆ ตามที่บุคคลผู้นั้นมุ่งหมาย บุคคลต้องการบรรลุผลอันใดต้องบำเพ็ญบารมีอันเป็นเหตุให้บรรลุผลอันนั้น บารมี ซึ่งกล่าวในที่นี้ คือ ฝ่ายมหายานบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ เพื่อมุ่งสู่ความหลุดพ้นจากปวงกิเลสและปวงทุกข์ บารมีอื่นๆ ก็ทำนองเดียวกัน เช่น ศีลบารมี การมุ่งรักษาศีลโดยไม่เห็นแก่ทรัพย์ภายนอก การยอมเสียทรัพย์ภายนอกเพื่อรักษาศีลไว้ให้ได้เป็น ศีลบารมี การยอมสละบุตรภรรยา หรืออวัยวะเลือดเนื้อเพื่อรักษาศีลเป็น ศีลเป็นศีล อุปปาบบารมี การยอมสละชีวิตเพื่อรักษาศีลเป็นศีลปรมาตบารมี

๔.๓ เปรียบเทียบประเภทบารมีของพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของมหายาน

ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบประเภทบารมีของพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของมหายานมีความแตกต่างดังต่อไปนี้

ประเภทของบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น แบ่งบารมีออกได้เป็น ๑๐ อย่าง หรือเรียกอีกอย่างว่า ทศบารมี หรือ บารมี ๑๐ คือ กำลังใจที่ต้องทำให้เต็ม ไม่พร่อง มี ๑๐ อย่าง ดังนี้คือ

๑. ทานบารมี คือ การให้โดยไม่หวังผล ทาน หมายถึง การให้, การแบ่งปัน, การเสียสละ, การเอื้อเฟื้อ หรืออีกความหมายหนึ่งคือ วัตถุที่พึงให้

ทานที่แปลว่า การให้, การแบ่งปัน, การเสียสละ, การเอื้อเฟื้อ หมายถึงการให้ทานด้วยจิตใจที่ตั้งงาม มุ่งเพื่อบูชาพระคุณ เช่นที่ให้แก่บิดามารดา ถวายแก่พระสงฆ์ เป็นต้นบ้าง มุ่งเพื่อสงเคราะห์ เช่นที่ให้แก่คนตกทุกข์ได้ยาก ให้แก่คนทั่วไปด้วยความกรุณาสงสารบ้าง

ทานที่แปลว่า วัตถุที่พึงให้ ย่อมาจาก "ทานวัตถุ" หมายถึงสิ่งของสำหรับให้สำหรับเสียสละให้ผู้อื่น ได้แก่สิ่งของที่ถวายพระ สิ่งของที่ควรนำไปให้เพื่อตอบแทนบุญคุณแก่ผู้มีพระคุณ

^{๑๔} Har Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature ,p.166.

เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ ญาติผู้ใหญ่ เรียกว่าไทยทาน บ้าง ไทยธรรม บ้าง มี ๑๐ อย่างได้แก่ อาหาร, น้ำ, เครื่องนุ่งห่ม, ยานพาหนะ, มาลัยและดอกไม้, ของหอม (ธูปเทียน), เครื่องอุปโภค (สบู่ เป็นต้น), ที่นอน, ที่อยู่อาศัย, และประทีป (ไฟหรือไฟฟ้า) การให้ทานวัตถุ ๑๐ อย่างนี้มีผลานิสงส์มากเพราะเป็นสิ่งที่ให้ประโยชน์อย่างเดียว ไม่มีโทษ ไม่มีพิษภัยแก่ผู้รับ การเลือกของที่จะให้ บัณฑิตสรรเสริญ ด้วยจิตใจที่ดีงาม

ทานเป็นบุญอย่างหนึ่ง เรียกว่า "ทานมัย" คือบุญที่เกิดจากการให้ เป็นสังคหวัตถุ คือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจกันได้ และเป็นบ่อเกิดแห่งบารมีที่เรียกว่า ทานบารมี

๒. ศิลบารมี คือ การรักษาศีลให้เป็นปกติ ศีล (บาลี: สील) คือข้อปฏิบัติตนขั้นพื้นฐานในทางพระพุทธศาสนาเพื่อควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงามมีความปกติสุขเพื่อประโยชน์ขั้นพื้นฐานคือความสุขและไม่มีการเบียดเบียนกันในสังคมประโยชน์ของศีลในขั้นพื้นฐานคือทำให้กาย วาจา ใจ สงบไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ทำให้สามารถที่จะทำให้จิตสงบได้ง่ายในการทำสมาธิ ในระดับของบรรพชิต ศีลจะมีจำนวนมาก เพื่อกำกับให้พระภิกษุสงฆ์สามเณรสามารถครองตนในสมณภาวะได้อย่างสมบูรณ์ และเอื้อต่อการประพฤติพรหมจรรย์ในขั้นสูงต่อไปได้ ความหมายของศีลนั้นแปลได้หลายความหมาย โดยศัพท์แปลว่า ความปกติกายวาจากล่าวคือความปกติตามระเบียบวินัย, ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ, ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ และยังมีใช้เป็นคำเรียกอย่างง่ายสำหรับคำว่า "อุทิศศีลสิกขา" อันได้แก่ข้อปฏิบัติขั้นต้นเพื่อการฝึกตนในทางพระพุทธศาสนาด้วย.

๓. เนกขัมมบารมี คือ การถือบวช เนกขัมมะ แปลว่า การออก, การออกบวช, ความไม่มีกามกิเลส ใช้คำว่า เนกขัม ก็มี เนกขัมมะ หมายถึงการละเหี่ยวเรือนออกไปบวชเป็นพระเป็นนักบวช, การละชีวิตทางโลกไปสู่ชีวิตอันบริสุทธิ์ เป็นการปลดเปลื้องตนจากโลกียวิสัยไปบำเพ็ญเพียรเพื่อความปลอดจากราคะและตัณหา ปกติใช้เรียกการออกบวชของนักบวชทุกประเภทและใช้ได้ทั้งชายและหญิง เนกขัมมะ ในพระพุทธศาสนาจัดเป็นบารมีอย่างหนึ่งเรียกว่า เนกขัมมบารมี คือบารมีที่เกิดจากการออกบวช

๔. ปัญญาบารมี คือ ความรู้ ปัญญา แปลว่า ความรู้ทั่ว คือรู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน, รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ, รู้สิ่งที่ควรทำควรเว้น เป็นต้น เป็นธรรมที่คอยกำกับศรัทธา เพื่อให้เชื่อประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่ออย่างมกมาย ปัญญา ทำให้เกิดได้ ๓ วิธี คือ (๑) โดยการสดับตรับฟัง การศึกษาเล่าเรียน (สุตมยปัญญา) (๒) โดยการคิดค้น การตรึกตรอง (จินตามยปัญญา) และ (๓) โดยการอบรมจิต การเจริญภาวนา (ภาวนามยปัญญา)

ปัญญา ที่เป็นระดับ อธิปัญญา คือปัญญาอย่างสูง จัดเป็นสิกขาข้อหนึ่งใน สิกขา ๓ หรือ ไตรสิกขา คือ อธิศีล อธิสมาธิ อธิปัญญา

๕. วิริยะบารมี คือ ความเพียร วิริยะ แปลว่า ความเพียร ความพยายาม ความกล้าที่จะลงมือทำ ภาวะของผู้กล้า เป็นแนวทางให้ดำเนินไปสู่ความสำเร็จตามประสงค์ หมายถึง การลงมือปฏิบัติลงมือทำงานที่ตนชอบที่ตนรัก ทำด้วยความพากเพียรพยายาม ทำด้วยความสนุก กล้าหาญ กล้าเผชิญกับความทุกข์ยาก ปัญหาและอุปสรรคที่จะเกิดขึ้น หากมีอุปสรรคข้อขัดข้องใดๆ ก็เพียรกำจัดปัดเป่าไปให้หมดสิ้นไปโดยไม่ย่อท้อไม่สิ้นหวังเดินหน้าเรื่อยไปจนกว่าจะบรรลุเป้าหมาย คือ ความสำเร็จ วิริยะ เป็นเหตุให้กล้าลงมือทำงานและกล้าเผชิญปัญหาอุปสรรคต่างๆ ขณะทำงาน ตรงกันข้าม หากขาดความเพียรพยายามเสียแล้วก็ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า คนจะล่วงทุกข์ได้ก็เพราะความเพียร วิริยารัมภะ หมายถึง การปรารถนาความเพียรคือลงมือทำความเพียรอย่างเข้มแข็งเด็ดเดี่ยววิริยารัมภภาเป็นถ้อยคำที่ชักนำให้ปรารถนาความเพียร

๖. ขันติบารมี คือ ความอดทนอดกลั้น หมายถึง การรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกระทบกระทบทั้งด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนา หรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความมั่นคงหนักแน่นเหมือนแผ่นดิน ซึ่งไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะมีความเดือดร้อนอะไรลงไป ของเสีย ของหอม ของสกปรกหรือของดีงามก็ตาม

๗. สัจจะบารมี คือ ความตั้งใจจริง เอาจริง จริงใจ "สัจจะ" แปลว่า ความสัตย์ ความซื่อ ถ้ายบายความตามศัพท์แยกได้ ๓ ลักษณะคือ มีความจริง ความตรง และความแท้ จริง คือ ไม่เล่นตลก คือ ความประพฤติทางกาย วาจา ตรงไม่บิดพลิ้ว ไม่บ่ายเบี่ยง แท้ คือ ไม่เหลวไหล แต่ถ้าในทางปฏิบัติสัจจะ คือ ความรับผิดชอบ หมายความว่า ถ้าจะทำอะไรแล้ว ต้องตั้งใจทำจริง ทำอย่างสุดความสามารถให้เป็นผลสำเร็จ การที่ใครจะสามารถสร้างตัวขึ้นมาได้นั้น ต้องมีสัจจะเป็นพื้นฐาน เพราะคนที่มีสัจจะเป็นพื้นฐานจะมีความรับผิดชอบต่อสิ่งที่ทำทุกอย่าง ไม่ปล่อยผ่านไปกับสิ่งที่ได้รับมา จะทำทุกสิ่ง ที่มาถึงมืออย่างสุดกำลัง และเต็มความสามารถ

๘. อธิษฐานบารมี คือ ความตั้งใจมั่น ไม่เปลี่ยนแปลง อธิษฐาน แปลว่า การตั้งมั่น การตัดสินใจ การตั้งความปรารถนา ท้าวไปหมายถึงการตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, การตั้งจิตร้องขอสิ่งใดสิ่งหนึ่งต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์, การนี้ปรารถนาสิ่งที่ต้องการจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ตั้งจิตอธิษฐานขอพรจากพระ นึกอธิษฐานในใจขอให้เดินทางแคล้วคลาด เป็นต้น

คำว่า อธิษฐาน ในคำวัดหมายถึงความตั้งใจมั่นคงตัดสินใจรักษาสัจจะ ตั้งใจประกอบความเพียร ตั้งใจเสียสละ ตั้งใจทำบุญ ตั้งใจหาความสงบ เป็นต้น

๙. เมตตาบารมี คือ ความรักด้วยความปรานี เมตตา เป็นหนึ่งในพรหมวิหารธรรมในพระพุทธศาสนา หรือพรหมวิหารสี่ ซึ่งประกอบไปด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา โดยเป็นปัจจัยให้เกิดพรหมวิหารอื่นได้

๑๐. อุเบกขาบารมี คือ ความวางเฉย อุเบกขา หมายถึงความความวางเฉยแบบวางใจเป็นกลางๆ โดยไม่เอนเอียงเข้าข้างเพราะชอบ เพราะชัง เพราะหลงและเพราะกลัว เช่นไม่เสียใจเมื่อคนที่ตนรักถึงความวิบัติ หรือไม่เสียใจเมื่อศัตรูถึงความวิบัติ มีใจวางเฉยแบบไม่แยะแสบหรือไม่รู้ไม่ชี้ ทั่วๆ ที่สามารถช่วยเหลือได้เป็นต้น ลักษณะของผู้มีอุเบกขา คือเป็นคนหนักแน่นมีสติอยู่เสมอ ไม่ดีใจไม่เสียใจจนเกินเหตุ เป็นคนยุติธรรม ยึดหลักความเป็นผู้ใหญ่ รักษาความเป็นกลางไว้ได้ มั่นคงไม่เอนเอียงเข้าข้าง ปฏิบัติหน้าที่ด้วยเหตุผลถูกต้องคลองธรรม และเป็นผู้วางเฉยได้เมื่อไม่อาจประพจน์เมตตา กรุณา หรือมุทิตาได้^{๑๕}

ประเภทของบารมีทั้ง ๑๐ ประการในพระพุทธศาสนาเดรวาทนั้น ผู้ประพจน์ปฏิบัติได้ทั้ง ๑๐ ประการโดยสมบูรณ์ ย่อมนำมาซึ่งความบริสุทธิ์และสามารถหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงได้

ส่วนประเภทของบารมีในพระพุทธศาสนามหายานนั้น แบ่งบารมีออกได้เป็น ๖ อย่าง มีรายละเอียดดังนี้ คือ

๑. ทานบารมี พระพุทธศาสนาเน้นคุณธรรมเกี่ยวกับการช่วยเหลือผู้อื่น เช่น เมตตา กรุณา และทานเป็นพิเศษ จนเห็นว่าแตกต่างจากศาสนาอื่น ๆ ในอินเดียยุคเดียวกัน การให้หรือทานในที่นี้จึงมีนัยที่น่าพิจารณาอย่างน้อย ๒ ประการคือ (๑) เพื่อสลัดความเห็นแก่ตัว สร้างความอ่อนโยนให้กับจิตใจ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำหรับคุณธรรมขั้นสูงต่อไป และ (๒) แสดงว่าในสังคมมีคนยากจนที่ควรแก่การได้รับความช่วยเหลือ และมีผู้ที่ทำประโยชน์แก่สังคม เช่น นักบวช บุคคลเช่นนี้ไม่มีอาชีพ หากได้รับการอุปถัมภ์แล้ว จะทำหน้าที่ของตนได้อย่างดี เมื่อมหายานอุบัติขึ้นมา ได้รับเอาทานบารมีที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกมาเป็นบารมีธรรมข้อหนึ่งของพระโพธิสัตว์ด้วย พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีข้อนี้จะมีสภาพจิตใจกว้างขวาง เผื่อแผ่ไปยังผู้ขัดสนและตกทุกข์ได้ยากทั้งหมด ดังที่คัมภีร์โพธิจรยาวตารกล่าวไว้ว่า

พระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นยาและเป็นแพทย์รักษาผู้เจ็บป่วยให้หายป่วย ปรารถนาที่จะเป็นอาหารและน้ำให้ผู้อดอยากหิวโหยได้ดื่มกิน ทั้งในยามปกติและเมื่อคราวประสบทุกข์ภัย ปรารถนาเป็นขุมทรัพย์ที่ไม่มีวันหมดสำหรับคนขัดสนสิ้นเนื้อประดาตัว และเป็นแหล่งบรรเทาทุกข์อื่น ๆ สำหรับผู้ต้องการความช่วยเหลือ

^{๑๕} ชุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๔๑๔.

นอกจากการให้วัตถุสิ่งของแล้ว แม้ผลแห่งกรรมดีที่ได้กระทำลงไปทั้งในอดีต ปัจจุบัน และ ก้อนาคต พระโพธิสัตว์ก็ยินดีสละให้ หากจะช่วยให้ผู้รับพ้นจากความทุกข์ ซึ่งนับว่าแตกต่าง พระพุทธศาสนายุคแรกที่สอนว่า ทุกคนต่างมีกรรมเป็นของตน ไม่สามารถจะโอนถ่ายไปยังผู้อื่นได้ แต่เป็นเพราะรักในพระโพธิญาณ พระโพธิสัตว์จึงยอมเสียสละทุกอย่างแม้กระทั่งผลกรรมดีของตน ให้ผู้อื่น อย่างไรก็ตามก็ดี เช่นเดียวกับเถรวาท มหายานถือว่าทานที่ล้ำเลิศยิ่งกว่าทานทั้งปวงคือ ธรรม ทานดังพระสูตรที่แปลเป็นภาษาจีนกล่าวไว้ดังนี้

อุบายที่ต่ำ (อนุบาย) คืออะไร พระโพธิสัตว์ขณะที่บำเพ็ญทานบารมี ให้การช่วยเหลือผู้อื่น ด้วยวัตถุสิ่งของอย่างเดียว แต่ไม่เคยยกพวกเขาจากความชั่วให้เข้าใจธรรม เข้าใจธรรม นี่คืออุบาย ที่ต่ำ

ทำไม? เพราะการช่วยเหลือด้วยวัตถุยังไม่จำเป็นว่าเป็นการช่วยเหลือจริงๆ มูลสัตว์ไม่ว่า กองใหญ่หรือเล็ก อย่างไรก็ตามเสียก็ยอมส่งกลิ่นเหม็นอยู่วันยังค่ำ นัยเดียวกัน เหล่าสัตว์ล้วนประสบ ความทุกข์จากกรรมและพื้นเพอุปนิสัยของตน เป็นไปไม่ได้ที่จะทำให้พวกเขามีความสุขด้วยการ ป้อนวัตถุให้อย่างเดียว วิธีที่ดีที่สุดที่จะช่วยเหลือพวกเขาคือการให้ธรรม

กล่าวโดยสรุป แนวคิดเรื่องทานบารมีเป็นของพระพุทธศาสนายุคแรก เพียงแต่ มหายานได้นำมาเน้นเป็นพิเศษ

๒. ศิลบารมี ศิลหมายถึงปกติหรือการประพฤติที่อยู่ใน ครอบครองคลองธรรม ในพระไตรปิฎกของเถรวาทมักมารวมกับสมาธิและปัญญาที่เป็นหลัก ไตรสิกขา พระพุทธโฆสจารย์แบ่งศิลออกเป็น ๒ ประการคือ วาริตศิล ได้แก่ข้อห้าม และจาริต ศิล ได้แก่ ข้ออนุญาต^{๑๖} วัตถุประสงค์ของศิล คือ การรักษาตนเองเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น ด้วย อำนาจของศิล กิเลสอย่างหยาบจะอยู่ภายใต้การควบคุม อย่างน้อยก็ชั่วคราว ส่วนประเภทของ ศิลมีแตกต่างกันไปตามภูมิของผู้ปฏิบัติ เช่น ศิล ๕ ศิล ๘ ศิล ๑๐ วินัย ๒๒๗ ข้อ สำหรับ พระภิกษุ และ ๒๕๐ ข้อ สำหรับภิกษุณี ศิลเหล่านี้ปรากฏในพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนายุค แรก สำหรับมหายานได้แก้ไขตัดแปลงไปบ้าง และขณะที่ยังคงสาระสำคัญเดิมไว้ พระโพธิสัตว์ อาจละเมิดศิลได้ หากพิจารณา

แล้วว่าจะเป็นการแสดงความเมตตาและความกรุณาต่อผู้อื่น โภติสัตว์ภูมิได้แสดงว่า เหตุการณ์ใดบ้างที่พระโพธิสัตว์อาจละเมิดศิลได้ แต่ทุกสถานการณ์จะต้องเกี่ยวข้องกับ ความเมตตาและความกรุณา ต้องการช่วยเหลือผู้อื่นทั้งสิ้น ฉะนั้น พระโพธิสัตว์อาจปลิดชีวิตทูรชนที่ กำลังจะก่อกรรมทำเข็ญ ฆ่าพระอรหันตสาวก พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้

^{๑๖} วิสุทธิ มรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๑ ; ๒๕๓๖ : ๒๒

โดยตั้งเจตนาดังนี้ว่า ผลจากการกระทำนี้ แม้จะทำให้ต้องตกนรกหมกไหม้ก็ไม่เป็นไร เพราะจะทำให้มีโอกาสได้ช่วยเหลือสัตว์นรกต่อไป พระโพธิสัตว์อาจยึดทรัพย์สมบัติที่ได้มาโดยทุจริตของพระราชอา เสนาบดี และของอาชญากรที่ก่อกรรมทำเข็ญแก่ประชาชนแล้วนำมาอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา อาจมีเพศสัมพันธ์กับหญิงสาวเพื่อหันเหล่อนจากการกระทำอันชั่วร้าย อาจพูดคำหยาบเพื่อตักเตือนและป้องกันไม่ให้คนชั่วประพฤติบาปอกุศล อาจพูดเท็จเมื่อจำเป็นต้องช่วยเหลือผู้อื่น อาจมีส่วนร่วมในกิจกรรมบันเทิงทางโลกเพื่อผ่อนคลายทุกข์โศกของมหาชน และกิจกรรมอื่น ๆ ในทำนองเดียวกัน ข้อผ่อนคลายในศีลเหล่านี้เป็นที่ตั้งข้อสังเกตของนักปราชญ์พระพุทธศาสนาสมัยต่อมาว่า จะไม่มีหลักจริยธรรมสากลที่ใช้ได้กับทุกสถานการณ์^{๑๗} และเป็นที่มาของความประพฤติหย่อนของบรรพชิตมหายานบางกลุ่มในนามของ “ความเมตตากรุณาต่อผู้อื่น” ซึ่งจะ

เป็นพื้นฐานสำหรับพัฒนาการแบบพุทธตันตรยานในสมัยต่อไป

๓. กษานติบารมี บารมีธรรมข้อที่ ๓ คือ กษานติบารมี กษานติ แปลว่า อุดทน เป็นธรรมที่เป็นข้าศึกต่อโทสะและความพยายาม พระธรรมบทพุทธทศนิกาย กล่าวว่า “ความอดทนเป็นตบะอย่างยิ่งยวด”^{๑๘} ศีกษาสมุจจัย แบ่งความอดทนออกเป็น ๓ ชนิดคือ

๑. อดทนต่อความทุกข์

๒. อดทนต่อคำสอน

๓. อดทนต่อความเจ็บปวดและการดูถูกเหยียดหยาม

ความทุกข์มีอยู่ในสังสารวัฏ ควรที่ทุกคนจะเผชิญหน้ากับมันด้วยความกล้าหาญ นอกจากนั้น ความทุกข์ยังช่วยให้เจริญก้าวหน้าในธรรมหลายประการ เช่น ทำให้ไม่ประมาทหมัวเมาในชีวิต ทำให้รู้จักเห็นใจผู้อื่น และเพิ่มพูนศรัทธาในพระพุทธรเจ้า เป็นต้น อนัตตา เป็นคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา สำหรับสามัญชนที่มีปกติยึดถือในตัวตนแล้วยากที่จะเข้าใจได้ จะต้องอาศัยการศึกษาอบรมและพอกพูนเพาะบ่มอุปนิสัยด้วยความอดทนจึงจะเข้าใจได้ ส่วนความอดทนข้อที่สามหมายถึงความอดกลั้นต่อคำด่าว่า และการทำร้ายทุบตีของผู้อื่น ไม่ถือโทษโกรธตอบและพร้อมที่จะให้อภัย เป็นการแสดงความรักและความเมตตาตอบแทน ทั้งนี้เพราะพิจารณาเห็นว่า ผู้ที่กำลังด่าว่าทำร้ายตนนั้น ในอดีตชาติ อาจเป็นมิตรสหาย ญาติพี่น้องหรือครูอาจารย์กันมาก่อน จริง ๆ แล้ว ไม่มีผู้ด่าและผู้ถูกด่า ทุกอย่างสักว่าแต่เป็นธาตุ จึงไม่มีประโยชน์อะไรจะต้องโกรธ เพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน เพราะต่างร่วมชะตากรรมเดียวกันทั้งหมด

^{๑๗} ในทางจริยศาสตร์ เรียกหลักจริยธรรมแบบนี้ว่าสัมพัทธนิยม (Relativism)

^{๑๘} พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา, เล่มที่ ๒๕, ๒๕๓๐ : ๕๘

๔. วิริยบารมี วิริยะ คือความขยันและกล้าหาญ คำสอนของพระพุทธเจ้า นอกจากจะเป็น “กรรมวาที” แล้ว ยังเป็น “วิริยวาที” อีกด้วย ซึ่งหมายความว่า การจะบรรลุจุดหมายสูงสุดทางศาสนานั้น ต้องอาศัยความเพียรพยายาม ไม่ใช่อาศัยความเกียจคร้าน วิริยะ หรือความเพียรอย่างไม่ย่อท้อ จึงจำเป็นต่อการบรรลุพระโพธิญาณ นอกจากจะมั่นคงไม่เบื่อง่ายในเป้าหมายแล้ว ผู้บำเพ็ญวิริยบารมีจะต้องเพียรป้องกันตนเองจากบาปอกุศลต่าง ๆ ด้วย จะหักห้ามใจตนเองจากความเพลิดเพลินในกาม เพราะกามสุข เป็นเสมือนหนึ่งคมีดอาบน้ำผึ้ง ที่พร้อมจะบาดผู้ที่หลงระเริงดื่มกินได้ทุกเมื่อ พระโพธิสัตว์จะกระทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความระมัดระวัง รอบคอบเสมอ แต่เมื่อได้ตัดสินใจกระทำการใดแล้ว จะทำด้วยความมุ่งมั่น ไม่ย่อท้อจนกว่าจะบรรลุผลสำเร็จ

๕. สมถบารมี หลังจากบำเพ็ญวิริยบารมีจนเต็มกำลังแล้ว พระโพธิสัตว์ควรทำใจให้สงบ การสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับความเมตตากรุณาต่อผู้อื่นอย่างเดียว แต่ความสงบภายในตน ไม่ว่าจะเป็นกายวิเวก จิตวิเวก และอุปจิตวิเวก พระโพธิสัตว์ต้องสั่งสมให้เต็มเปี่ยมบริบูรณ์เช่นกัน เพราะความสุขสงบภายในตน ย่อมทำให้เข้าใจธรรม เอาชนะกิเลส ในใจตนและมองเห็นความเท่าเทียมกันระหว่างตนกับผู้อื่น ช่องทางการทำใจให้สงบมี 2 ประการ คือ สมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา อารมณ์ของทั้ง 2 ภาวนา จะทำให้เกิดดวงปัญญา และคลายความลุ่มหลงมัวเมาในกามและสมบัติทางโลกทั้งหมด

๖. ปัญญาบารมี ปัญญาคือความเห็นแจ้งในกุศลและอกุศล ซึ่งถือว่าเป็นบูรณาการขั้นสุดท้ายของทุกบารมีดังกล่าวมาแล้ว “พระตถาคตเจ้าทรงตรัสรู้และทรงได้รับพระสมยานามเช่นนั้นด้วยพระปัญญาบารมี” จะเห็นว่าปัญญาบารมีที่เต็มเปี่ยมยังประโยชน์อันยิ่งใหญ่ แก่เทพและมนุษย์ทั้งหลาย ดังที่อัญญาสาหสริกาปรัชญาปารมิตา กล่าวว่า

มารและเสนามารจะไม่สามารถทำร้ายผู้บำเพ็ญปัญญาบารมีได้เลย... ผู้บำเพ็ญปัญญาบารมีเป็นผู้องอาจแกลัวกล้าท่ามกลางบริษัท 4 ไม่มีอาการประหวั่นพรั่นพรึงต่อคำถามของผู้ประสงค์ร้าย... เป็นที่รักของมารดา บิดา มิตรสหาย ญาติพี่น้อง และสมณพราหมณ์ทั้งปวง... สามารถข่มเสี้ยซึ่งคำถามและคำตอบของปรวาทที่ด้วยวิถีแห่งธรรม

ความรู้ที่พระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้ ได้แก่ อนัตตา กล่าวคือสิ่งทั้งหลายดำรงอยู่ในสภาพศูนฺย์ ประเด็นที่น่าสนใจของบารมีธรรมทั้ง ๖ สามารถสรุปได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

๑. ความกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์เป็นศูนย์กลางของทุกบารมีธรรม นี่คือเหตุผลว่าทำไมคำสอนของมหายานจึงให้ความสำคัญแก่สังคัมเป็นอันดับแรก และทำให้ละเมียดศีลได้หากจะเป็นการช่วยเหลือผู้อื่น ธรรมนิยมปฏิบัติอย่างเข้มงวดแบบนักบวชของพระพุทธศาสนายุคแรก

ได้ผ่านคนหลายลง แม้ว่าหลักกรุณาจะเป็นคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนายุคแรกเช่นกัน แต่ท่าทีที่ไม่เห็นด้วยกับการคลุกคลีอันไม่สมควรกับคฤหัสถ์ ดูเหมือนว่าจะเป็นการอุปสรรคต่อการนำคำสอนนี้ไปสู่ภาคปฏิบัติให้เป็นอุดมการณ์ทางสังคม มหายานสามารถแก้ไขภาวะขัดแย้งนี้ด้วยการสอนเรื่องสังสารวัฏและนิพพานว่าเป็นคนละด้านของเหรียญเดียวกัน ฉะนั้น นิพพานสามารถบรรลุได้ด้วยจริยธรรมเชิงบวก ซึ่งในที่นี้คือความกรุณาที่มีมิติทางสังคม

๒. การเมตตาต่อผู้อื่นก็เช่นกัน ให้ผลดีต่อคุณภาพชีวิตอย่างยิ่ง เพราะหมายถึงการขจัดความโกรธและความพยาบาทออกจากจิตใจ ช่วยบรรเทาความเครียด และมีชีวิตอย่างผาสุก ผลลัพธ์คือบุคลิกภาพอันสงบเยือกเย็นของผู้มีคุณธรรมข้อนี้ แต่มหายานได้ทำให้คุณธรรมข้อนี้มีลักษณะทางสังคม ด้วยหลักมหากุณาดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

๓. อาศัยความกรุณาต่อผู้อื่นเป็นอันดับแรก แม้กระทั่งว่าสามารถถ่ายโอนความดีของตนให้ผู้อื่นได้ ซึ่งตรงข้ามกับคำสอนของพระพุทธศาสนายุคแรก จริยธรรมดังกล่าวนี้ทำให้มหายานเป็นที่สะดุดใจของประชาชน โดยเฉพาะระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๗-๑๒

๔. มหายานยังคงวิถีชีวิตแบบบรรพชิตไว้ได้โดยเฉพาะ ๒ บารมีธรรมข้อสุดท้ายจะเห็นว่ามีลักษณะเป็นปัจเจก และตัดขาดจากกิจกรรมทางโลก ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าขณะที่มหายานทำให้พระพุทธศาสนาเป็นปรากฏการณ์ทางสังคม และแพร่หลายไปอย่างกว้างขวางนั้น มหายานยังคงอภิปรายของพระพุทธศาสนาไว้ได้ ฉะนั้น หลักบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์จึงเป็นหลักเชื่อมวิถีชีวิตแบบฆราวาส และแบบบรรพชิตเข้าด้วยกัน และทำให้พระพุทธศาสนาไม่เพียงเป็นกิจกรรมของบรรพชิตแต่อย่างเดียว แต่เป็นของฆราวาสด้วย ตัวอย่างนี้สามารถหาได้จากมหายานในจีน เกาหลี ญี่ปุ่น และไต้หวันในปัจจุบัน หรือในประเทศไทย เช่นกิจกรรมขององค์กรการกุศลของชาวไทยเชื้อสายจีน เช่นมูลนิธิร่วมกตัญญูและปอเต็กตึ๊ง เป็นต้น

๔.๔ เปรียบเทียบวิธีการบำเพ็ญบารมีของพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของมหายาน

ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบวิธีการบำเพ็ญบารมีของพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของมหายานมีวิธีการดังนี้คือ

วิธีการบำเพ็ญบารมีของพุทธศาสนาเถรวาทที่จะทำให้เป็นพระพุทธเจ้า หรือ ผู้หมดกิเลสได้นั้น ซึ่งในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่ผู้วิจัยทำการศึกษานี้ ผู้บำเพ็ญบารมีธรรมจะต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์มี ๑๐ ประการ คือ

๑. ทาน ได้แก่ การสละให้สิ่งที่สละให้มี ๓ ระดับ คือ
 - ทรัพย์สินของภายนอก

- อวัยวะในร่างกายของตน

- ชีวิตตนเอง หรือสิ่งเสมอด้วยชีวิตตน คือ บุตร ภรรยา

๒. ศील ได้แก่ คุณธรรมเครื่องปราบกิเลสอย่างหยาบ ได้แก่ กิเลสที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้ไม่สามารถยับยั้งใจไว้ได้ต้องลงมือกระทำความชั่ว ไม่ว่าจะป็นทางกายหรือทางวาจา ศीलที่พระโพธิสัตว์รักษามี ๒ คือ

- นิจศีล (ศีล ๕)

- อุโบสถศีล (ศีล ๘)

๓. เนกขัมมะ ได้แก่ การออกจากกาม มี ๒ คือ

- ออกจากกามโดยสละบ้านเรือนออกบวช

- ออกจากกามโดยบำเพ็ญสมาธิจนได้บรรลุนิพพาน

๔. ปัญญา ได้แก่ ความรอบรู้ ความรู้อย่างลึกซึ้ง มี ๓ คือ

- สุตมยปัญญา ปัญญาอันเกิดจากการศึกษาเล่าเรียน

- จินตามยปัญญา ปัญญาอันเกิดจากการคิดพิจารณา

- ภาวนามยปัญญา ปัญญาอันเกิดจากการฝึกจิต อบรมจิต

๕. วิริยะ ได้แก่ ความพากเพียรพยายาม การกระทำอย่างต่อเนื่อง ในทางที่ถูกต้อง เรียกว่าสัมมัปปธาน มี ๔ อย่างคือ

- สังวรปธาน เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้น

- ปหานปธาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว

- ภาวนาปธาน เพียรทำบุญให้เกิดขึ้น

- อนุรักษนาปธาน เพียรรักษาการทำบุญไว้ต่อเนื่อง

๖. ขันติ ได้แก่ ความอดทนมี ๓ คือ

- ตีติกขาขันติ ความอดทนแบบอดกลั้นต่ออารมณ์อันไม่พึงประสงค์ต่างๆ

- ตบะขันติ ความอดทนด้วยอำนาจตะบะ คือ สมาธิข่มใจ ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจกิเลส

- อธิวาสนขันติ ความอดทนระบับยับยั้งไม่ให้กิเลสเกิดขึ้นเลยแม้ต้องเอาชีวิตเข้าแลก

๗. สัจจะ ได้แก่ ความจริง ความเที่ยงแท้ หมายถึง ความจริงใจ พุศและทำตามความคิด

๘. อธิษฐาน ได้แก่ ความตั้งมั่น ความมั่นคง ไม่หวั่นไหว ในความคิด กระทำสิ่งใดก็ทำจนบรรลุเป้าหมาย

๙. เมตตา ได้แก่ ความรัก ความปรารถนาดี ด้วยอำนาจคุณธรรม ไม่ใช่รักและปรารถนาดีด้วยอำนาจามราคะ

๑๐. อุเบกขา ได้แก่ ความวางเฉย ความปล่อยวาง หมายถึง อากาโรที่จิตเป็นกลาง ไม่ยึดใน ความดีที่ตนเองได้กระทำลงไป และไม่ทุกขใจในการทำผิดซึ่งพลาดพลั้งเกิดขึ้น^{๑๙}

บารมีทั้ง ๑๐ ประการข้างต้นผู้บำเพ็ญเป็นพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญด้วยความเสียสละตนเองเป็นอย่างยิ่งอันเป็นส่วนของความเมตตากรุณาต่อปวงสัตว์ และจะต้องฝึกหัดบำเพ็ญบารมีอันนั้นให้เกิดเป็นความต่อเนื่อง และจะต้องปฏิบัติให้ได้ตั้งแต่ระดับสามัญ (บารมี) จนถึงระดับที่กระทำได้อย่างสุด (ปรมาตถบารมี) พระโพธิสัตว์จะต้องปฏิบัติได้เพื่อให้เกิดคุณธรรมแก่กล้าอันเป็นปัจจัยให้เกิดโลกุตตรปัญญาคือความเป็นพุทธะในที่สุด และหากพระโพธิสัตว์ไม่สามารถบำเพ็ญบารมีทั้งสิบนี้ให้ครบถ้วนก็ไม่มีทางที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้^{๒๐} คุณธรรมหรือบารมีของพระโพธิสัตว์แม้มีถึง ๑๐ ประการแต่เมื่อจัดรวมเข้าด้วยกันแล้วก็มีข้อที่เป็นหลักคลุมข้ออื่นทั้งหมด ๒ อย่าง คือ

๑. กรุณา คือ เห็นแก่ผู้อื่น มุ่งจะบำบัดทุกข์นำสุขมาให้แก่สรรพสัตว์

๒. ปัญญา คือ ฝึกตนยิ่งขึ้นไปด้วยใฝ่รู้ตลอดเวลาให้มีปัญญารู้แจ้งธรรม มองเห็นถูกต้องว่า อะไรเป็นประโยชน์ อะไรไม่เป็นประโยชน์แท้จริงแก่สรรพสัตว์ที่ตนจะทำประโยชน์ให้^{๒๑} ในขณะที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี ๑๐ ก็มุ่งหวังที่จะช่วยเหลือหมู่สัตว์ทั้งปวงให้ได้รับโลกียสุขเพื่อพระโพธิสัตว์ได้บรรลุความดีคือพระโพธิญาณอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด แล้วก็คิดหวังจะช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้ได้รับโลกุตตรสุขเช่นที่พระองค์ได้รับ กล่าวคือ แม้ขณะบำเพ็ญบารมีก็ดี แม้ได้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายตามที่หวังแล้วก็ดี ทั้ง ๒ ประการนี้ก็กันไปเพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่หมู่สัตว์ทั้งสิ้นอันเป็นส่วนของพระกรุณา การบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการดำเนินไปได้อย่างถูกต้องตามหลักวิธีและเกิดผลสัมฤทธิ์ในที่สุดก็ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์รู้จักใช้ปัญญาคิดหาเหตุผลไตร่ตรองความเป็นไปของกระบวนการการบำเพ็ญบารมีว่า ในสถานการณ์ที่เผชิญนั้นควรแสดงออกอย่างไร

^{๑๙} บรรจบ บรรณรุจิ, **พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท** (กรุงเทพมหานคร : สุภาพใจ, ๒๕๓๙),

หน้า ๑๙ – ๒๑.

^{๒๐} จันท ทองประเสริฐ, **ในวิมล ไทรนิมิต**, (กรุงเทพมหานคร : บรรณานิการ, ๒๕๓๙), หน้า ๓๗๙.

^{๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธศาสนากับคุณธรรมร่วมสมัย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒), หน้า ๗๙.

จึงจะถูกต้องเหมาะสมและเป็นปัจจัยเอื้อให้ได้บรรลุถึงซึ่งพระโพธิญาณ ถ้าสถานการณ์นั้นทำให้พระโพธิสัตว์ไตร่ตรองแล้วว่าการสละชีวิตเท่านั้น จะเป็นทางรอดของสัตว์ผู้เผชิญความทุกข์และถูกหลักการแห่งการบำเพ็ญบารมี พระโพธิสัตว์ก็สามารถทำได้อันเป็นส่วนหนึ่งของพระปัญญา

บารมี ๑๐ ประการนี้ เป็นอุดมคติธรรมของพระโพธิสัตว์ คือ เป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์ทุกคนต้องบำเพ็ญเป็นหลักธรรมสำหรับยึดเหนี่ยวปฏิบัติเพื่อการบรรลุสัมฤทธิ์ธรรม กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ พระโพธิสัตว์ได้ยึดเอาหลักธรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นข้อปฏิบัติเมื่อเผชิญกับสถานการณ์ที่ก่อให้เกิดปัญหา หรือความยากลำบาก ในการตัดสินใจกระทำ บารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นคุณธรรมสำคัญที่จะทำให้พระโพธิสัตว์ได้ก้าวไปสู่ พุทธภาวะ หรือบรรลุพระโพธิญาณ พระโพธิสัตว์ได้ปฏิบัติในบารมีธรรมเหล่านั้นครบทั้ง ๑๐ อย่าง คือ ไม่น้อยกว่าหรือมากกว่า ๑๐ ประการ ดังกล่าวแล้ว ดังพระบาลีที่ว่า

...บารมีของเรา ๑๐ ประการนี้ เป็นส่วนแห่งพระโพธิญาณอันเลิศ

บารมียิ่งกว่า ๑๐ ไม่มี หย่อนกว่า ๑๐ ก็ไม่มี เราบำเพ็ญบารมีทุกอย่าง

ไม่ยิ่งไม่หย่อน เป็นบารมี ๑๐ ประการ ฉะนั้นแล^{๒๒}

บารมีธรรมทั้ง ๑๐ ประการข้างต้นพระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญให้ครบ จะขาดเสียซึ่งข้อใดข้อหนึ่งไปไม่ได้เพราะเป็นการไม่ครบองค์คุณ ซึ่งระดับการปฏิบัติก็สามารถจัดแบ่งได้ตามคุณภาพหรือความเข้มข้นเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. ระดับบารมีหรือระดับสามัญ
๒. ระดับอุปปบารมี หรือ ระดับกลาง
๓. ระดับปรมัตถบารมี หรือ ระดับสูงสุด

ระดับสามัญ เป็นระดับอันมีความยากลำบากน้อยสุดคือต้องสละวัตถุภายนอก ระดับปานกลางเป็นระดับอันมีความยากลำบากกว่าระดับแรก คือต้องแลกด้วยอวัยวะทางร่างกายและสุดท้าย ระดับสูงสุดซึ่งมีความยากลำบากที่สุด เพราะต้องเสียสละซึ่งชีวิตหรือสิ่งเสมอด้วยชีวิต คุณธรรมหรือพุทธการกธรรม ๑๐ ประการดังกล่าว พระโพธิสัตว์ต้องปฏิบัติได้ทั้ง ๓ ระดับ คือสามัญ ปานกลาง และสูงสุด ดังนั้น การบำเพ็ญบารมีอันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณเหล่านี้จึงจัดเป็นบารมี ๑๐ อุปปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ แม้จะมีความยากลำบากเพียงไร พระโพธิสัตว์ก็สามารถปฏิบัติได้อย่างไม่ขัดเคืองใจ และกลับเป็นสิ่งที่ทำได้ง่ายสำหรับพระโพธิสัตว์ผู้มุ่งมั่นต่อพระโพธิ ญาณดังพระพุทธรูปที่ตรัสในคราวเสวยพระชาติเป็นพญานาคฐิติตตะความ

^{๒๒} ชู.จริยา(ไทย).๓๓ / ๓๖ / ๓๓

ว่า การที่เราสละชีวิตของตนเป็นของเบาแม้ว่าหญ้า การล่องศीलของเราเป็นเหมือนดังว่าพลิกแผ่นดินขึ้น

อีกทั้งบุคคลผู้ได้ชื่อว่า เป็นพระโพธิสัตว์ย่อมเห็นพระโพธิญาณ เป็นสิ่งสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดทั้งหมด แม้กระทั่งชีวิต และสิ่งเสียดด้วยชีวิต คือ บุตร และ ภรรยา ไม่ใช่ชีวิตและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของตนจะไม่สำคัญ แต่เพราะตนเห็นว่า พระโพธิญาณ มีความสำคัญกว่ายิ่งนัก เพราะเป็นหนทางที่จะทำให้ชีวิตทั้งของตนและผู้อื่นพบกับความสุขที่แท้จริงและชั่วนิรันดร์ได้

ความตั้งใจมั่นในการบำเพ็ญซึ่งบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้ยอมสละได้แม้ชีวิตตนและสิ่งอันเสียดด้วยชีวิตคือบุตรและภรรยา จึงเปรียบเสมือนการที่บุคคลได้เผชิญกับโรคร้ายซึ่งเปรียบเสมือนความทุกข์ในวัฏสงสาร แต่มีความประสงค์ที่จะหายขาดจากโรคร้ายนั้นซึ่งเปรียบเสมือนความต้องการที่จะพ้นจากวงวนของวัฏสงสาร ก็จำเป็นที่จะต้องทนทุกข์ทรมานจากการเหยียดยามีฤทธิ์แรงครั้งใหญ่ซึ่งเปรียบเสมือนกับความกล้าหาญในการบำเพ็ญบารมีแม้ต้องสละชีวิต เพื่อกลับสู่ภาวะปกติทางร่างกายและมีความสุขดังเดิมตลอดไป ซึ่งเปรียบเสมือนกับการบรรลุถึงพุทธภาวะซึ่งหมายถึงการเข้าสู่นิพพานฉะนั้น

จากการได้ศึกษาข้างต้นจะเห็นได้ว่า บุคคลผู้ได้ชื่อว่า เป็นพระโพธิสัตว์นั้นคือผู้ดำเนินชีวิตเพื่ออุทิศตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นอย่างแท้จริง ปณิธาน ๔ ประการ คือ เครื่องยืนยันถึงความหมายข้อนี้ การยอมเสียดสละตนเพื่อสรรพสัตว์ของพระโพธิสัตว์มิใช่เกิดมีขึ้นเพียงคราวใดคราวหนึ่งในบรรดา ๒ คราว กล่าวคือ ในคราวเป็นพระโพธิสัตว์กำลังบำเพ็ญบารมี พระโพธิสัตว์ก็ทรงมีกรุณาธรรมอันไร้ขอบเขตแก่ปวงสัตว์ผู้ทุกข์ยาก และในคราวเมื่อได้ตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทเจ้าแล้วพระโพธิสัตว์ก็ได้ทอดทิ้งสัตว์โลกผู้มืดบอดไปด้วยอวิชชาให้เผชิญกับความทุกข์ของชีวิต แต่พระโพธิสัตว์ก็ได้ชี้หนทางเครื่องพ้นจากวงวนแห่งความทุกข์แก่มวลสัตว์ด้วยมหากรุณาคุณ พระโพธิ สัตว์หาใช่อาศัยบารมีธรรมที่ตนได้บำเพ็ญช่วยเหลือสรรพสัตว์เพื่อการบรรลุพระโพธิญาณแล้วเสวยโลกุตตรสุขแต่เพียงผู้เดียวไม่ แต่เจตจำนงของพระโพธิสัตว์ในขั้นแรกคือการบำเพ็ญตนช่วยเหลือผู้อื่นเพื่อให้เป็นบารมีธรรมที่สมบูรณ์ อันเป็นเครื่องค้ำหนุนให้ตนบรรลุพระสัมพันธคุณุตตมุตตมญาณก่อน แล้วจึงดำเนินการช่วยเหลือสัตว์ทั้งปวงให้บรรลุความสุขอันเป็นความสุขอย่างแท้จริงเหมือนที่ตนได้บรรลุถึงเป็นขั้นที่สองต่อไป จุดมุ่งหมายสูงสุดในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ คือ การได้บรรลุถึงพุทธภาวะอันได้แก่การได้ตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้า การเข้าถึงพุทธภาวะเป็นสิ่งพึงปรารถนาของพระโพธิสัตว์ เพราะความเป็นพระพุทเจ้าเป็นอุดมภูมิที่อยู่ใต้อุดมคติของพระโพธิสัตว์ทุกองค์ การบำเพ็ญบารมีทุกครั้งพระโพธิสัตว์จะปรารถนาถึงพุทธภูมิเป็นเหตุแห่งการกระทำดังตัวอย่างพุทธด้ารัสที่ตรัสในคราวเป็น อภิตติดาบสโพธิสัตว์ควมามีว่า

เมื่อเราให้ท่านแก้อินทพราหมณ์นั้น เราจะได้ปรารภนายศและลามกั้ห้ามมิได้ แต่เราปรารภนาพระ
สัพพัญญุตญาณเท่านั้นจึงได้ประพฤติกกรรมเหล่านั้น ฉะนั้นแล^{๒๓}

การบำเพ็ญบารมีฝ่ายเถรวาทนั้นก็คือ การพัฒนาปัญญาของตนเองให้สูงขึ้นไปตามลำดับ
จนกระทั่งเห็นสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง หรือเห็นกฎของ ปฏิจจสมุปบาทโดยมีเป้าหมายอยู่ที่
การหลุดพ้นจากวัฏฏะ ขั้นตอนของการปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า “พรหมจรรย์” ซึ่ง
พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสอยู่เสมอ ๆ ซึ่งจะพบอยู่บ่อยในหลาย ๆ คัมภีร์อันเป็นการยืนยันถึงตรัสรู้
ของพระองค์เองว่า “...ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์เสร็จสิ้นลงแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำแล้ว กิจอื่นที่
จะต้องทำเพื่อการไม่มีอีกแล้ว...”^{๒๔}

จากพระพุทธพจน์ข้างต้นนี้ย่อมชี้ให้เห็นถึง จุดมุ่งหมายอันสูงสุดของชีวิตของชาวพุทธก็
คือ การบรรลุพรหมจรรย์ หมายถึงการสิ้นภพ สิ้นชาติ โดยไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดใน
วัฏฏะสงสารอันยาวไกลนี้อีกต่อไป การประพฤติพรหมจรรย์ตามหลักคัมภีร์มีหลักการอยู่ ๓
ขั้นตอนอันได้แก่ การเตรียมตัวเข้าสู่การประพฤติพรหมจรรย์ คือ การมีศรัทธา การออกบวช การ
ประพฤติพรหมจรรย์ คือ การบำเพ็ญศีล สมาธิ และปัญญา

ผลของการที่บุคคลปฏิบัติไปตามขั้นตอนย่อมได้รับผลอันสมควรแก่เหตุ กล่าวคือ ชั้น
บุคคลธรรมดา หรือปุถุชน ชั้นบุคคลผู้เริ่มปฏิบัติหรือโคตรภูและพระอริยบุคคล ๔ อันได้แก่ พระ
โสดาบัน, พระสกทาคามี, พระอนาคามีและพระอรหันต์^{๒๕}

ในคัมภีร์อรรถกถาพุทธวงศ์ และอรรถกถาจริยาปิฎก ได้แสดงถึงขั้นตอนของการเป็นพระ
โพธิสัตว์ไว้ไม่แตกต่างกัน จึงสรุปผลได้ว่า ต้องมีศรัทธา มีอภินิหาร และที่สำคัญจะต้องได้รับ
พยากรณ์จากพระพุทธเจ้าก่อน และสรุปลงที่บารมี ๑๐ ในชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์

ในส่วนของอรรถกถาชาดกนั้นท่านได้แบ่งประวัติของพระพุทธเจ้าออกเป็น ๓ ระยะเวลาอันได้แก่

ทูเรนิทาน แปลว่า นิทานในที่ไกล หมายถึงการเริ่มเรื่องของพระมหาสัตว์จำเดิมแต่ ทรง
บำเพ็ญพระบารมีธรรม ณ ที่ใกล้พระบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าที่ปังกร จนกระทั่งจุติจาก
พระชาติเป็นพระเวสสันดรแล้วทรงบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

^{๒๓} พุ.จริยา(ไทย). ๓๓ / ๑๐ / ๗๒๔

^{๒๔} ที. สี. ๙/๑๓๘/๑๑๐.

^{๒๕} ประพจน์ อัครวิรุฬห์การ, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์
มหายาน, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๓,
หน้า ๑๕๙-๑๖๐.

อวิหุเรนิทาน แปลว่า นิทานในที่ไม่ไกล หมายถึง การที่พระมหาสัตว์ได้จุติจากดุสิตเทวโลก จนกระทั่งได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

สันติเกนิทาน แปลว่า นิทานในที่ใกล้ หมายถึงการแสดงเรื่องตั้งแต่ตรัสรู้แล้ว เป็นต้นไป แล้วเสด็จไปประทับ ณ นิคมชนบท ราชธานี ประทานพระธรรมเทศนา ทรงบัญญัติพระธรรมวินัย ประดิษฐานพระพุทธานุภาพ จนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน ^{๒๖}

จากหลักฐานในพระไตรปิฎกรวมถึงอรรถกถา สรุปขั้นตอนของการเป็นพระโพธิสัตว์นั้น ดังนี้

ผู้ที่ได้รับขนานนามว่า “พระโพธิสัตว์” หรือเป็นพระโพธิสัตว์ได้นั้นจะต้องได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งก่อน และการตั้งปณิธาน เช่นสุเมธดาบสได้รับพยากรณ์จาก พระที่บึงกรพุกเจ้า ^{๒๗} และได้ชื่อว่า “นิยตโพธิสัตว์”

ในระยะเวลาของการตั้งปณิธานนั้นก็ต้องมีจิตกอร์ปด้วยการตั้งความปรารถนาอย่างแรงกล้า และการได้รับพยากรณ์ ถือว่าเป็นด่านแรกของการเป็นพระโพธิสัตว์ เหตุทั้งสามนี้จะกำเนิดไปอย่างไม่ขาดสายเหมือนการไหลไปของสายน้ำตลอดเวลาที่บุคคลผู้นั้นยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ และเมื่อกระบวนการต่าง ๆ ดังที่ผู้วิจัยได้เสนอไปแล้วในบทนี้ตั้งแต่ต้นครบบริบูรณ์ร่องรอยหรือความเป็นพระโพธิสัตว์ก็ได้เริ่มขึ้นโดยมีต้องสงสัย

ส่วนวิธีการบำเพ็ญบารมีของฝ่ายมหายานนั้น ในระยะเวลาแห่งการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ทุกองค์นั้นต้องใช้เวลาในการสั่งสมบารมีเพื่อให้เกิดความแก่กล้าเป็นเวลานาน กล่าวคือ ถ้ายังมีได้ถึงกำหนด ๔ อสงไขยแสนกัปหรือ ๘ อสงไขยแสนกัปหรือ ๑๖ อสงไขยแสนกัปอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จะให้ทานอันยิ่งเหมือนด้วยทานของพระเวสสันดรทุก ๆ วันก็ดี จะบำเพ็ญพระบารมีอันยิ่งให้เสมอด้วยทานนั้นทุก ๆ วันก็ดี ด้วยหวังจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเร็ว ๆ นั้นก็ไม่สำเร็จ ^{๒๘} อันเปรียบเสมือนต้นไม้ต้นเล็กซึ่งยังไม่ถึงเวลาแห่งการผลิดอกออกผล แม้บุคคลจะหมั่นบำรุงรักษาโดยการในปุ๋ยหรือพรวนดินให้มากสักเพียงใดก็ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะต้นไม้ยังไม่มีความพร้อมที่จะออกผล ในระหว่างนั้นพระโพธิสัตว์ต้องพบกับความยุ่งยากต่าง ๆ นานัปการซึ่งเปรียบเสมือนข้อทดสอบความมุ่งมั่นจริงใจในการปฏิบัติ คติอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นกล้าหาญของพระโพธิสัตว์ต่อการไม่ยอมจำนนต่ออุปสรรคต่าง ๆ คือการยอมสละได้แม้ที่สุดคือชีวิตตั้งคาถาบทหนึ่งมีความว่า พิงสละทรัพย์เพราะเหตุแห่งอวัยวะอันประเสริฐ เมื่อ

^{๒๖} พุ. อ. ๒๘/๑๐/๓.

^{๒๗} พุ. อ. ๓๓/๗๙/๑๑๗.

^{๒๘} พระนันทาจารย์, ม.ป.ป.: ๖-๗

จะรักษาชีวิตก็พึงสละอวัยวะ นรชนเมื่อระลึกถึงธรรม ก็พึงสละทรัพย์ อวัยวะ และชีวิตแม้ทั้งสิ้น^{๒๙} กระบวนการในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เริ่มต้นขึ้นหลังจากที่พระโพธิสัตว์ประกอบพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๘ ประการ (อัฐฐัมมสโมธาน) โดยบริบูรณ์แล้ว จากนั้นพระโพธิสัตว์จึงได้เริ่มตั้งปณิธานคือ ความมั่นคง แน่วแน่ ไม่เปลี่ยนแปลง หรือความมุ่งมั่นตั้งใจจริงซึ่งในฝ่ายพุทธศาสนา มหายาน

๑. พระโพธิสัตว์ในฐานะผู้จะตรัสรู้สัจธรรม อยู่เหนือกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายจึงต้องบำเพ็ญธรรมให้แก่กล้าอันเป็นเครื่องทำลายกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้นเพื่อทำให้ตนเองบริสุทธิ์หมดจด เป็นที่พึงแก่สรรพสัตว์ได้

๒. พระโพธิสัตว์ทั้งหลายจะต้องศึกษาธรรม คือความจริงของชีวิตให้เกิดความแจ่มแจ้งแทงตลอดให้เห็นซึ่งความจริงในธรรมชาติ จะต้องเป็นผู้ขวนขวายค้นคว้าหาความรู้จนถึงที่สุดคือความรู้ทุกอย่าง อันเป็นส่วนประโยชน์ตน

๓. พระโพธิสัตว์เมื่อพัฒนาตัวเองจนถึงที่สุดกล่าว คือ เป็นผู้บรรลุพระโพธิญาณอันได้ชื่อว่า ถึงฝั่ง คือ พระนิพพานแล้ว เป็นผู้ถึงที่สุดแห่งความปรารถนาที่ได้ตั้งไว้แล้ว ก็เป็นผู้มีปัญญาความสามารถจะต้องใช้ปัญญาความสามารถนำเอาความจริงที่ได้ค้นพบนั้นไปเผยแผ่แก่มวลสัตว์ทั้งหลายผู้อยู่ในวงวนแห่งความทุกข์ ให้พบกับความสุขที่แท้จริง

๔.๕ เปรียบเทียบเป้าหมายของบารมีพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของมหายาน

เป้าหมายของบารมีฝ่ายมหายาน คือ เพื่อความเป็นพระโพธิสัตว์ การที่ผู้วิจัยได้หยิบยกเรื่องการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธานุศาสนามหายานมา เพื่อให้เข้าใจถึงวิธีการความมุ่งหมายมาศึกษาเพราะว่า ผู้วิจัยคาดว่า การสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธานุศาสนามหายานจะเป็นตัวอย่างหรือแบบแผน และพฤติกรรมผู้ชี้นำทาง คุณธรรม - จริยธรรม แก่พุทธศาสนิกชนด้วยการนำเอาหลักวิธีการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์มาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องและเหมาะสม

การบำเพ็ญบารมีแต่ละคราวนั้นพระโพธิสัตว์มิได้หวังผลอย่างอื่นเป็นจุดมุ่งหมายหลักอันเบี่ยงไปจากความปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า ความปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณก็คือ ความปรารถนาความสุขให้เกิดแก่มวลสรรพสัตว์เพราะการหวังที่จะได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ คือ ความต้องการที่ช่วยเหลือสัตว์ทั้งมวลให้พ้นจากทุกข์อันเป็นทุกข์ประจำ

^{๒๙} พุ.ชา. ๒๘ / ๓๘๓ / ๑๐๗

คือ ชาติ ชรา มรณะ อย่างถูกวิธี แต่ทั้งนี้พระโพธิสัตว์มีความจำเป็นที่จะต้องช่วยเหลือตัวเอง พัฒนาตัวเองให้สามารถเป็นที่พึ่งของตัวเองได้เสียก่อน จึงจะสามารถแนะนำหรือช่วยเหลือผู้อื่นได้ อุปมาเหมือนบุคคลจะช่วยเหลือผู้อื่นขึ้นจากตมได้นั้น จะต้องช่วยเหลือตัวเองให้พ้นจากตม นั้นเสียก่อน ฉะนั้น พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีธรรมทั้งหลายด้วยมีความปรารถนาพระโพธิญาณเป็น เหตุปรารถนาทำให้พระโพธิสัตว์มีความมุ่งมั่นจริงจังต่อวัตรปฏิบัติในบารมี ในขณะที่เดียวกันบารมี ธรรมทั้งหลายก็เป็นเหตุแห่งความสัมฤทธิ์ คือ การบรรลุพระโพธิญาณ จึงกล่าวได้ว่า การบำเพ็ญ บารมีธรรมกับความใคร่ปรารถนา ซึ่งพระโพธิญาณเป็นเหตุปัจจัยหนุนเนื่องแก่กันและกันให้ เกิดขึ้นหนึ่งเมื่อกล่าวถึงจุดมุ่งหมายแห่งการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์แล้วจะเห็นได้ว่าย่อม เป็นไปเพื่อ(๑) การตรัสรู้หลุดตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณของพระโพธิสัตว์เองก่อน (๒) การรู้ชนปวงชน ทั้งหลายทั้งปวงออกไปจากห้วงทุกข์ระทมแห่งการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ

จุดมุ่งหมายทั้งสองนี้เป็นสิ่งที่บุคคลผู้เป็นพระโพธิสัตว์มีเหมือนกัน เพราะพระโพธิสัตว์ทุก องค์ได้ชื่อว่าเป็นนิยตโพธิสัตว์คือสัตว์ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าอย่างแน่นอนอนหากไม่ละทิ้งความ พยายามเสียในระหว่าง และจะต้องทำหน้าที่ของความเป็นพระโพธิสัตว์ ผู้ก้าวเข้าสู่ความเป็นพระ โพธิสัตว์จะต้องอยู่ในระเบียบปฏิบัติเหล่านี้

ส่วนเป้าหมายของการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธรศาสนาเถรวาท ผู้วิจัศึกษาถึงบารมีของ พระโพธิสัตว์ด้วยเพราะมีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับการสร้างบารมี และนอกจากจะมีคุณสมบัติที่ จะต้องประพฤติเพื่อความเป็นพระพุทธรเจ้าในชาติสุดท้ายหรือเพื่อความสมบูรณ์ของพระโพธิสัตว์ มีอยู่สามนัยกล่าวคือ

๑. ธรรมอันเป็นจุดหมายหรือเป็นปัจจัยซึ่งถือว่าเป็นเรื่องปกติที่พระโพธิสัตว์ทุก พระองค์จะต้องปฏิบัติซึ่งถือว่ามีผลต่อความเป็นพระโพธิสัตว์เนื่องจากว่าเป็นเหตุหนุนอุดมการณ์ ของความเป็นพระโพธิสัตว์ ได้แก่ “โพธิ” หรือความรู้ของพระพุทธรเจ้า และความกรุณา ธรรมทั้ง สองข้อนี้ถือว่าเป็นธรรมพื้นฐานของธรรมหรือเป็นประธานของคุณธรรมอื่น ๆ ที่พระโพธิสัตว์ จะต้องบำเพ็ญต่อไป

๒. ธรรมอันเป็นขั้นเตรียมตัวสำหรับพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญอันเป็นการแสดง จุดยืน หรือเป้าหมายของการบำเพ็ญธรรมะของพระโพธิสัตว์ อันได้แก่ธรรมต่าง ๆ ที่พระโพธิสัตว์ บำเพ็ญในช่วงการตั้งปณิธาน ซึ่งผู้วิจัได้กล่าวไปบ้างแล้วในเรื่องนี้ในข้างต้น

๓. ธรรมอันเป็นเครื่องแสดงออกของความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ และความกรุณา ซึ่ง ในทางศาสนาเรียกว่า “บารมี” อันเป็นการรวบรวมข้อธรรมต่าง ๆ เช่น ทาน ศีล เป็นต้นซึ่งเป็นการ บำเพ็ญเฉพาะสำหรับโพธิสัตว์ในแต่ละชาติ

เป้าหมายของการบำเพ็ญบารมีพระพุทธานุศาสนานในฝ่ายเถรวาทนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีไปตามลำดับขั้นตอนจนบารมีเต็มเปี่ยมแล้ว ในชาติสุดท้ายนั้นพระโพธิสัตว์ก็จะเสด็จออกพรรษา บำเพ็ญพรหมจรรย์อันประกอบด้วยกรรมต่าง ๆ มีโพธิปักขิยธรรม เป็นต้นและก็จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่น เจ้าชายสิทธัตถะ เป็นต้น ได้กล่าวถึงประเภทของพระโพธิสัตว์ว่ามีอยู่ ๓ ประเภท ซึ่งการแบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์ออกเป็นสามดังกล่าวก็ด้วยเหตุผลที่ว่า การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์แต่ละองค์นั้นแตกต่างกันเมื่อสรุปก็คือ ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีจนกระทั่งได้ตรัสรู้ธรรมเร็วหรือช้ากว่ากัน อินทรีย์ธรรม ที่เป็นตัวนำในการตรัสรู้ธรรมมีมากน้อยแตกต่างกันกล่าวคือ ในด้าน ปัญญา ศรัทธา วิริยะ

๔.๖ สรุป

เปรียบเทียบบารมีของพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ทั้งเถรวาทและเถรวาท ความต้องการที่ช่วยเหลือสัตว์ทั้งมวลให้พ้นจากทุกข์อันเป็นทุกข์ประจำ คือชาติ ชรา มรณะ อย่างถูกวิธี แต่ทั้งนี้การที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ทางเถรวาทนั้น มีความจำเป็นที่จะต้องช่วยเหลือตัวเองพัฒนาตัวเองให้สามารถเป็นที่พึ่งของตัวเองได้เสียก่อน จึงจะสามารถแนะนำหรือช่วยเหลือผู้อื่นได้ อุปมาเหมือนบุคคลจะช่วยเหลือผู้อื่นขึ้นจากตมได้นั้น จะต้องช่วยเหลือตัวเองให้พ้นจากตมเสียก่อน ฉะนั้น พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีธรรมทั้งหลายด้วยความปรารถนาพระโพธิญาณเป็นเหตุปรารถนาทำให้พระโพธิสัตว์มีความมุ่งมั่นจริงจังต่อวัตรปฏิบัติในบารมี ในขณะที่เดียวกันบารมีธรรมทั้งหลายก็เป็นเหตุแห่งความสัมฤทธิ์ คือ การบรรลุพระโพธิญาณ จึงกล่าวได้ว่า การบำเพ็ญบารมีธรรมกับความใคร่ปรารถนา ซึ่งพระโพธิญาณเป็นเหตุปัจจัยหนุนเนื่องแก่กันและกันให้เกิดขึ้นหนึ่งเมื่อกล่าวถึงจุดมุ่งหมายแห่งการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์แล้วจะเห็นได้ว่าย่อมนั้นไปเพื่อ (๑) การตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระโพธิสัตว์เองก่อน (๒) การรื้อถอนปวงชนทั้งหลายทั้งปวงออกไปจากห้วงทุกข์ระทมแห่งการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ การสร้างบารมีของพระอรหันต์ที่นอกเหนือจากพระพุทธานุ ในวิสุทธิชนนิลาสินี อรรถกถาขุททกนิกาย อปทาน มีคำอธิบายถึงระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีหลังจากได้รับพุทธพยากรณ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก และพระอสีติมหาสาวก สรุปได้ดังนี้^{๓๐}

(๑) พระปัจเจกพุทธเจ้า บำเพ็ญบารมี ๒ อสงไขยแสนกัป (๒) พระอัครสาวก บำเพ็ญบารมี

^{๓๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎก และอรรถกถา แปล ขุททกนิกายอปทาน เล่มที่ ๘ ภาคที่ ๑ กรุงเทพรมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘, หน้า ๒๗๑.

๑ อสงไขยแสนกัป และ (๓) พระอสีติมหาสาวก บำเพ็ญบารมี แสนกัปจะเห็นว่า ในระดับ พระอรหันต์สาวกตามปกติ จะไม่มีระยะเวลาการบำเพ็ญบารมีระบุไว้ แต่เราน่าจะอนุมานโดยใช้ ระยะเวลาหลังจากได้รับพุทธพยากรณ์ “ไม่เกินแสนกัป” โดยพิจารณาจากระยะเวลาที่ถัดลงมา จากพระอสีติมหาสาวกได้

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวินิจฉัย เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ คือ (๑) เพื่อศึกษาบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท และ (๓) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบบารมีของ พระพุทธศาสนาเถรวาท และบารมีของมหายาน สรุปผลจากการวิจัย ผู้วิจัยพบว่า

๕.๑.๑ บารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัยสรุปว่า บารมี ในพระไตรปิฎก ได้ให้ความหมายหนึ่งคือ เป็นเป้าหมายของการปฏิบัติธรรม อีกความหมายหนึ่งคือ เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดคือหมดกิเลสเป็นพระอรหันต์ มีข้อสังเกตถึงความหมายของบารมี ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

๑. การบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการ

๒. ดับขันของบารมีคือ บารมี อุปปบารมี และปรมัตถบารมี

๓. ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เมื่อเริ่มต้นได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน คือ สี่สงฆ์แสนกับ

๔. ความเต็มเปี่ยมของบารมีนั้น ยังมีขอบเขตในแต่ละการบรรลุธรรมด้วย กล่าวคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะต้องมีความเต็มเปี่ยมของบารมีในขอบเขตที่มากกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้า และลดหลั่นลงมาตามลำดับจนถึงระดับอริยบุคคลคือ พระโสดาบัน

บารมีเปรียบเสมือนกับน้ำ สำหรับในข้อนี้ ผู้วิจัยขอตีความในลักษณะอุปมาว่าหากบารมีเป็นน้ำ การรองน้ำใส่ภาชนะคือการบำเพ็ญบารมี และ จะมีเกณฑ์ของการบรรลุธรรมที่เปรียบเหมือนภาชนะที่รองรับนั้นอยู่คือ

๑. เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมแก้ว จะสามารถปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน (แต่ยังไม่หมดกิเลส) ได้เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมแก้วที่มีขนาดใหญ่ขึ้นๆ จะสามารถปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุธรรม เป็นพระสกิทาคามี และพระอนาคามี ตามลำดับเมื่อน้ำเต็มเปี่ยมขัน จะสามารถปฏิบัติ

ธรรมจนหมดกิเลส บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ แต่ไม่ถึงระดับสาวกบารมี (ซึ่งในความหมายของ คัมภีร์พระไตรปิฎก คือ พระอัครสาวก)

๒. เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมกระทิก จะสามารถปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลส บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ระดับสาวกบารมี

๓. เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมแกลลอน จะสามารถปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลส บรรลุธรรมเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง

๔. เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมแทงค์ จะสามารถปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลส บรรลุธรรมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง พร้อมทั้งบรรลุสัมพัญัตตญาณ

โดยในกรณีของผู้ที่บำเพ็ญบารมีเพื่อความหมดกิเลส นั้นจะตั้งความปรารถนาในการเลือกใช้ภาชนะที่บรรจุน้ำไว้ตั้งแต่แรกเริ่ม นั่นคือแม้ว่าเมื่อน้ำเต็มเปี่ยมขึ้นก็เพียงพอที่จะสามารถปฏิบัติธรรมเพื่อมุ่งความหมดกิเลสเป็นพระอรหันต์ได้แล้ว แต่บางท่านเลือกที่จะใช้ภาชนะรองรับที่ใหญ่ขึ้น เพื่อความเป็นพระอรหันต์ระดับสาวกบารมี หรือพระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีบ้างเช่นกันที่กำหนดภาชนะไว้ขนาดใหญ่ในตอนแรกเริ่ม แต่สุดท้ายเปลี่ยนมาใช้ภาชนะที่เล็กลงในภายหลัง

การสร้างบารมีของพระอรหันต์ที่นอกเหนือจากพระพุทธรเจ้า

ในวิสุทธิชนวิลาสินี อรรถกถาขุททกนิกาย อปทาน มีคำอธิบายถึงระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีหลังจากได้รับพุทธพยากรณ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก และพระอสีติมหาสาวก สรุปได้ดังนี้

๑. พระปัจเจกพุทธเจ้า บำเพ็ญบารมี ๒ อสงไขยแสนกัป

๒. พระอัครสาวก บำเพ็ญบารมี ๑ อสงไขยแสนกัป

๓. พระอสีติมหาสาวก บำเพ็ญบารมี แสนกัป

จะเห็นว่า ในระดับพระอรหันต์สาวกตามปกติ จะไม่มีระยะเวลาการบำเพ็ญบารมีระบุไว้ แต่เราน่าจะอนุมานโดยใช้ระยะเวลาหลังจากได้รับพุทธพยากรณ์ “ไม่เกินแสนกัป” โดยพิจารณาจากระยะเวลาที่ถดถอยมาจากพระอสีติมหาสาวกได้

๕.๑.๒ บารมีในพระพุทธศาสนามหายาน

ผู้วิจัยสรุปว่า กระบวนการในการบำเพ็ญบารมีของมหายานนั้นต้องใช้เวลาแห่งการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ทุกองค์นั้นต้องใช้เวลาในการสั่งสมบารมีเพื่อให้เกิดความแก่กล้าเป็นเวลานาน กล่าวคือ ถ้ายังมีได้ถึงกำหนด ๔ อสงไขยแสนกัปหรือ ๘ อสงไขยแสนกัปหรือ

๑๖ อสงไขยแสนกัปป์อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จะให้ทานอันยิ่งเหมือนด้วยทานของพระเวสสันดรทุก ๆ วันก็ดี จะบำเพ็ญพระบารมีอันยิ่งให้เสมอด้วยทานนั้นทุก ๆ วันก็ดี ด้วยหวังจะได้ตรัสรู้เป็น พระพุทธเจ้าเร็ว ๆ นั้นก็ไม่สำเร็จ อันเปรียบเสมือนต้นไม้ต้นเล็กซึ่งยังไม่ถึงเวลาแห่งการผลิดอก ออกผล แม้บุคคลจะหมั่นบำรุงรักษาโดยการในปุ๋ยหรือพรวนดินให้มากสักเพียงใดก็ไม่เป็น ผลสำเร็จ เพราะต้นไม้ต้นนั้นยังไม่มีภาวะแห่งความพร้อมที่จะออกผล ในระหว่างนั้นพระโพธิสัตว์ต้อง พบกับความยุ่งยากต่าง ๆ นานัปการซึ่งเปรียบเสมือนข้อทดสอบความมุ่งมั่นจริงจังในการปฏิบัติ คติอย่างหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นกล้าหาญของพระโพธิสัตว์ต่อการไม่ยอมจำนนต่อ อุปสรรคต่าง ๆ คือการยอมสละได้แม้ที่สุดคือชีวิตดังคาถาบทหนึ่งมีความว่า พึงสละทรัพย์เพราะ เหตุแห่งอภัยวาระอันประเสริฐ เมื่อจะรักษาชีวิตก็พึงสละอภัยวาระ นรชนเมื่อระลึกถึงธรรม ก็พึงสละ ทรัพย์ อภัยวาระ และชีวิตแม้ทั้งสิ้นกระบวนการในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เริ่มต้นขึ้น หลังจากที่พระโพธิสัตว์ประกอบพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๘ ประการ (อภิสัทธรรมสมาทาน) โดยบริบูรณ์ แล้ว จากนั้นพระโพธิสัตว์จึงได้เริ่มตั้งปณิธานคือ ความมั่นคง แน่วแน่ ไม่เปลี่ยนแปลง หรือความ มุ่งมั่นตั้งใจจริงซึ่งในฝ่ายพุทธศาสนาหมายถึง

๑. พระโพธิสัตว์ในฐานะผู้จะตรัสรู้สังขารธรรม อยู่เหนือกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายจึง ต้องบำเพ็ญธรรมให้แก่กล้าอันเป็นเครื่องทำลายกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้นเพื่อทำให้ตนเองบริสุทธิ์ หมดจด เป็นที่พึงแก่สรรพสัตว์ได้

๒. พระโพธิสัตว์ทั้งหลายจะต้องศึกษาธรรม คือความจริงของชีวิตให้เกิดความแจ่มแจ้ง แสงตลอดให้เห็นซึ่งความจริงในธรรมชาติ จะต้องเป็นผู้ขวนขวายค้นคว้าหาความรู้จนถึงที่สุดคือ ความรู้ทุกอย่าง อันเป็นส่วนประโยชน์ตน

๓. พระโพธิสัตว์เมื่อพัฒนาตัวเองจนถึงที่สุดกล่าว คือ เป็นผู้บรรลุพระโพธิญาณอันได้ ชื่อว่า ถึงฝั่ง คือ พระนิพพานแล้ว เป็นผู้ถึงที่สุดแห่งความปรารถนาที่ได้ตั้งไว้แล้ว ก็เป็นผู้มีปัญญา ความสามารถจะต้องใช้ปัญญาความสามารถนำเอาความจริงที่ได้ค้นพบนั้นไปเผยแผ่แก่มวลสัตว์ ทั้งหลายผู้อยู่ในวัฏวนแห่งความทุกข์ ให้พบกับความสุขที่แท้จริง

๕.๑.๓ เปรียบเทียบบารมีของพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของพระพุทธศาสนา มหายาน

ผู้วิจัยสรุปว่า บารมีของพุทธศาสนาเถรวาทและบารมีของพระพุทธศาสนา มหายานมีความแตกต่างกัน ดังนี้

บารมีของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น แบ่งบารมีออกได้เป็น ๑๐ อย่าง หรือเรียกอีกอย่างว่า ทศบารมี หรือ บารมี ๑๐ คือ กำลังใจที่ต้องทำให้เต็ม ไม่พร่อง มี ๑๐ อย่าง ดังนี้คือ (๑) ทานบารมี คือ การให้โดยไม่หวังผล ทาน หมายถึง การให้, การแบ่งปัน, การเสียสละ, การเอื้อเฟื้อ หรืออีกความหมายหนึ่งคือ วัตถุที่พึงให้และเป็นปอเกิดแห่งบารมีที่เรียกว่า ทานบารมี (๒) ศีลบารมี คือ การรักษาศีลให้เป็นปกติ ศีลคือข้อปฏิบัติตนขั้นพื้นฐานในทางพระพุทธศาสนา เพื่อควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงามมีความปกติสุขเพื่อประโยชน์ขั้นพื้นฐานคือความสุขและไม่มีการเบียดเบียนกันในสังคมประโยชน์ของศีลในขั้นพื้นฐานคือทำให้กาย วาจา ใจ สงบไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น (๓) เนกขัมมบารมี คือ การถือบวช เนกขัมมะ แปลว่า การออก, การออกบวช, ความไม่มีกามกิเลส ใช้คำว่า เนกขัม ก็มี เนกขัมมะ หมายถึงการละห้อยเรือ่นออกไปบวชเป็นพระเป็นนักบวช, การละชีวิตทางโลกไปสู่ชีวิตอันบริสุทธิ์ เป็นการปลดเปลื้องตนจากโลกีย์วิสัยไปบำเพ็ญเพียรเพื่อความปลอดจากราคะและตัณหา ปกติใช้เรียกการออกบวชของนักบวชทุกประเภทและใช้ได้ทั้งชายและหญิง เนกขัมมะ ในพระพุทธศาสนาจัดเป็นบารมีอย่างหนึ่งเรียกว่า เนกขัมมบารมี คือบารมีที่เกิดจากการออกบวช (๔) ปัญญาบารมี คือ ความรู้ ปัญญา แปลว่า ความรู้ทั่ว คือรู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน, รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ, รู้สิ่งที่ควรทำ ควรเว้น เป็นต้น เป็นธรรมที่คอยกำกับศรัทธา เพื่อให้เชื่อประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่ออย่างงมงาย (๕) วิริยะบารมี คือ ความเพียร วิริยะ แปลว่า ความเพียร ความพยายาม ความกล้าที่จะลงมือทำ ภาวะของผู้กล้า เป็นแนวทางให้ดำเนินไปสู่ความสำเร็จตามประสงค์ หมายถึง การลงมือปฏิบัติลงมือทำงานที่ตนชอบที่ตนรัก ทำด้วยความพากเพียรพยายาม ทำด้วยความสนุก กล้าหาญ กล้าเผชิญกับความทุกข์ยาก (๖) ขันติบารมี คือ ความอดทนอดกลั้น หมายถึง การรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกรบกวนกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนา หรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความมั่นคงหนักแน่นเหมือนแผ่นดิน ซึ่งไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะมีความเดือดร้อนอะไรลงไป ของเสีย ของหอม ของสกปรกหรือของดีงามก็ตาม (๗) สัจจะบารมี คือ ความตั้งใจจริง เอาจริง จริงใจ "สัจจะ" แปลว่า ความสัตย์ ความซื่อ ถ้าขยายความตามศัพท์แยกได้ ๓ ลักษณะคือ มีความจริง ความตรง และความแท้ จริง (๘) อธิษฐานบารมี คือ ความตั้งใจมั่น ไม่เปลี่ยนแปลง อธิษฐาน แปลว่า การตั้งมั่น การตัดสินใจ การตั้งความปรารถนา ทว่าไปหมายถึงการตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, การตั้งใจ

ร้องขอสิ่งใดสิ่งหนึ่งต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์, การนี้ปรารถนาสิ่งที่ต้องการจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ตั้งจิตอธิษฐานขอพรจากพระ นึกอธิษฐานในใจขอให้เดินทางแคล้วคลาด เป็นต้น (๙) เมตตาบารมี คือความรักด้วยความปรานี เมตตา เป็นหนึ่งในพรหมวิหารธรรมในพระพุทธศาสนา หรือพรหมวิหารสี่ซึ่งประกอบไปด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา โดยเป็นปัจจัยให้เกิดพรหมวิหารอื่นได้ และ (๑๐) อุเบกขาบารมี คือ ความวางเฉย อุเบกขา หมายถึงความความวางเฉยแบบวางใจเป็นกลางๆ โดยไม่เอนเอียงเข้าข้างเพราะชอบ เพราะชัง เพราะหลงและเพราะกลัว เช่นไม่เสียใจเมื่อคนที่ตนรักถึงความวิบัติ หรือไม่ดีใจเมื่อศัตรูถึงความวิบัติ มิใช่วางเฉยแบบไม่แยแสหรือไม่รู้ไม่ชี้ ทั้งๆที่สามารถช่วยเหลือได้เป็นต้นบารมีทั้ง ๑๐ ประการในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ผู้ประพฤติปฏิบัติได้ทั้ง ๑๐ ประการโดยสมบูรณ์ ย่อมนำมาซึ่งความบริสุทธิ์และสามารถหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงได้

ส่วนบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น แบ่งบารมีออกได้เป็น ๖ อย่าง มีรายละเอียดดังนี้ คือ

๑. ทานบารมี พระพุทธศาสนาเน้นคุณธรรมเกี่ยวกับการช่วยเหลือผู้อื่น เช่น เมตตา กรุณา และทานเป็นพิเศษ จนเห็นว่าแตกต่างจากศาสนาอื่น ๆ ในอินเดียยุคเดียวกัน การให้หรือทานในที่นี้จึงมีนัยที่นำพิจารณาอย่างน้อย ๒ ประการคือ (๑) เพื่อสลัดความเห็นแก่ตัว สร้างความอ่อนโยนให้กับจิตใจ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำหรับคุณธรรมขั้นสูงต่อไป และ (๒) แสดงว่าในสังคมมีคนยากจนที่ควรแก่การได้รับความช่วยเหลือ และมีผู้ที่ทำประโยชน์แก่สังคม เช่น นักบวชบุคคลเช่นนี้ไม่มีอาชีพ หากได้รับการอุปถัมภ์แล้ว จะทำหน้าที่ของตนได้อย่างดี เมื่อมหายานอุบัติขึ้นมา ได้รับเอาทานบารมีที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกมาเป็นบารมีธรรมข้อหนึ่งของพระโพธิสัตว์ด้วย พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีข้อนี้จะมีสภาพจิตใจกว้างขวาง เผื่อแผ่ไปยังผู้ขัดสนและตกทุกข์ได้ยากทั้งหมด

๒. ศีลบารมี ศีลหมายถึงปกติหรือการประพฤติที่อยู่ในครรลองคลองธรรมในพระไตรปิฎกของเถรวาทมักมารวมกับสมาธิและปัญญาที่เป็นหลักไตรสิกขา พระพุทธโฆสจารย์แบ่งศีลออกเป็น ๒ ประการคือ วารัตศีล ได้แก่ข้อห้าม และจารัตศีล ได้แก่ ข้ออนุญาต วัตถุประสงค์ของศีล คือ การรักษาตนเองเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น ด้วยอำนาจของศีล กิเลสอย่างหยาบจะอยู่ภายใต้การควบคุม อย่างน้อยก็ชั่วคราว ส่วนประเภทของศีลมีแตกต่างกันไปตามภูมิของผู้ปฏิบัติ เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ วินัย ๒๒๗ ข้อ สำหรับพระภิกษุ และ ๒๕๐ ข้อ สำหรับภิกษุณี ศีลเหล่านี้ปรากฏในพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนายุคแรก สำหรับมหายานได้แก้ไขดัดแปลงไปบ้าง

๓. กษานติบารมี บารมีธรรมข้อที่ ๓ คือ กษานติบารมี กษานติ แปลว่า อุดหนุน เป็นธรรมที่เป็นข้าศึกต่อโทษและความพยายาบาท พระธรรมบทขุททกนิกาย กล่าวว่ “*ความอุดหนุน เป็นตบะอย่างยิ่งวด*” ศีกษาสมุจจัย แบ่งความอุดหนุนออกเป็น ๓ ชนิดคือ (๑) อุดหนุนต่อความ ทุกข์ (๒) อุดหนุนต่อคำสอน และ (๓) อุดหนุนต่อความเจ็บปวดและการถูกเหยียดหยาม

๔. วิริยบารมี วิริยะ คือความขยันและกล้าหาญ คำสอนของพระพุทธเจ้า นอกจากจะเป็น “กรรมวาที” แล้ว ยังเป็น “วิริยวาที” อีกด้วย ซึ่งหมายความว่า การจะบรรลุ จุดหมายสูงสุดทางศาสนานั้น ต้องอาศัยความเพียรพยายาม ไม่ใช่อาศัยความเกียจคร้าน วิริยะ หรือความเพียรอย่างไม่ย่อท้อ จึงจำเป็นต่อการบรรลุพระโพธิญาณ นอกจากจะมั่นคงไม่เบื่อหน่าย ในเป้าหมายแล้ว ผู้บำเพ็ญวิริยบารมีจะต้องเพียรป้องกันตนเองจากบาปอกุศลต่าง ๆ ด้วย จะหักห้ามใจตนเองจากความเพลิดเพลินในกาม เพราะกามสุข เป็นเสมือนหนึ่งคมีดอาบน้ำผึ้ง ที่พร้อม จะบาดผู้ที่หลงระเริงดื่มกินได้ทุกเมื่อ

๕. สมถบารมี หลังจากบำเพ็ญวิริยบารมีจนเต็มกำลังแล้ว พระโพธิสัตว์ควรทำ ใจให้สงบ การสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับความเมตตากรุณาต่อผู้อื่นอย่าง เดียว แต่ความสงบภายในตน ไม่ว่าจะเป็นกายวิเวก จิตวิเวก และอุปธิวิเวก พระโพธิสัตว์ต้องสั่ง สมให้เต็มเปี่ยมบริบูรณ์เช่นกัน เพราะความสุขสงบภายในตน ย่อมทำให้เข้าใจธรรม เอาชนะกิเลส ในใจตนและมองเห็นความเท่าเทียมกันระหว่างตนกับผู้อื่น ช่องทางการทำใจให้สงบมี ๒ ประการ คือ สมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา อารมณ์ของทั้ง ๒ ภาวนา จะทำให้เกิดดวงปัญญา และ คลายความลุ่มหลงมัวเมาในกามและสมบัติทางโลกทั้งมวล

๖. ปัญญาบารมี ปัญญาคือความเห็นแจ้งในกุศลและอกุศล ซึ่งถือว่าเป็นบูรณา การขั้นสุดท้ายของทุกบารมีดังกล่าวมาแล้ว “*พระตถาคตเจ้าทรงตรัสรู้และทรงได้รับพระสมยา นามเช่นนั้นก็ด้วยพระปัญญาบารมี*” จะเห็นว่าปัญญาบารมีที่เต็มเปี่ยมยังประโยชน์อันยิ่งใหญ่ แก่เทพและมนุษย์ทั้งหลาย

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

๑. หลักธรรมเรื่องบารมี เป็นคุณธรรมที่สูงและสามารถสร้างให้เกิดมีขึ้นอยู่กับตนเองได้ และยังปฏิบัติใช้ได้ในชีวิตประจำวัน เพราะช่วยส่งเสริมให้บุคคลเกิดความสงบสุขภายในใจด้วยการสะสมบารมี ถือว่าเป็นการสร้างบารมีโดยตรง

๒. หลักธรรมเรื่องบารมี เป็นคุณธรรมที่ผู้วิจัยได้ประโยชน์จากการศึกษาค้นคว้าโดยตรง และได้รับความสุขจากการศึกษาค้นคว้า ถึงได้ว่าเป็นการสร้างบารมีได้จากงานวิจัยเรื่องบารมีเถรวาทและมหายาน

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

๑. ควรศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมบารมี ๓๐ ทศของพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๑. ควรศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมบารมี ๖ ของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา มหายาน
๒. ควรศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก .เอกสารชั้นปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

—————. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข .เอกสารชั้นทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

กรมการศาสนา. **พระไตรปิฎกฉบับสังคายนา ภาษาไทย**. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์กรม

การศาสนา, ๒๕๓๐.

กรมศิลปากร. **ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต**

ชิโนรส. กรุงเทพฯ ฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๙.

คณะสงฆ์จังหวัดนครราชสีมา. **ธรรมปริทัศน์ ๕๐ พระธรรมวรานายก**. นครราชสีมา :

นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๕๐.

दनัย ไชยโยธา. **ลัทธิ ศาสนาและระบบความเชื่อ**. กรุงเทพฯ ฯ : โอ.เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์,

๒๕๓๘.

บรรจบ บรรณรุจิ. **พระโพธิสัตว์ในนิภายเถรวาท**. กรุงเทพฯ ฯ : สุภาพใจ, ๒๕๓๙.

ปิ่น มุฑกันต์. **ประมวลศัพท์ศาสนาสำหรับนักศึกษาและประชาชน**.

กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๕.

บุญ แสงฉาย. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักงาน ลูก ส. ธรรมภักดี, ม.ป.ป.

บุญ แสงฉาย อนงคาราม. **มิลินทปัญหา ฉบับพร้อมด้วยอรรถกถา ฎีกา**. กรุงเทพฯ ฯ :

โรงพิมพ์ ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๒๘.

พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์. **พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ ฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ. **วิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ ฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร). **ศาสตร์ว่าด้วยการเป็นพระพุทธเจ้า**. มปท.

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๖.

กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระธรรมโกศาจารย์. **พุทธสาวิกา**. ธนบุรี : ธรรมเสวีการพิมพ์, ๒๕๑๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธศาสนากับคุณค่าร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ ฯ :

สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙.

_____. **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**. กรุงเทพฯ ฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.

กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. **พุทธธรรม**. ฉบับปรับปรุงขยายความ. กรุงเทพฯ ฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ ฯ : บริษัทสหธรรมมิกจำกัด, ๒๕๔๕.

_____. **พุทธวิถีในการสอน**. กรุงเทพฯ ฯ : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธธรรม**. ฉบับปรับปรุงขยายความ.

กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาวิจิตร ติสฺสทตฺโต. **๔ ทศวรรษ รัฐประศาสนศาสตร์**.

กรุงเทพฯ ฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๓๙.

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. **พระพุทธศาสนamahayanในอินเดีย พัฒนาการและสารัตถ**

ธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ ฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาสี สยาดอ. **วิปัสสนาธุระ**. แปลโดย จำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์,

๒๕๔๐.

_____. **หลักการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน**. แปลโดย จำรูญ ธรรมดา. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ลีตญาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ ฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษมณ). **สังคีตยวงส์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ ฯ :

ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๒๑.

_____ . **สมถทีปนี**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๓๙.

พระสังฆมณฑลชวติกะ ธรรมจริยะ. **วิปัสสนากรรมฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ ฯ :

มูลนิธิสังฆมณฑลชวติกะ, ๒๕๓๙.

พัฒน์ เพ็งผลา. **การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก**.

กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐.

พันธุ์ประยุทธ์ หลงสมบุญ. **พจนานุกรมมคธ - ไทย**. กรุงเทพฯ ฯ : บริษัทธรรมสาร,

๒๕๔๖.

ภิญโญ ทศนะพยัคฆ์. **พระโพธิสัตว์**. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๑๑.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **อรรถกถาภาษาไทย**. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,

๒๕๔๓.

_____ . **พระอัมมปทัญญูกถาแปล ภาค ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กรุงเทพฯ ฯ :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. **สารานุกรมราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์,

๒๕๑๓.

_____ . **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพฯ ฯ :

โรงพิมพ์นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๒.

วริยา ชินวรรณ. **สมาธิในพระไตรปิฎก : วิวัฒนาการการตีความคำสอนเรื่องสมาธิใน**

พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทย. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์แห่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

วศิน อินทสระ. **หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร,

๒๕๑๙.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี. **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**.

กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ฮาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**.

พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ ฯ : ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, ๒๕๔๗.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. **ธรรมานุกร**. กรุงเทพฯ ฯ :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. **ประวัติศาสตร์นา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รวมสามสี, ๒๕๓๓.

_____. **พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุริย์ มีผลกิจ. **พระพุทธประวัติ**. กรุงเทพฯ : บริษัท คอมพิวเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๑.

สุริย์และวิเชียร มีผลกิจ. **พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : บริษัท

คอมพิวเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๖.

เสฐียร พันธรั้งดี. **พุทธศาสนมหายาน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๑๒.

_____. **พุทธประวัติ มหายาน ฉบับค้นพบใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๐.

เสถียร โพนันทะ. **ปรัชญามหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,

๒๕๔๘.

_____. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๒.

_____. **หนังสือพระพุทธศาสนมหายาน**. กรุงเทพฯ : เสถียรสุด, ๒๕๒๙.

หลวงเทพคุณานุกิจ (ทวี ธรรมธัช). **ธาตุปฏิบัติปก**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

อารีย์ สหชาติโกสีย์. **วรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๒.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. **พระพุทธศาสนมหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

อารยธมฺโมภิกขุ (จํารุญฺ ยาสุมุทฺร เรียบเรียง). **ตามรอยโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีทศบารมี**

เชียงใหม่ : บริษัท กลางเวียงการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๖.

(๒) วิทยานิพนธ์

จันทวรรณท์ สิงห์หัต. “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

และมหายานอินเดีย : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสูตร พระอภิธรรม และลัทธิดาวสูตร”.

วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย,

มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙.

- ประพจน์ อัครวิรุฬห์การ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาท และคัมภีร์มหายาน”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาภาษา ตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.
- ประโยชน์ สังกลิน. “พระสัมมาสัมพุทธเจ้าศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐.
- พันเอกหญิงพองสมุทร วิชามูล. “ศึกษามหาปुरुสลักษณะของพระพุทธรูปเจ้า”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- พระมหาสมยศ อภัยตุโต (เสนานุช). “ศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์(กวนอิม) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- ไพลิน องค์สุพรรณ. “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- เรณู ศรีภาค. “การวิเคราะห์บารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”. **รายงานการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๔.

(๓) ภาษาอังกฤษ

Har Dayal, *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature* Delhi :

Motilal Banarasidass, 1970.

Nyanatiloka. *Buddhist Dictionary*. Columbo : Frewin co, 1972

Robert Caesar Chiders, *A Dictionary of the Pali Language* London :

Kegan Paul Trench Trubner Co Ltd, 1909.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ** : พระครูปริยัติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม)
- เกิด** : ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๐
- สถานที่เกิด** : ๒๓ หมู่ที่ ๓ บ้านเป่าะ ตำบลบึงบูรพ์ อำเภอบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ
- การศึกษา** : นักรรรมชั้นเอก สำนักเรียนวัดกลางปัทมชัย อำเภอปัทมชัย
จังหวัดนครราชสีมา
เปรียญธรรม ๔ ประโยค สำนักเรียนวัดกลางปัทมชัย อำเภอปัทมชัย
จังหวัดนครราชสีมา
พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา รุ่นที่ ๕๒
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ห้องเรียนจังหวัดศรีสะเกษ วัดสระกำแพงใหญ่
- อุปสมบท** : ๒๐ มิถุนายน ๒๕๑๒
- สังกัด** : วัดวิสุทธิโสภณ ตำบลบึงบูรพ์ อำเภอบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ
- หน้าที่การงาน** : เป็นเจ้าคณะอำเภอบึงบูรพ์
เป็นเจ้าอาวาสวัดวิสุทธิโสภณ
- เข้าศึกษา** : ๑ มิถุนายน ๒๕๕๐
- สำเร็จการศึกษา** :
- ที่อยู่ปัจจุบัน** : วัดวิสุทธิโสภณ ๑๑๗ หมู่ที่ ๑ ตำบลบึงบูรพ์ อำเภอบึงบูรพ์
จังหวัดศรีสะเกษ

